

ƏLİ ABASOV

ÖN SÖZ

Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Bəhmənyarın adını daşıyan Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müstəqil elmi qurumu kimi 1945-çi ildə təşkil olunmuşdur. İnstitut 1950-1956-cı illərdə Tarix və Fəlsəfə İnstitutu, 1956-1967-ci illərdə Azərbaycan EA Fəlsəfə sektoru, 1967-ci ildən isə Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu adı ilə fəaliyyət göstərməkdədir.

Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun təşkili Azərbaycan xalqı və elmi qarşısında misilsiz xidmətləri olan akademik Heydər Hüseynovun adı ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

H.Hüseynovun Azərbaycan EA-nın vitse-prezidenti, ictimai elmlər bölməsinin sədri olması bu işdə, heç şübhəsiz mühüm rol oynamışdır.

Aşağıda adları çəkilən alimlər müxtəlif illərdə instituta rəhbərlik etmişlər:

Akademik Makovelski Aleksandr Osipoviç- 1945-1950-ci illər.

F.e.d.Səmədov Vitali Yunisoviç, t.e.d. İsgəndərov Məmməd Salman oğlu, t.e.d. Quliyev Əlövsət Nəcəfqulu oğlu-1950-1956-cı illər.

F.e.d. Qasimov Mehbalı Məmməd oğlu- 1956-1958-ci illər.

F.e.d. Şagirzadə Əddin Sədrəddin oğlu- 1958-1959-cu illər.

Akademik Köçərli Firudin Qasım oğlu- 1959-1984-cü illər.

F.e.d. Orucov Zahid Məlik oğlu- 1985-1987-ci illər.

Akademik Aslanov Aslan Məhəmməd oğlu- 1987-1995-ci illər.

1995-çi ildən başlayaraq f.e.d. Abasov Əli Seyidabas oğlu İnstitutda direktor vəzifəsini icra edir.

Qafarov Tofiq Mikayıl oğlu, Məmmədov Nizami Mustafa oğlu, Əliyev İrşad Saleh oğlu ayrı-ayrı vaxtlarda instituta rəhbərlik etmişlər.

İnstitutun elmi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsində Tofiq Qafarov, Nizami Məmmədov, Həsən Quliyev, Əli Abasov işləmişlər. Həmin vəzifəni hazırda İrşad Əliyev aparır.

Rəşid Nurullayev, Həsən Şirəliyev, Cəmil Əhmədli, Mikayıl Məmmədov, Həsən Hüseynov, Rəşid Vəkilov vaxtilə institutda elmi katib vəzifəsini daşımışlar. Hazırda İnstitutun elmi katibi Səidə Məmmədovadır.

Akademik F.Q.Köçərli fəlsəfə elmləri doktoru alimlik dərəcəsini, Akademiyanın müxbir və həqiqi üzvü elmi rütbələrini İnstitutda işlədiyi illərdə almışdır. Kadr hazırlığı, buna müvafiq olaraq elmi məhsuldarlıq baxımından F.Köçərlinin İnstitutda rəhbərlik etdiyi 25 illik dövr xüsusilə fərqlənmişdir. Bununla əlaqədar belə bir faktı demək xarakterikdir ki, hazırda institutun şöbə müdirlərinin, baş və aparıcı elmi işçilərinin böyük əksəriyyəti onun rəhbərliyi dövründə doktorluq, eləcə də namizədlik dissertasiyaları müdafiə etmiş əməkdaşlardır. Akademik F.Köçərli yetirmələrinin çoxunun elmi rəhbəri, məsləhətçisi, opponenti olmuşdur. Məhz bütün bunları nəzərə alaraq elmi-təşkilati fəaliyyəti sahəsindəki səmərəli xidmətlərinə görə ona "Əməkdar Elm Xadimi" kimi yüksək ad verilmiş, kollektivimiz isə onu "İnstitutun Fəxri Direktoru" seçmişdir.

Akademik Aslan Aslanovun 10 illik direktorluq fəaliyyəti də institut üçün uğurlu olmuşdur.

Akademik A.Aslanovun direktor olmaqla yanaşı Akademiyanın ictimai elmlər bölməsinin akademik-katibi vəzifəsini daşması institutun elmi-təşkilati fəaliyyətinə yaxşı təsir göstərmişdir. Həmin illərdə də doktor və namizədlərin sayı xeyli artmış, institut maddi-texniki cəhətdən nisbətən yaxşı təmin olunmuşdur. "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin hazırlanması sahəsində fəaliyyət onun rəhbərliyi dövründə daha da canlanmışdır.

İnstitutun fəaliyyət göstərdiyi 55 il ərzində respublikanın görkəmli filosof və hüquqşünaslarının bütöv bir nəslinin yaradıcılığı institutla bağlı olmuşdur.

Dünyasını dəyişmiş alimlərimizdən Akademiyanın müxbir üzvü Ziyəddin Göyüşov, fəlsəfə

elmləri doktorları Şüküfə Mirzəyeva, Şeydabəy Məmmədov, Zaman Məmmədov, Adil Nəcəfov, Midhəd Ağamirov, Həsən Şirəliyev, Ənvər Əhmədov, Artur Saqadəyev; Əhməd Əminzadə, Əbdülhüseyn Agahi, Cahid Quliyev, Zakir Bağırov, Qurban Bayramov, Rəşid Əliyev, fəlsəfə elmləri namizədləri Mikayıl Məmmədov, Mirzəağa Rüstəmov, hüquqşünaslardan hüquq elmləri doktorları Vahid Qəhrəmanov, Qasım Cəfərov, Bilqeyş Həşimzadə, Məmməd Xələfov, Tofiq Qafarov, hüquq elmləri namizədləri Adil Babayev, İmran Rəsulbəyov müxtəlif illərdə institutda çalışmışlar.

Hazırda müxtəlif elmi və pedaqoji fəaliyyət sahələrində çalışan filosoflardan akademik Əfrand Daşdəmirov, Akademiyanın müxbir üzvü Fuad Qasımzadə, fəlsəfə elmləri doktorları Cəmil Əhmədli, Həmid İmanov, Nurqələm Mikayılov, Camal Mustafayev, Məmmədəli Zeynalov, Maarif Əkbərov, Yusif Rüstəmov, Sabir Daşdəmirov, Arif Bünyadov, Əsədulla Qurbanov, Fərrux Ramazanov, Nizami Nəcəfov, Nazim Səfərov, Əhməd Həsənov, Əlipaşa Əliyev, Maqsud Cəlilov, Zahid Məmmədov, Veli Paşayev, Gülnaz Abdullazadə, Məmməd Balayev, Rafiq və Babək Qurbanov qardaşları, Kərim Qasimov, Rasim Osmanzadə, Səlahəddin Xəlilov, Qoşqar Əliyev, professor Tofiq Rəsulov, hüquqşünaslardan Akademiyanın müxbir üzvü Məsumə Məlikova, hüquq elmləri doktorları Ağababa Rzayev, Cəfər Mövsümov, Elşad Abdullayev, hüquq elmləri namizədləri İsmayıl Səlimov, Aydın Yusifov və başqaları kollektivimizlə səmərəli elmi əməkdaşlıq etmiş və edirlər.

Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, hazırda respublikanın ali məktəblərində, elmi-tədqiqat müəssisələrində, eləcə də rəhbər orqanlarında çalışan filosof və hüquqşünasların əksəriyyəti Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun yetirmələridirlər. Vaxtilə institutun yetirdiyi alimlər hazırda Rusiyada (Moskvada), Türkiyədə, İsraildə, ABŞ-da və bir sıra başqa ölkələrdə elmi fəaliyyətlə məşğuldurlar.

Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu nəzdində uzun illər Müdafiə Şurasının fəaliyyət; göstərməsi nəinki institutda və respublikada, eləcə də keçmiş SSRİ məkanında fəlsəfə kadrlarının elmi potensialının artmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Müdafiə Şurasında Rusiya Federasiyasının, o cümlədən Moskva, Şimali Qafqaz, həmçinin Orta Asiya, Moldova alimləri doktorluq və ya namizədlik dissertasiyaları müdafiə etmiş, bəziləri isə opponent kimi iştirak etmişlər. Hazırda Müdafiə Şurasının elmi əlaqələri başqa xarici ölkələrlə də yaradılmışdır.

Institutun kənar təşkilatlarla elmi əlaqələrinin genişlənməsini nəzərə alaraq Elmi Şuranın təklifi ilə Fəlsəfə və Hüquq elmləri üzrə "Fəxri Doktor" adı təsis edilmişdir. "Fəxri Doktor" adı alan alimlərdən biri də Azərbaycanın fəlsəfi fikrinin və hüquqlarının Avropada yayılması və qorunmasında mühüm xidmətləri olan İsveç tədqiqatçısı Svante Kornellidir.

Elmi kadrların hazırlanmasında, onların yaradıcılıq əlaqələrinin genişlənməsində institutun tərkibində fəaliyyət göstərən fəlsəfə üzrə Elmi Əlaqələndirmə Şurasının və Respublika fəlsəfə Cəmiyyətinin fəaliyyəti də mühüm rol oynamış və oynamaqdadır.

İnstitutda aspirantlıq və dissertantlıq yolu ilə elmi kadrların hazırlanmasına daim diqqət yetirilir. Təsədüfi deyildir ki, elmi dərəcə və adları olan əməkdaşlarımız demək olar ki, vaxtilə institutda aspirantura, doktorantura və ya dissertantura yolu ilə dissertasiya müdafiə etmiş şəxslərdir.

Hazırda institutda 25 əyani, 8 qiyabi aspirant və 30 dissertant vardır. Onlar təcrübəli alimlərin rəhbərliyi altında dissertasiya işlərini uğurla davam etdirirlər.

Əməkdaşlarımızın fəlsəfi-nəzəri səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların elmi-tədqiqat bacarıqlarının artırılması daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Elmi müşavirələr, konfranslar, simpoziumlar, seminarlar, Elmi Şurada əməkdaşların elmi, hesabatları bu məsələlərin uğurlu həllinə xidmət edir.

Əməkdaşlarımızdan bir çoxu respublikada, istərsə də xarici ölkələrdə fəlsəfə və hüquq elmlərinin aktual problemlərinə həsr olunmuş beynəlxalq Elmi Konfranslarda,

aspirantlarımız isə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Aspirantlarının Konfranslarında fəal iştirak edirlər. Onların bir çoxunun məruzə, çıxış və tezisləri həmin konfransların materiallarında çap olunub.

İnstitutun elmi potensialı ilə yanaşı onun texniki təchizatında da xeyli dəyişikliklər olmuşdur. Vaxtilə yalnız mexaniki yazı makinalarına malik olan institutda indi müasir elektrik makinaları, kompüterlər, lazerli printerlər, skaynerlər, kserokslar və s. əməkdaşların ixtiyarına verilmişdir. Laborantların və kiçik elmi işçilərin böyük əksəriyyəti onlardan istifadə etməyi öyrənmişlər.

Əvvəlki illərə nisbətən institutun elmi potensialı və strukturunda da ciddi dəyişikliklər baş vermişdir.

İnstitutun təşkil olunanda Heydər Hüseynov və Aleksandr Makovelski ilə yanaşı, o vaxtlar elmlər namizədləri olan Əhməd Kəradi, Zəkuyev, Mehbalı Qasimov, Museyib Mahmudov, Rəşid Nurullayev, Vəhid Qəhrəmanov, aspirantlardan Şükufə Mirzəyeva, Əddin Şakirzadə, Ənvər Əhmədov, Ramazan Seyidov, Fikrət Həsənov və Xəlil Nəcəfov çalışırdı.

Sonrakı illərdə orta hesabla 50-60 nəfərlik elmi potensiala malik olan institutda hazırda 124 əməkdaş çalışır. Onlardan 18 nəfəri elmlər doktoru, o cümlədən 1 nəfər akademik, 1 nəfər müxbir üzv, 46 nəfəri isə elmlər namizədləridir.

Vaxtilə 4 şöbədən ibarət olan institutda indi 7 şöbə, 1 bölmə, 1 qrup və kafedra fəaliyyət göstərir. Onlar aşağıdakılardır:

1. Fəlsəfə və ictimai fikir tarixi şöbəsi-müdiri f.e.d. Zümrüd Quluzadə.
2. Şərq fəlsəfəsi tarixi və dinşünaslıq şöbəsi-müdiri f.e.d. Zakir Məmmədov.
3. Sosial fəlsəfə və sosiologiya şöbəsi- müdiri f.e.d. Əbülhəsən Abbasov.
4. İdrak nəzəriyyəsi və elmin metodoloisiyası şöbəsi-müdiri f.e.d. Həsən Quliyev.
5. Qlobal və sosial ekologiyanın fəlsəfi problemləri şöbəsi- müdiri f.e.d. Ağayar Şükürov.
6. Etika və estetika şöbəsi- müdiri f.e.d. İlham Məmmədzadə.
7. Fəlsəfinin yeni istiqamətləri və "qender" tədqiqatları bölməsi-rəhbəri f.e.d. Əli Abasov.
8. Keçid mərhələsində mənəvi proseslərin proqnozlaşdırılması qrupu-rəhbəri f.e.d. Rəfiqə Əzimova.
9. Hüquqi tədqiqatlar şöbəsi - müdiri h.e.n. Zakir Qasimov.
10. Fəlsəfə kafedrası-müdiri Akademiyanın müxbir üzvü, professor Məqsəd Səttarov.

İnstitutun fəaliyyətinin bütün dövrlərində başlıca məqsəd Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyətinin, ictimai-fəlsəfi fikrinin tarixinə, fəlsəfə və hüquq elmlərinin aktual problemlərinə dair geniş tədqiqatlar aparmaq, tədqiqatlar aparmaq nəticələrinə həsr olunmuş elmi əsərlər nəşr etdirmək olmuşdur.

İnstitut əməkdaşları son 55 il ərzində elm aləmində yaxşı qiymətləndirilən monoqrafiyalar, toplular, kitab və kitabçalar, eləcə də dərs vəsaitləri hazırlamış və nəşr etdirmişlər.

Bunlardan keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü, dünya miqyaslı antişünas alim Aleksandr Osipoviç Makovelskinin "Qədim yunan atomistləri", "Avesta", "Məntiq" əsərlərini, fəlsəfi irsimizin əvəzsiz tədqiqatçı və təbliğatçısı, akademik Heydər Hüseynovun "Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən" adlı fundamental əsərini, akademik A.O.Makovelskinin Midhət Ağamirovun rəhbərlik etdiyi qrup tərəfindən hazırlanmış və çapa təqdim edilmiş 4 cildlik "Seçilmiş əsərlərini, Azərbaycan filosoflarının ən tanınmış nümayəndələrinin birgə fəaliyyəti nəticəsində yazılmış 4 cildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin əlyazmasının hazırlanmasını və s. göstərmək olar. "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin I və II cildlərinin azərbaycan və rus dillərində yenidən işlənilib çapa təqdim edilməsini institut rəhbərliyinin son illərdəki mühüm uğurlarından hesab etmək olar.

Akademiyanın həqiqi üzvü mərhum A.Aslanovun, Akademiyanın müxbir üzvü Z.Göyüşovun, fəlsəfə elmləri doktorları Ə.Zəküevin, Ə.Əhmədovun, M.Ağamirovun,

Ş.Mirzəyevanın, Ə.Əminzadənin gərgin axtarırlarının məhsulu olan çoxsaylı kitabları Azərbaycan fəlsəfə elmini zənginləşdirmişdir.

Akademiyanın həqiqi üzvləri F.Köçərli, Ə.Daşdəmirov, muxbir üzvü M.Səttarov, fəlsəfə elmləri doktorları Z.Quluzadə, Ə.Abasov, Ə.Şakirzadə, Z.Məmmədov, H.Quliyev, A.Şükürov, İ.Məmmədzadə, Ə.Abbasov, Ə.Tağıyev, A.Əsədov və b. fəlsəfə elmlərinin müxtəlif aktual problemlərinə dair yazdıqları əsərləri ilə fəlsəfi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışlar.

Ayrı-ayrı şöbələrin fəaliyyətinə dair verilən məlumatlarda onların, eləcə də başqa əməkdaşların yaradıcılığından geniş danışıldığını nəzərə alaraq bu barədə müfəssəl məlumatla kifayətlənirik.

Şöbələrin fəaliyyətindən danışarkən, hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, institutun ümumi tədqiqat planlarında müasir dövrün keçid mərhələsinin aktual fəlsəfi problemlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirilmiş, bu sahədə institutun elmi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

I elmi istiqamət Azərbaycan fəlsəfə tarixi, ictimai-siyasi, mənəvi-psixoloji tərəqqi, sosial idarəetmənin və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması; idrakın, təbiət-şünaslığın və ekologiyaın fəlsəfi problemlərini, II istiqamət isə Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlətin formalaşması məsələlərini əhatə edir.

İstitut hər iki istiqamət üzrə aşağıdakı başlıca tədqiqatlarla məşğuldur:

Buraya - Azərbaycan və Şərq xalqlarının fəlsəfi və ictimai fikir tarixi; müasir Azərbaycanda yeniləşmə proseslərinin sosial-fəlsəfi və sosial-siyasi problemləri; mənəvi, etik və estetik baxışların, sosial dəyərlər sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri; milli və tarixi özünüdərk; Qender, dinşünaslıq problemləri və müasir Azərbaycanın mədəni, ideoloji həyatında və ictimai-siyasi proseslərdə onların təzahürü; idrak nəzəriyyəsi, sosial idarəetmənin, təbiətşünaslığın və ekologiyaın fəlsəfi problemləri, elmin metodologiyası məsələləri.

Müstəqil Azərbaycanın demokratik inkişaf yolları və formaları; ictimai-siyasi proseslərin demokratikləşdirilməsinin sosial və mənəvi faktorları, Azərbaycan əhalisinin həyat tərzinə və ictimai şüuruna demokratiya mədəniyyəti prinsiplərinin təsir mexanizmi; hüquqi dövlətə keçid dövründə dövlət və hüquq quruculuğu problemləri; müasir Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik və hüquq tarixi və s. daxildir.

İstitutda elmi-tədqiqat materiallarının çap olunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Yalnız 1999-cu ildə əməkdaşlarımızın 19 əsəri nəşr edilmişdir.

Azərbaycan EA "Xəbərlər"ində, Qanun" adlı ictimai-siyasi, elmi-kütləvi jurnalın fəaliyyətində əməkdaşlarımız müntəzəm iştirak edirlər. "Qanun" jurnalında institut üçün xüsusi bölmə ayrılmışdır.

Alimlərimizin elmi məqalələri respublikanın kütləvi informasiya vasitələrində çap olunur, onlar radio və televiziya da çıxışlar edir, ölkənin elmi, ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edirlər.

İstitut 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan EA Rəyasət heyətinin, Elm Assosiasiyası və Respublika Elm fondunun təsis etdikləri "Şərq Fəlsəfəsi Problemləri" adlı elmi jurnal çap etdirir. Jurnalın redaksiya heyəti və redaksiya şurası islam regionu fəlsəfəsinin ənənələri və müasir nailiyyətləri ilə elmi ictimaiyyəti və geniş oxucu kütləsini tanış etməyi öz qarşısına məqsəd qoymuşdur. Jurnalın redaktoru f.e.d. Z.Ə.Quluzadədir.

Azərbaycan, Tatarstan, Türkmənistan, Türkiyə, İran, Qazaxıstan, Rusiya, Fransa, Tacikistan, Özbəkistan alimlərindən ibarət redaksiya heyətinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində indiyə kimi jurnalın 2 nömrəsi nəşr olunmuş, 3-cü cild isə çapa hazırlanmışdır.

Bununla yanaşı institut rəhbərliyi 1999-cu ildən "Qenderşünaslıq" adlı jurnal da təsis etmişdir.

Elmi dairəyə məlumdur ki, Fəlsəfə İnstitutu yaranandan sonra onun elmi toplusu olan

"Əsərlər" müəyyən müddət müxtəlif adlarda azərbaycan və rus dillərində nəşr olunmuş, Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai elmlərin tədqiqi və təbliği sahəsində səmərəli rol oynamışdır. Buna baxmayaraq məlum səbəblər üzündən sonradan "Əsərlər" in nəşri dayandırılmışdır.

İnstitutun elmi yaradıcılıq və elmi-təşkilati fəaliyyətini əks etdirmək, xarici ölkələrin Fəlsəfə və Hüquq İnstitutları ilə elmi əlaqələri genişləndirmək, fəlsəfə və hüquq elmlərinin hazırkı vəziyyəti, bu elmlərin yeni istiqamətləri ilə oxucuları tanış etmək məqsədilə institutun "Əsərlər" inin nəşrini bərpa etmək qərarına gəlmişik.

"Əsərlər" in hazırkı sayında Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi indiki dövrdə institutun elmi-tədqiqat fəaliyyətinə, onun gələcək perspektivlərinə geniş yer verilmişdir.

Əsərlər" in yeni nəşrinin ilə nömrəsi ilə tanış olan və oradakı materiallara öz münasibətini bildirən oxuculara əvvəlcədən minnətdarlığımızı bildiririk.

ZÜMRÜD QULUZADƏ

Fəlsəfə və İctimai fikir tarixi şöbəsi

Orta əsr mədəniyyəti abidələri və, mədəniyyət tariximiz bizə Azərbaycan fəlsəfəsi ilə bərabər Yaxın, Orta və Uzaq Şərq, eləcə də qədim yunan fəlsəfəsi haqqında informativ və tədqiqi səciyyəli məlumatlar çatdırıbdır.

Yeni dövr məlumatları, Avropa və Rus fəlsəfəsinə dair biliklər də fəlsəfi fikrimizi zənginləşdirdi. Bununla belə ölkəmizdə fəlsəfə tarixinin elmi tədqiqat obyektini kimi sistemativ tədqiqi XX-ci əsrin 30-çu illərindən başlayıb və xüsusi dövlət elmi təsisatlarında aparılmışdır. Fəlsəfə tarixini eyrənən şöbə 1929-cu ildən humanitar elmlərlə məşğul olan qurumlar daxilində mövcud olub və bu günədək adını və tədqiqat obyektini dəyişmədən fasiləsiz fəaliyyət göstərir. XX-ci əsrin 30-70-ci illərində Azərbaycan fəlsəfə tarixi elminin inkişafı fəlsəfə tarixi şöbəsinin uzun illər ərzində müdiri olmuş Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, prof. Z.Göyüşovun "Sovet Azərbaycanında fəlsəfi fikir" kitabında (Bakı, 1970) müfəssəl elmi şərhini tapmışdır.

Mövcud illər ərzində Azərbaycan fəlsəfə tarixinin bir elm kimi fasiləsiz və ciddi inkişafı ilə rastlaşırıq. Bu sahədəki tədqiqatlar bir neçə istiqaməti əhatə edir. Dövlət himayə və nəzarətində olan fəlsəfə şöbəsində əsas tədqiqat obyektləri marksist-leninçi fəlsəfə tarixi; fəlsəfi materializm, materialist dialektika, rəasionalizm, ateizm tarixi problemləri idi.

Eyni zamanda Şərq; Qədim Yunan, Rus və Qərb fəlsəfəsinin cərəyan və nümayəndələri də Azərbaycan fəlsəfə tarixçilərinin tədqiqat obyektlərinə daxil olmuşdur.

Azərbaycan fəlsəfə tarixinin bir elm kimi təşəkkül və inkişafı ancaq 50-çi illərdən başladı. Bu başlanğıcda əgər bir tərəfdən o dövrün dövlət siyasəti müəyyən dərəcə təsir göstərmişsə, digər tərəfdən xalqın öz milli mədəniyyəti vasitəsi ilə milli özünüdərkə çan atması və onun qabaqcıl vətənpərvər ziyalıları mühüm rol oynayırdı. Məhz bu amillər 50-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda aparılan fəlsəfə tarixinə dair müxtəlif istiqamətli tədqiqatlar arasında Azərbaycan fəlsəfə tarixini və bu tarixin Şərq kontekstinin xüsusi cəkisini qat-qat artırdı.

Azərbaycanda milli fəlsəfə tarixçiliyimizin banisi, XX əsr Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri və alimi, marksizm təliminə əsaslanmışına baxmayaraq milli mədəniyyətimizin ləyaqətini və Qafqazda Rus imperiyasına qarşı yönəlmiş Şamil milli azadlıq hərəkatını yüksək qiymətləndirən akademik Heydər Nəcəf oğlu Hüseynov olmuşdur.

Azərbaycan fəlsəfə tarixinin gələcək inkişafı milli elmin vicdan və insaniyyət rəmzi olan bu işıqlı şəxsiyyətin adı, irsi və milli elmin təşkilində əsas tutduğu prinsiplərlə bağlıdır. H.Hüseynov Azərbaycan mədəniyyət tarixinə milli fəlsəfə tarixi elminin tədqiqatçısı olmaqla

bərabər, bu elmin respublikada yaranma və inkişafının təşkilatçısı və onun təbliğatçısı kimi daxil oldu.

H.Hüseynov Azərbaycan fəlsəfəsinin müxtəlif dövrlərinin ilk tədqiqatçısı olub. Bəhmənyar, Zərdabi, Füzuli, A. Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundov, Zərdabi və s. filosoflarımızın fəlsəfi görüşləri yaşadıkları dövrlərin sosial-mədəni mühitinə uyğun olaraq Heydər Hüseynovun irsində müəllifə məxsus yüksək peşəkarlıqla işlənərək gələcək tədqiqatlar üçün zəminə çevrildi.

H.Hüseynovun elmin tədqiqat, təşkilat və təbliğatında əsas götürdüyü prinsiplər onun davamçı və tələbələri tərəfindən ənənəyə çevrilərək fəlsəfə tarixi şöbəsinin gələcək fəaliyyətini istiqamətləndirdi.

Fəlsəfə tarixi şöbəsinə müxtəlif dövrlərdə f.e.d., prof. Əddin Şakirzadə, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü f.e.d., prof. əməkdar elm xadimi Firudin Köçərli və Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, f.e.d., prof. Ziyəddin Göyüşov, f.e.d., əməkdar elm xadimi, prof. Midhət Ağamirov, f.e.d., Zümrüd Quluzadə rəhbərlik ediblər.

Qeyd etməliyik ki, şöbə daxilində aparılan tədqiqatlar heç də Azərbaycan fəlsəfə tarixi ilə məhdudlaşmayıb və çoxşaxəli olubdur. Belə ki, Azərbaycan fəlsəfə tarixi üzrə tədqiqatlar sırf milli zəmində yox, imkan daxilində Şərq və Qərb fəlsəfə tarixi ilə əlaqəli tədqiq ediləlidir. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda fəlsəfə, məntiq, etika, estetika və fəlsəfə tarixi elmləri üzrə tədqiqat aparmış görkəmli alim, SSRİ EA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü, f.e.d., əməkdar elm xadimi, prof. Aleksandr Osipoviç Makovelskinin fəaliyyəti məhz bu şöbə ilə bağlı olubdur.

A.O.Makovelski Qədim Yunan, Avropa, Şərq, o cümlədən Azərbaycan fəlsəfə tarixinin müxtəlif dövrlərinə aid tədqiqatları ilə məşhurdur. Müəllifin qədim yunan atomistlərinə, Avestaya, Orta əsr və Yeni dövr fəlsəfəsinə, məntiq tarixinə həsr etdiyi fundamental əsərlər Azərbaycanda fəlsəfə tarixi elminin həm təşəkkül, həm də inkişaf dövrlərini təmsil edir. A.O.Makovelskinin Azərbaycanda fəlsəfənin müxtəlif sahələri, o cümlədən fəlsəfə tarixi üzrə milli mütəxəssislərin hazırlanmasında böyük rolu olubdur.

Şöbədə qədim yunan fəlsəfəsinin tədqiqi həm də f.e.d., prof. Ə.Şakirzadənin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ə.Şakirzadənin "Epikur" monoqrafiyası Azərbaycanda qədim yunan filosofuna həsr edilmiş birinci və hələki yeganə əsərdir.

Şöbənin digər qocaman əməkdaşı, ömrünü Şərq və Azərbaycan mədəniyyət və fəlsəfəsinin tədqiqinə həsr etmiş f.e.d. prof. Əhməd Kəradi (Kürdi) Zəküyev olub. Ə.K.Zəküyevin Bəhmənyar, Saf qardaşlar, Ən-Nəzzam, İbn-Sinanın psixologiyası, ərəbdilli məntiq tarixinə dair monoqrafiyaları, Nizami, Tusi, Füzuli və başqa mütəfəkkirlərin irsi ilə bağlı çoxsaylı tədqiqat əsərləri elm aləmində məlumdurlar. Alimin Fəlsəfə İnstitutunda əlyazması şəklində mühafizə edilən Şərq panteizmi tarixinə aid monoqrafiyası orta əsr Azərbaycan filosoflarından Eynəlüzət, Şihabəddin Söhrəverdi, Siracəddin Urməvi, Xünəci və b. filosoflarımızın fəlsəfə və məntiqi haqqında maraqlı məlumatlar ehtiva edir.

Müəyyən dövr şöbədə əməkdaşlıq etmiş f.e.d. prof. Mehbalı Qasımov Şərq fəlsəfə tarixinin orta əsrləri - Ömər Xəyyam irsinə həsr olunmuş tədqiqatı ilə bərabər, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda ictimai və fəlsəfi fikir və ona XIX əsr Rus qabaqcıl filosoflarının təsirinə həsr edilmiş monoqrafik əsərlər müəllifidir.

Şöbənin təşkilatçı rəhbəri və əməkdaşı F. Köçərlinin elmi yaradıcılığı şöbənin fəaliyyətindən ayrılmaz olub. Tədqiqatçının maraq dairəsi bütövlükdə fəlsəfə və fəlsəfə tarixi elmləri olmasına baxmayaraq, o, Azərbaycan fəlsəfə tarixinin əsasən XIX-XX əsr irsinin geniş və müfəssəl tədqiqi ilə xüsusi məşğul olub. F.Keçərlinin tədqiqatları bu dövr fəlsəfə tariximizin müxtəlif ideya istiqamətlərini əhatə edir. Mirzə Fətəli Axundov, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Məmməd Səid Ordubadi, Əli Nəzmi, Əmər Faiq və başqa bu dövr filosof və mütəfəkkirlərimizin fəlsəfi

və ictimai-siyasi görüşləri F.Köçərlinin çoxsaylı fundamental monoqrafik əsər və elmi məqalələrində öz əksini tapıb. Eyni zamanda müəllif Azərbaycan demokratik fəlsəfəsi ilə əlaqədar bu cərəyana marksizm-leninizmin təsirini və marksizm fəlsəfəsinin müxtəlif problemlərini də tədqiq edərək, dövrün ideoloji inkişafı haqqında nisbətən dolğun və tam təsəvvür yaratmağa çalışıb. Şöbədə ilk Azərbaycan tarixi oçerkləri və ilk çoxcildlik Azərbaycan fəlsəfə tarixinin hazırlanmasının təşkilində, yazılma və redaktəsində F.Köçərli və onunla bərabər Z.Göyüşovun böyük rolu olub.

Z.Göyüşovun Azərbaycan fəlsəfə tarixi oçerklərinin 1-ci və 2-ci çildlərinin hazırlanması və redaktəsində iştirakı, ilk mənbələrin çapı, Zərdabının dünyagörüşünə, etika kateqoriyalarına və Azərbaycanda etik fikrin tarixinə həsr edilmiş çoxsaylı fundamental əsərləri, Azərbaycan fəlsəfə tarixinin müxtəlif dövr və problemlərini əks etdirən və Sovet Azərbaycanının fəlsəfi fikrinə aid monoqrafiyası və elmi məqalələri Azərbaycan fəlsəfə tariximizin yazılması üçün zəmin yaradırdı.

Azərbaycanda etik fikrin tarixinin yaradıcısı kimi Z.Göyüşov məhz fəlsəfə tarixi şöbəsində püxtələşdi; onun bu şöbədə başladığı və fəlsəfə tarixi çərçivəsində apardığı tədqiqatlar gələcəkdə etik fikir tarixi monoqrafiyasının yaranmasına və Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu nəzdində özünün rəhbərliyi altında müstəqil etika şöbəsinin açılmasına səbəb oldu.

Şöbədə fəaliyyət göstərmiş, fəlsəfə tarixi və estetika tarixi istiqamətlərində tədqiqat aparmış f.e.d. Şükufə Mirzəyevanın əsas maraq sahəsi Azərbaycan estetik fikir tarixi ilə bağlı olub və o, müəyyən dövr şöbədə işlədikdən sonra müstəqil estetika şöbəsinə rəhbərlik edib. Şükufə Mirzəyevanın Nizami, Sadiq bəy Əfşar, Mirzə Fətəli Axundov və b. Azərbaycan mutəfəkkirlərinin irsinə həsr etdiyi əsərləri fəlsəfə tarixində özünəməxsus yer tutur.

Azərbaycan fəlsəfə tarixinin ən qədim dövrü və orta əsrlər fəlsəfəsi şöbədə aparıcı elmi işçi f.e.n. Solmaz Rzaquluzadənin tədqiqatlarında əksini tapıb. S.Rzaquluzadənin çoxcildli Azərbaycan fəlsəfə tarixinin 1-ci və 2-ci cildlərinin paraqraflarını təşkil edən VII əsrə qədər Azərbaycan fəlsəfəsi, Xaqani, Məhsəti, Zəncani, Baba Kuhi Bakuvi, Eynəlqüzat, Şihabəddin Söhrəverdi, Məhəmməd Təbrizi, Şəms Təbrizi, Nəsirəddin Tusinin fəlsəfəsi haqqında tədqiqat əsərləri nəşriyyatdadır. S.Rzaquluzadə müxtəlif illərdə çap olunmuş Xaqani, Baba Kuhi dünyagörüşü, Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə panteizm tarixinə həsr edilmiş monoqrafiyalar və çoxsaylı elmi məqalələr müəllifidir. Azərbaycan fəlsəfə tarixi elmində hazırda S.Rzaquluzadə Abbasqulu ağa Bakıxanovun dünyagörüşünün tədqiqi ilə məşğuldur.

Şöbədə əməkdaş olmuş f.e.d. Zakir Məmmədov əsasən orta əsr Azərbaycan fəlsəfə və məntiq tarixinə dair tədqiqat aparıb. Tədqiqatın nəticələri Z.Məmmədovun Bəhmənyarın fəlsəfi görüşləri, XI-XIII və Qədim dövrdən XVIII əsrə qədər Azərbaycan fəlsəfə tarixinə həsr edilmiş monoqrafiya, kitabca və məqalələrində əksini tapıb. Z.Məmmədov Bəhmənyar, Siracəddin Urməvi, Şihabəddin Söhrəverdi Xünəci, Eynəlqüzat, Rəcəbli Təbrizi və b. Azərbaycan filosofları irsinin tədqiqi ilə məşğul olub. Hazırda Z.Məmmədov Şərq fəlsəfəsi tarixi və dinşünaslıq şöbəsinə rəhbərlik edir.

Orta əsr fəlsəfə və mədəniyyətinə dair tədqiqatla şöbənin müdiri, f.e.d. Z.Quluzadə də məşğul olur. Z.Quluzadənin monoqrafiya və məqalələri Şərq və Qərb fəlsəfə və mədəniyyət tarixinin konseptual və mübahisəli məsələləri, hürufilik fəlsəfəsi və onun Azərbaycanda nümayəndələri, Qasimi Ənvarın dünyagörüşü, XIII-XVI əsrlərdə Şərq fəlsəfəsinin əsas inkişaf qanunauyğunluqları və Qərb-Şərq problemi; Şərq mədəniyyətinin nəzəri problemləri və nizamişünaslıq, VII-XVI əsr Azərbaycan fəlsəfə tarixi mövzularının araşdırılmasına həsr olunub. Son illər Z.Quluzadə mədəniyyət tarixinin konseptual problemləri və "Füzulişünaslıq" monoqrafiyası üzərində işləməklə yanaşı, çoxcildli Azərbaycan fəlsəfə tarixinin I və II cildləri üzərində məsul redaktor kimi çalışıb.

Şöbənin elmi işçisi f.e.n.mərhum Ş.İsmayılov əsasən XIII-XIV əsrlər Azərbaycan fəlsəfi fikrinin tədqiqi ilə məşğul olub. Ş.İsmayılov Mahmud Şəbustərinin "Gülşəni-raz" poemasının rus dilinə tərcüməçisi və Şəms Məqribi irsini tədqiq edən ilk alimlərdən idi.

Müxtəlif dövrlərdə şöbədə əməkdaşlıq etmiş və orta əsr fəlsəfəsi ilə məşğul olmuş f.e.n. Şeyxzair Hacıyev Şihabəddin Söhrəverdinin fəlsəfi görüşlərini, f.e.d.,prof. Camal Mustafayev Nizaminin fəlsəfi və etik görüşlərini və mütəfəkkir-şairin fəlsəfi görüşlərinin müasirliklə əlaqəsini, f.e.n. mərhum Rəşid Məmmədov Füzulinin etik görüşlərini, Alim Xasayev Əbdürəhman Talıbovun ictimai-siyasi görüşlərini, Yusif Quliyev XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda demokratik fikir, f.e.n.mərhum Fərman Eyvazov Nəsirəddin Tusinin fəlsəfi və etik görüşlərini, f.e.n. Münəvvər Abdullayeva Əvhədinin dünyagörüşünü, f.e.n. Zakir Qasımov Xətib Təbrizinin dünyagörüşünü, f.e.n. Arif Bəşirov Qərbi Avropa ədəbiyyatında sufizm fəlsəfəsinin işıqlanmasını, f.e.n. İsmayıl Ağayev İsmaililik fəlsəfəsini, f.e.n. Ülviyyə Ağabəyova Yusif Qarabaği dünyagörüşünü tədqiq edib bu barədə kitab, kitabça və məqalələr çap etdiriblər.

XVII əsrdən XIX əsrin I rübünə qədər Azərbaycan fəlsəfə tarixi əsasən f.e.d.prof. mərhum Əhməd Əminzadənin əsərlərində və xüsusən bu dövrə həsr edilmiş monoqrafik tədqiqatında əks edilib. Müəllif Azərbaycan fəlsəfə tarixi elmində ilk dəfə Yusif Qarabaği, Saib Təbrizi, Zeynalabdin Şirvani və tədqiq etdiyi zaman dairəsində onlarla fəlsəfi, elm aləminə az məlum olan mütəfəkkirlər haqqında elmi məlumat verib və tədqiqat aparıb.

XIX əsr Azərbaycan fəlsəfə tarixini şöbədə əməkdaşlıq etmiş fəlsəfə elmləri doktoru, prof. mərhum Ənvər Əhmədov tədqiq edib. Ə.Əhmədov, əsasən, maarifçilik fəlsəfəsi və Abbasqulu ağa Bakıxanovun dünyagörüşü problemləri ilə məşğul olub. Eyni zamanda o, Azərbaycanda marksist fəlsəfənin yayılması, orta əsr ərəbdilli fəlsəfənin konseptual məsələləri və s. problemlərə dair əsərlər yazıb.

XIX əsr fəlsəfə tarixində M.F.Axundovun irsi və yerini öyrənən çoxsaylı tədqiqatlar mövcuddur.

XIX əsrdə Azərbaycan fəlsəfə tarixini tədqiq edən şöbə əməkdaşları sırasında filologiya e.n. mərhum Əli Əjdər Səyidzadənin əsərləri də müəyyən yer tutur. Müəllifin Mirzə Şəfi və ya Bodenştedt haqqında monoqrafik tədqiqatı, fəlsəfə tarixini təmsil edən Zülfüqar Şirvani, Nəsimi, Füzuli və b. məlum mütəfəkkirlərə aid məqalələri vardır.

XIX-XX əsr Azərbaycan fəlsəfə tarixi f.e.d., prof. əməkdar elm xadimi mərhum Mithət Ağamirovun əsərlərində tədqiq edilib. Müəllif Azərbaycanda marksist fəlsəfəsinə həsr edilmiş monoqrafik əsərlərlə yanaşı, Azərbaycan romantizmi cərəyanı və onun görkəmli nümayəndələri Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Hüseyn Cavid və Abdulla Şaiqin irsi haqqında monoqrafiyalar yazmışdır. Eyni zamanda M.Ağamirov M.Ə.Sabir irsinin fəlsəfi: aspektdə ilə tədqiqatçılarından olub.

Şöbə əməkdaşı olmuş f.e.d.prof. Nurqələm Mikayılov Azərbaycanda marksist fəlsəfəsinin yayılması məsələsini tədqiq etmişdir. Şöbədə əməkdaşlıq etmiş f.e.d. Qeysər Xəlilovun monoqrafiya və elmi məqalələrində geniş səpkidə Azərbaycanda humanizm problemləri, xüsusən Azərbaycan «maarifçilik və inqilabi demokratizm cərəyanlarında fəlsəfi humanizm ideyaları və Azərbaycan Renessansı əksini tapıb.

Şöbədə əməkdaşlıq etmiş mərhum Hüseynağa Həsənov kitablarında XIX-XX əsr Azərbaycan ideoloji və fəlsəfi fikrinin rəngarəng və təzadlı istiqamətlərini əks etdərə nail olmuşdur. Müəllif XIX-XX əsr mətbuatının tədqiqi əsasında dövrün fəlsəfi ideoloji həyatında Qərb və Şərq təsirlərini, Azərbaycanda maxizm, pozitivizm, pan-islamizm və s. fikir cərəyanlarının mahiyyətini açıqlayıb.

Şöbənin əməkdaşı f.e.n. Müstəqil Ağayev XIX-XX əsr fəlsəfi fikrində milli məsələ, sosial azadlıq və bərabərlik problemi, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə irsini və hazırda Hüseyn Cavid dünyagörüşünü tədqiq edir. Deyilən problemlər üzrə monoqrafik əsərlər və

məqalələr hazırlamışdır.

Şöbənin əməkdaşı Əmirşah Əmirəhmədov Füzuli irsini-fəlsəfi və teoloji aspektlərinin tədqiqi üzərində işləyir.

XIX-XX əsr Azərbaycan fəlsəfə tarixi fikri şöbənin bir sıra əməkdaşlarının tədqiqat mövzusu kimi seçilib. Səbəb bu dövrün fəlsəfi fikrinə yeni baxışın xüsusi əhəmiyyət və vacibliyi və çoxçildlik Azərbaycan fəlsəfə tarixinin XIX-XX əsrlərini əhatə edən cildlərinin hazırlanmasıdır. Şöbənin əməkdaşlarından akademik F.T.Köçərli M.Ə.Sabirin, f.e.n. Rəfail Əhmədov S.Ə.Şirvaninin, f.e.n. Nicat Məmmədov M.Ə.Rəsulzadənin dünyagörüşünü tədqiq edirlər.

Eyni zamanda şöbədə metodologiyanın işlənməsi sahəsində də tədqiqatlar aparılır. Şöbənin elmi işçisi f.e.n. Arzu Hacıyeva germeneytik metod və onun Azərbaycan fəlsəfi poeziyasının tədqiqində yeri və rolu mövzusu üzərində işləyir.

60-cı illərdən başlayaraq şöbədə Azərbaycan fəlsəfə tarixinə dair çoxsaylı tədqiqatlarla yanaşı, İranda fəlsəfi fikrə aid də araşdırmalar aparılıb. Bu tədqiqatlar İran marksist filosoflarının irsini (bu məsələ f.e.d.,prof.Əbdülhüseyn Ağahi və f.e.d.,prof. Ə.Əminzadənin monoqrafik əsərləridə tədqiq edilib), İran Azərbaycan fəlsəfi əlaqələrini (xüsusən M.F.Axundovun irsi ilə bağlı baxın: f.e.n.Şəmsəddin Cəfərov və f.e.n. Rüstəm Əminov tədqiqatlarına) və bilavasitə İran fəlsəfi fikrini əhatə edir.

Adı çəkilən tədqiqatlar arasında şöbənin əməkdaşı a.e.i., f.e.n. Həsən Hüseynovun tədqiqatları müntəzəmliyi ilə fərqlənir. H.Hüseynov monoqrafiyaları və çoxsaylı elmi məqalələrində müasir İran sosiologiyası, müasir İran sosial-siyasi həyatında islamın yeri və rolu, İran dini-siyasi və fəlsəfi fikrində "islam inqilabı" konsepsiyası, islam amili və müasir ideoloji mübarizə, S.M.Taleqaninin dini-siyasi təlimi və sosial fəlsəfəsi, "Suveren dövlətlər" dini-siyasi konsepsiyası: mif və reallıqlar, islam və yeni təfəkkür (bu mövzunun üzərində iş davam etməkdədir) mövzularını işləyib və öz tədqiqatları ilə hazırda şöbə fəaliyyətinin İran fəlsəfəsi istiqamətini təmsil edir.

İllər ərzində şöbədə aparılan tədqiqatlar fəlsəfə və fəlsəfə tarixi elminin müxtəlif və müstəqil sahələrini əhatə etdiyindən şöbə potensialı əsasında ateizm, estetika, etika, Şərqi fəlsəfəsi və dinşünaslıq şöbələri yarandı.

Ötən illər boyu şöbə əməkdaşları tərəfindən 2000-dən çox sərbəllik monoqrafiya, kitabça, çoxsaylı elmi məqalə və tezislər çap edilib. Əməkdaşlarımız respublikada və respublikadan kənar elmi konfranslarda çıxışlar ediblər.

Şöbə işçilərinin uzun illər ərzində əgər halda ilk mənbələrin ilkin elmi tədqiqinə əsaslanan əsərləri Azərbaycan fəlsəfə elminin təşəkkül və inkişafını əks etdirir.

Şöbədə aparılan tədqiqatlar və şöbənin çap məhsulu fəlsəfə tariximizin müxtəlif konkret problemlərini və dövrlərini əhatə edir.

Elmimiz qarşısında duran əsas problem isə Azərbaycan fəlsəfə tarixini tam şəkildə qədimdən bu günədək əks etdirən əsərlərin yaranmasıdır.

Bu mürəkkəb və şərəfli vəzifənin reallaşması üçün şöbə iki ciddi cəhd göstərib;

Təxminən 1960-cı illərdə şöbədə bütövlükdə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin oçerklərini yazmaq planı tərtib edildi. Bu plana müvafiq iş 2 cildəndən ibarət Azərbaycan fəlsəfə tarixi oçerklərinin çapa redaktə edilməsi ilə bitdi.

1966-cı ildə oçerklərin birinci-qədim dövrdən XVIII əsrə qədər Azərbaycan fəlsəfə tarixini əhatə edən cildi nəşr edildi və çoxsaylı oxucuların sərəncamına verildi.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, oçerklərin 2-ci cildi müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən nəşr edilmədi.

Lakin, buna baxmayaraq şöbənin elmi planları fəlsəfə tariximizi əhatə edən çoxçildli əsərin yaranmasına yönəldildi. Bu proses uzun və mürəkkəb oldu. Zaman keçdikcə müəlliflər dünyasını, ölkə iqtisadi-siyasi quruluşunu və ideologiyasını dəyişdi. Elmin metodologiyası,

dəyər meyarları, tədqiqat obyektinə münasibət, tədqiqat üsulları müzakirələr obyektinə çevrildi.

Ötən illər ərzində şöbəyə çoxcildlikdə çap üçün təqdim edilmiş və şöbə tərəfindən çapa məsləhət görülmüş əsərlər, eyni ilə çoxcildliyin müzakirə və qəbul edilmiş plan-prospekti yeni dövrün tələbləri işığında bir daha düşünülməli oldu və çoxcildliyin müxtəlif calarlı problemlərinə yenidən qayıtmaq ehtiyacı yarandı. Çoxcildliyin, xüsusən XIX-XX əsrləri təmsil edən cildlərin üzərində aparılan işin müəyyən hallarda tamamilə həm metodoloji, həm obyekt seçimi baxımından yenidən qurulması tələbi nəşrin çıxması üçün ciddi ənkələ çevrildi. Digər tərəfdən hazırda Azərbaycan mədəniyyət tarixini təmsil edən elmlər arasında zəruri uzlaşmanın təmin edilməməsi də fəlsəfə tariximizin çoxcildlik şəklində çapa hazırlanmasına ciddi mane olan amillərdəndir.

Deyilənlərə baxmayaraq, Azərbaycan çoxcildli fəlsəfə tarixinin 1-ci cildi artıq çapa təqdim edilib, 2-ci cild üzərində redaktə işləri tamamlanıb, 3-cü və 4-cü cildlər üzərində iş getməkdədir.

Çoxcildliyin baş redaktoru şöbə əməkdaşı akademik F.Köçəri, 1-ci və 2-ci cildlərin məsul redaktoru şöbə əməkdaşı f.e.d. Z.Quluzadə, 3-cü cildin məsul redaktoru f.e.d. İ.Rüstəmov, 4-cü cildin məsul redaktoru f.e.d. Ə.Abasovdur.

Əsasən şöbə əməkdaşlarının fəaliyyətinin məhsulu olan çoxcildliyə müəllif və redaktor simasında respublikanın şöbədə işləməyən mütəxəssisləri - Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü, f.e.d., prof. A.Daşdəmirov, müxbir üzvlər, f.e.d., prof. F.Qasımzadə, f.e.d., prof. M.Səttarov, prof. M.İsmayılov, hüquq e.d., prof. A.Rzayev və b. dəvət edilib.

Şöbənin təşəbbüsü ilə dəfələrlə beynəlxalq elmi konfranslar keçirilib və nəticədə müxtəlif ölkələrin mədəniyyətini təmsil edən alimlərlə fəlsəfə tarixinin metodoloji problemlərinin tədqiqinə və orta əsr Şərqi fəlsəfəsi tarixinə həsr edilmiş toplular dərc edilib.

1992-ci ildə şöbə tərəfindən keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın qərarına müvafiq şöbə və institutun əməkdaşlarının təşəbbüsü ilə "Şərqi fəlsəfəsi problemləri" jurnalı Azərbaycan və rus dillərində dərc edilir və altı dildə - ərəb, fars, türk, ingilis, fransız, alman - dillərində geniş xülasələrlə tamamlanır.

Şöbənin kadr hazırlığı sahəsində işindən danışarkən aşağıdakı məqamları qeyd etməliyik:

1. Fəlsəfə üzrə mütəxəssislərin əksər sayı, şöbə tərəfindən onun işçilərinin iştirakı ilə aparılan fəlsəfə tarixindən namizədlik imtahanlarını verib.

2. İnstitutda fəlsəfə tarixi üzrə hazırlanan namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının hamısı, respublika miqyasında isə - əksəri şöbədə müzakirədən keçərək müdafiəyə təqdim edilib.

3. Fəlsəfə tarixinə aid respublikada çapa təqdim edilən tədqiqatların böyük bir qismi şöbədə elmi müzakirədən keçib və şöbənin rəyi ilə çapa təqdim edilib.

4. Şöbə işçilərindən A.O.Makovelski və Ə.K.Zəküyev müstəsna olmaqla, demək olar ki, hamısının namizədlik və doktorluq dissertasiyaları şöbə tərəfindən müdafiəyə tövsiyə edilib.

Son 15 ildə şöbənin 20 nəfərə yaxın aspirant və dissertantı namizədlik dissertasiyası üzərində çalışıb və müdafiə edib.

Hazırda şöbənin aspirantı R.T.Məmmədovun "Zərdüştliyin fəlsəfi aspektləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiəyə təqdim edilib. A.Məmmədova və C.Hacıyev dissertasiya üzərində işləyirlər.

Eyni zamanda şöbə əməkdaşlarından Ə.Əmirəhmədov namizədlik, M.Ağayev, R.Əhmədov, A.Hacıyeva, N.Məmmədov doktorluq dissertasiyaları üzərində işləyirlər.

Hazırda şöbə aşağıdakı tərkibdə fəaliyyət göstərir: elmi məsləhətçi, akademik F.Keçəri, b.e.i., f.e.d., prof. Ə.Şakirzadə, şöbə müdiri, f.e.d. Z.Quluzadə, aparıcı elmi işçi, f.e.n. S.Rzaquluzadə, aparıcı e.i., f.e.n. H.Hüseynov, b.e.i., f.e.n. M.Ağayev, e.i. f.e.n.

N.Məmmədov, e.i., f.e.n. R.Əhmədov, e.i., f.e.n. A.Hacıyeva, e.i. Ə.Əmirəhmədov, şöbənin laborantları G.S.Allaverdiyeva, X.N. İsmayılova.

Şöbənin qarşısında duran vacib məsələlər:

1. Metodologiya və tədqiqat metodlarının təkmilləşdirilməsi.
2. Çoxcildliyin II - IV cildlərinin plan-prospektinin təshihə, hazır materialların müzakirəsi.
3. Hazır cildlərin tərcüməsinin təmini.
4. Şöbəyə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin müxtəlif dövrlərinin tədqiqi üçün mütəxəssislərin cəlb edilməsi.
5. Şöbənin institutdaxili və xarici elmi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi.

ZAKİR MƏMMƏDOV

ŞƏRQ FƏLSƏFƏSİ TARİXİ VƏ DİNŞÜNASLIQ

Şöbə 1997-ci ilin yanvarından fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda burada 8 əməkdaş çalışır. Onlardan biri elmlər doktoru, ikisi elmlər namizədi, böyük elmi işçi, biri isə kiçik elmi işçidir. Üç aspirantdan ikisi eyni zamanda kiçik elmi işçidir. Şöbənin bir baş laborantı həm də dissertantdır. Kənar müəssisələrdən yeddi nəfər Şərq fəlsəfəsi və dinşünaslıq məsələləri üzrə şöbənin dissertantıdır.

Şöbə müdiri, f.e.d. Zakir Məmmədov institutda 60-cı illərdən bəri Azərbaycan, ümumiyyətlə Şərq fəlsəfəsi tarixinin və dinşünaslığın müxtəlif məsələləri üzrə tədqiqat aparır. Z.Məmmədovun zənkin fəlsəfi irsimizin üzə çıxarılmasında böyük xidmətləri olmuşdur. O, Eynəliqüzat Miyanəci /1099-1131/, Əbuhəvs Sührəvərdi /1145-1234/, Şihabəddin Sührəvərdi /1154-1191/, Əfzələddin Xunəci /1193-1248/, Siracəddin Urməvi /1198-1283/ və başqa azərbaycan filosoflarının əsərləri, habelə Bəhmənyarın üç kitabdan /məntiq, metafizika, fizika/ ibarət «Təhsil» traktatı əsasında «Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir» monoqrafiyasını yazmışdır. «Orta əsr Azərbaycan filosofları və mütəfəkkirləri» /azərbaycança 1986, rusca 1993/ kitabında körkəmli şəxsiyyətlərin əksəriyyəti /Əhməd Bərdici, Məhəmməd Bərdəi, Əbunnəcib Sührəvərdi, Əminəddin Təbrizi, Tacəddin Urməvi, Şəmsəddin Xoynu, Nəcməddin Naxçıvani, Şihabəddin Xoynu, Mühyiddin Bərdəi, Məhəmməd Qarabaği, Kəmaləddin Ərdəbili, Əhməd Ərdəbili və b./ haqqında ilk məlumatı da Zakir Məmmədov vermişdir.

Z.Məmmədovun monoqrafiyalarından «Bəhmənyarın fəlsəfəsi» çapdan çıxmış /1983/, Eynəliqüzat Miyanəci, Əbuhəfs Sührəvərdi, Şihabəddin Sührəvərdi, Əfzələddin Xunəci, Siracəddin Urməvi, Rəcəbəli Təbrizi haqqında monoqrafiyaları nəşriyyat çətinlikləri ilə əlaqədar olaraq əlyazması şəklində qalmış, bəziləri isə kitabçalar halında çap olunmuşdur.

Z.Məmmədovun «Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi» kitabı onun otuz ildən çox müddətdə aşkar etdiyi azərbaycan filosoflarının və mütəfəkkirlərinin zəngin fəlsəfi irsinə dair tədqiqatlardan xülasədir.

Kitabda qədim dövrdən XIX əsrin sonlarına qədər Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin inkişaf yolu izlənilir, ideoloji cərəyanlar, təlimlər, onların azərbaycanlı nümayəndələrinin dünyagörüşü Şərq fəlsəfi fikri zəminində araşdırılır, feodalizm dövründə xristian aləmində yalnız dini fəlsəfə /sxolastika və mistika/ yayıldığı halda, azərbaycan filosoflarının yaratdığı panteizm və işraqilik kimi qeyri-dini fəlsəfi təlimlərin mövcud olduğu, bəşər fəlsəfəsi tarixini zənginləşdirdiyi göstərilir.

Zakir Məmmədovun 200-dən çox elmi və nəzəri məqaləsində də Azərbaycan, ümumiyyətlə Şərq fəlsəfəsi tarixinin və dinşünaslığın əsas problemləri mühüm yer tutur. Onun ərəb dilindən azərbaycan dilinə etdiyi tərcümələrdən Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Tərəzinin

mahiyyəti» məntiq traktatı, Şihabəddin Sührəvərdinin «İşiq heykəlləri» və b. əsərlər nəşr edilmişdir.

Z.Məmmədovun təşəbbüsü ilə Şihabəddin Sührəvərdinin vəfatının 800 illiyi qeyd edilmiş, Bəhmənyarın anadan olmasının 1000 illik yubileyi ilə əlaqədar filosofun adı Fəlsəfə və hüquq İnstitutuna verilmişdir/1992-ci il/.

Şöbədə Şərq ölkələrində dini, dini-fəlsəfi və fəlsəfi təlimlərin, cərəyanların onlara mənsub filosof və mütəfəkkirlərin yaradıcılığının ilk mənbələr əsasında hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi nəzərdə tutulur. İki istiqamətdə fəaliyyət göstərmək məqsədi qarşıya qoyulmuşdur:

1. Mövzularla bağlı konkret tədqiqatların aparılması.
2. Tədqiqatlarla əlaqədar aktual, zəruri materialların xüsusən ilk mənbələrin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi.

Şərq fəlsəfəsinin dini, elmi fikrinin əsaslı araşdırılması bu regionun mədəni ölkələrindən biri olan Azərbaycanın digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqədə, vəhdətdə yaratdığı mənəvi dəyərləri düzgün müəyyənləşdirmək, obyektiv qiymətləndirmək baxımından vacibdir.

Şöbənin əsas tədqiqat mövzuları:

1. Zakir Məmmədov. Orta əsr Şərq fəlsəfəsi və fəlsəfə tarixində onun əhəmiyyəti /«Şərq fəlsəfəsi» kitabına müqəddimə/; Orta əsr türk qaynaqlarında fəlsəfi fikir /monoqrafiya/.
2. Zakir Qasimov. Müsəlman Şərqinin dini-fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrində imamət /monoqrafiya/.
3. Nina Pyatak. Azərbaycanda pravoslav-xristian kilsəsinin fəaliyyətinin sosial-siyasi aspekti /monoqrafiya/.
4. Aytək Məmmədova. Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü /dissertasiya/.
5. Sevinc Quliyeva. Əbdürrəhman Bədəvinin yaradıcılığında qədim və orta əsrlər fəlsəfəsi tarixi problemləri /dissertasiya/.
6. Elşən Mustafayev. İslam sxolastikasında insanın iradə azadlığı/dissertasiya/.
7. İlhamə Sülطانova. Şeyx Əhməd Əhsai və şeyxilik təlimi /dissertasiya/.
8. Vüqar İsayev. Əşəri və əşerilik təlimi /dissertasiya/.

Göstərilən mövzularla yanaşı A.Məmmədova "Nəsirəddin Tusinin şagirdi Qütbədin Şirazinin həyatı və yaradıcılığı", "Qütbəddin Şirazinin fəlsəfi görüşlərinə dair"; S.Quliyeva "Ə.Bədəvinin çap etdirdiyi fəlsəfi traktatların elmi əhəmiyyəti barədə"; E.Mustafayev "Quranda Allahın atributlarının olub-olmaması barədə" elmi işlər hazırlamışlar.

Şöbənin kənar müəssisələrdə çalışan dissertantlarından A.Əlizadə "Bibliya və Quranın müqayisəli təhlili - dünyagörüşü aspekti"; R.Babaxanlı "Füzuli poeziyasında xoşbəxtlik ideali"; C.Quliyev "Tovrid təlimi və vəhhabilikdə onun prinsipləri"; M.Şəkixanova "Sufizmdə kamil insan konsepsiyası"; R.Əliyev "Qədim şumer-türk mifologiyasında dünyagörüşü məsələləri"; S.İbrahimov "İmamilik təriqətinin ideologiyası"; F.Mustafayev "Azərbaycan türklərinin tarixi və çağdaş dini-fəlsəfi görüşlərinin mühüm xüsusiyyətləri" mövzularında dissertasiya işləri üzərində çalışırlar.

Azərbaycanın görkəmli filosoflarının, ictimai-siyasi xadimlərinin yubileylərinin keçirilməsi şöbənin fəaliyyətində mühüm yer tutur. Məhəmməd həsən Vəlili Baharlının, Siracəddin Mahmud Urməvinin, Eynəlqəzət Abdulla Miyanəcinin və başqalarının yubileyləri ilə əlaqədar xüsusi məqalələr hazırlanmış, jurnal və qəzetlərdə çap edilmişdir.

Şöbə əməkdaşları institutdan kənar, eləcə də xarici ölkələrdə keçirilən elmi konfranslarda fəal iştirak edirlər.

Zakir Məmmədov İmam Buxarinin anadan olmasının hicri tarixi 1225, Əhməd Fərqaninin 1200 illiyi münasibətilə YUNESKO-nun Səmərqənd və Fərqanə şəhərlərində keçirilmiş Beynəlxalq Elmi Konfransda iştirak etmişdir. /23-24 oktyabr 1998-ci il/. Onun "Əl-Cami əs-cəhiz" /"Səhih topla"/ Azərbaycan mütəfəkkirləri üçün mötəbər mənbə kimi" adlı

məruzəsinin tezləri məcmuədə özbək, ingilis və rus dillərində dərc edilmişdir. Z.Məmmədov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 7 may 1999-cu ildə keçirdiyi Osmanlı imperiyasının 700 illiyinə həsr edilmiş elmi sessiyada "Osmanlı imperiyası dövründə Türkiyədə yaşamış Azərbaycan filosof və mütəfəkkirləri" adlı məruzə ilə çıxış etmişdir.

Aytək Məmmədova Azərbaycan EA Aspirantlarının Elmi Konfransının ümumi iclasında "Mənbələrdə Nəsirəddin Tusiyə münasibət" mövzusunda məruzə etmişdir /17 may 1999-cu il/. Onun 25-27 iyun 1999-cu ildə Azərbaycan EA Nəsirəddin Tusi adına Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında "Tusi-800" məclisinin IV konfransına təqdim etdiyi "Elmi fəlsəfənin qüdrətli müdafiəçisi" adlı məruzəsinin tezləri "Elm" qəzetində dərc olunmuşdur /14 iyul 1999-cu il/. Z.Məmmədov "Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyinin 1997-ci ildə çap etdirdiyi "Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti" kitabının müəlliflərindən və redaksiya şurasının üzvlərindən biridir. O, "Fəlsəfə" /"Azərbaycan" nəşriyyatı, 1997/ və "Fəlsəfə tarixi üzrə Proqram" /Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1997/ kitablarının, eləcə də 7 cildlik "Azərbaycan tarixi"nin 2-ci cildinin tərtibçilərindən və müəlliflərindəndir.

Şöbədə hazırlanmış və 1999-cu ildə BDU-nun nəşriyyatında çap olunmuş "Şərq fəlsəfəsi /IX-XII əsrlər/" kitabında Ərəb ölkələri, Azərbaycan, İran, Mərkəzi Asiya, Hindistan və Çin filosoflarının, mütəfəkkirlərinin əsərləri toplanmışdır. Topluda həm elmi, həm də dini aspektlər işıqlandırılmışdır. Kitab yalnız əlahiddə, müstəqil fəlsəfi əsərlər antologiyası deyil, həm də məzmun və mündəricə etibarlı ilə dövrün müxtəlif təlimlərinin üzvi vəhdətini təşkil edən qiymətli, orijinal traktatlar toplusudur.

Mətnlərin tərcüməçiləri Zakir Məmmədov, Təriyel Həsənov, Zakir Qasımov və Novruz İmanovdur. Tərtibçi, müqəddimə, qeydlər və şərhlərin müəllifi Zakir Məmmədovdur. Filosoflar və mütəfəkkirlər haqqında məlumatları Aytək Məmmədova hazırlamışdır. Kitabın redaktoru fəlsəfə elmləri doktoru, professor Əli Abasov, rəyçi filologiya elmləri doktoru, professor Vasim Məmmədəliyevdir.

Bütün bunlarla yanaşı, şöbə əməkdaşları fəlsəfi biliklərin, xüsusilə Şərq fəlsəfəsinin tədrisi və təbliği ilə fəal məşğul olurlar.

HƏSƏN QULİYEV

İDRAK NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ELMİN METODOLOGİYASI ŞÖBƏSİ

Şöbə 1974-cü ildə təbiətşünaslığın fəlsəfi problemlərinə, onun metodologiyasına böyük maraq göstərən Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun o zamankı direktoru, akademik F.Q.Köçərli və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının sabiq prezidenti mərhum akademik H.B.Abdullayevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır.

Vaxtilə SSRİ Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutunda elmi stajirovka və aspirant hazırlığı keçmiş gənc elmlər namizədləri şöbəyə cəlb olundular. Sonrakı illərdə də şöbənin elmi potensialı əsasən həmin institutda elmi hazırlıq keçmiş gənc alimlərin hesabına genişləndirildi.

İlk şöbə müdiri vəzifəsinə fəlsəfə elmləri doktoru Həsən Quliyev seçilmişdir. Sonrakı illərdə şöbəyə fəlsəfə elmləri doktorları C.T.Əhmədli, N.M.Məmmədov, Ə.S.Abasov rəhbərlik etmişlər.

Ə.S.Abasovun direktor müavini vəzifəsinə keçməsi ilə əlaqədar olaraq 1994-cü ildən indiyə kimi şöbə müdiri yenə də professor Həsən Quliyevdir.

Yarandığı ilk gündən şöbəni metodoloji tədqiqatları əlaqələndirən bir mərkəzə çevirmək sahəsindəki missiya bu günədək müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilir.

Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində şöbə əməkdaşları elmi-texniki inqilabın, təbiət elmlərinin fəlsəfi problemlərinə, eyni zamanda dialektik idrak nəzəriyyəsi, elmin metodologiyası

problemlərinin analizinə həsr olunmuş onlarca dissertasiya işi, monoqrafiya və kollektiv toplular, yüzlərlə elmi məqalə dərc etdirmişlər.

Akademiyanın, eləcə də respublikanın elmi müəssisələri və ali məktəbləri üçün fəlsəfə elmləri üzrə mütəxəssislər hazırlamaq sahəsində şöbədə xeyli işlər görülmüşdür. Şöbə əməkdaşlarının elmi rəhbər və məsləhətçi statusu ilə yaxından köməkliyi sayəsində 10 nəfər əməkdaş elmlər doktoru, təxminən bir o qədər də elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə almış və hazırda institutumuzda və respublikanın müxtəlif ali məktəblərində çalışırlar.

Başqa elmi müəssisələrlə birgə əsərlərin çap etdirilməsi, metodoloji seminarların, konfransların keçirilməsi işində alimlərimiz fəal iştirak etmişlər. Şöbə əməkdaşlarının, həmçinin beynəlxalq simpoziumlarda, regional elmi konfranslarda da məzmunlu çıxışları olmuşdur.

Keçmiş SSRİ məkanında son onillikdə baş verən hadisələr cəmiyyətimizin fəlsəfə tarixinin, müasir idrak nəzəriyyəsinin, elmi yeniliklərin təhlilinə yeni nöqtəyi-nəzərdən yanaşmağı irəli sürür. Yeni metodologiyanın axtarışı yolunda müasir fəlsəfənin əsas istiqamətlərinin hərtərəfli şərhə ehtiyacı vardır. Bu yolda keyfiyyətə yeni problemlər ortaya çıxır.

Məlumdur ki, ideya və yaradıcılıq baxımından sistemin dəyişməsi mürəkkəb və ağırlı prosesdir. Bu şəraitdə şöbə öz diqqətini cəmiyyətin bir çox aktual problemlərinin həlli üçün zəruri olan yeni metodoloji konsepsiyaların axtarışı problemlərinə və müasir idrak nəzəriyyələrinin tədqiqinə yönəlmişdir. Vəziyyət obyektiv olaraq onunla mürəkkəbləşir ki, köhnə "elmi infrastruktur, dəyərlərə meyil və təcrübə" öz tutarsızlıqlarını aşkar etmişdir, yeni elmi iqlimin formalaşması isə hələ də davam edən sosial-iqtisadi böhranla əlaqədar ləngiyir. Bütün bu amillər elmin ümumi vəziyyətinə, o cümlədən şöbənin işinə də öz təsirini göstərməkdədir. Obyektiv əngəllərə baxmayaraq şöbə uğurla öz elmi fəaliyyətini davam etdirir. Bu baxımdan qoyulan vəzifələrin həlli kontekstində şöbə tərəfindən "Müasir idrak nəzəriyyələri: metodoloji təhlil" mövzusunun prioritet iş kimi götürülməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Hazırda Azərbaycan total marksist ideologiyası və müvəqqəti informasiya böhranından açıq plyuralist cəmiyyətə keçid kimi mürəkkəb bir dövrü yaşayır. Bu şəraitdə açıq (Qərb) cəmiyyətin ideya, fəlsəfi və metodoloji irsinin , o cümlədən müasir idrak nəzəriyyələrinin və metodoloji yanaşmaların öyrənilməsi əsl elmi iqlimin formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər.

Bu deyilənləri nəzərə alaraq son illərdə şöbə əməkdaşları əsas diqqəti daha nüfuzlu fəlsəfi cərəyanların əsasını təşkil edən idrak nəzəriyyəsinin tədqiqinə yönəlmişlər.

Sovet İttifaqının dağılması ilə əlaqədar bütün postsovet regionunda qarşısızılmaz dezintegrasiya prosesləri getmişdi. Bu isə öz növbəsində fəlsəfi /o cümlədən metodoloji/ tədqiqatların vəziyyətinə müəyyən mənada mənfi təsir göstərmişdir. Hazırda isə bu dəyişikliklərlə yanaşı, yeni metodologiyanın formalaşması kontekstində ictimai elmlərin dezintegrativ böhrandan tədricən çıxması prosesi gedir. Bunları nəzərə alaraq şöbənin əvvəlki "Dialektik materializm və elmin metodologiyası" adı indiki "İdrak nəzəriyyəsi və elmin metodologiyası" adı ilə əvəz edilmişdir. Bu isə şöbənin ideya və metodoloji orientasiyasındakı əsaslı dəyişiklikləri əks etdirir. Belə ki, əvvəlki dialektik /marksist/ ideologiya və metodologiya dünya fəlsəfi problemlərini /müasir idrak nəzəriyyələrini/ və elmin metodologiyasını qərəzsiz, obyektiv elmi və yaradıcı tədqiqinə məhdudlaşdırırdı. Əslində, şöbə əməkdaşlarının müasir fəlsəfədən faydalanmaq imkanı yox idi və "Qərb metodologiyası"na yaradıcı maraq rəsmi qadağalarla məhdudlaşdırılırdı.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra şöbədə perspektiv tematik tədqiqatların seçilməsində köklü dəyişiklik əmələ gəldi. Keçmiş təcrübəyə yenidən baxılmaq və dünya fəlsəfəsi elmi metodologiyası nailiyyətlərindən yaradıcı surətdə istifadə etmək məsələsi başlandı. 90-cı illərin əvvəllərində şöbənin əməkdaşlarının elmi fəaliyyəti daha çox elmin inkişafının sosioloji kontekstinin daha geniş öyrənilməsinə, həmçinin müxtəlif mədəni

ənənələrdə (o cümlədən Qərb-Şərq problematikası kontekstində), elmin inkişafının xüsusiyyətlərinin, elmi metodologiyasının tədqiqinə istiqamətləndirilmişdir.

Bu problematikaya maraq onunla izah edilir ki, mənəvi mədəniyyətin və elmin böhranı (keçid dövrün çarpışmaları kontekstində) şəraitində elmi iqlimin və elmin inkişafının formalaşmasının sosioloji mexanizmlərinin öyrənilməsi aktuallığı meydana çıxdı. Elmin sosioloji aspektlərinin öyrənilməsi həm Qərb, həm də Şərq mədəniyyətlərində tədqiq edilmiş fəlsəfi və metodoloji konsepsiyaların hərtərəfli təhlili üçün obyektiv şərait yaradırdı. Təsadüfi deyildir ki, son illərdə şöbənin əməkdaşları, əsasən müasir idrak nəzəriyyələrinin tədqiqinə, ənənəvi (pozitivist və marksist) metodologiyasının böhranının dərk edilməsi və elmin yeni metodologiyasının axtarışına istiqamətlənmişlər. Bu cür axtarışlar mənəvi mədəniyyətin və elmin keçid problemlərinin həlli baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Müasir idrak nəzəriyyələrinin tədqiq edilməsi həm dünya fəlsəfəsinə və elmi metodologiya problemlərinin işlənməsinə daha yaxın olmaq cəhətindən, həm də suveren Azərbaycanın gerçəklik və tələbatlarına cavab verən yeni metodologiyanın formalaşması məqsədə uyğunluğu cəhətindən çox aktualdır. Belə ki, keçid dövrünün böhranı kontekstində Azərbaycanın mənəvi mədəniyyəti və elmi bir çox ciddi problemlərlə və hər şeydən əvvəl ölkə üçün daha yararlı olan fəlsəfi metodologiyanın axtarışı və seçimi məsələsi ilə qarşılaşmışdır. Bu seçim bir çox kompleks mühüm məsələlərin: Azərbaycan xalqının düzgün tarixinin reanimasiyası, suveren dövlətin ideologiyasının seçimi, milli ideyanın xüsusiyyətlərinin dərk edilməsi və s. məsələlərin həlli üçün çox vacibdir. Yeganə marksist ideologiyası olan totalitar cəmiyyətin dağılması ilə əlaqədar bütün yeni müstəqil dövlətlər üçün problemlər- əvvəlki mənəvi dəyərlərə yenidən baxılma və elm, mədəniyyət, ideologiya problemlərinin müvəffəqiyyətli həlli üçün yeni metodologiyanın seçilməsi zərurəti meydana çıxmışdır. Yeni gerçəkliklər öz fəlsəfi keçmişinə yenidən baxmaqla yanaşı, dünya fəlsəfəsinə yiyələnmək üçün yeni metodoloji baxımın formalaşmasına şərait yaratdı. Məhz bu faktora görə əvvəllər "burjua" nəzəriyyələri kimi təqdim edilən müasir idrak nəzəriyyələrini dərinlən öyrənmək zəruriyyəti və məqsədə uyğunluğu meydana çıxdı. Söhbət, hər şeydən əvvəl keçmiş marksist yanaşmanın məhdudiyət stereotiplərinin aradan qaldırılması və yeni metodoloji yanaşmadan gedir.

Hal-hazırda müstəqil inkişaf şəraitində dünya elmi və fəlsəfi irsinə yiyələnmək perspektivləri açılır və ideya plüralizmi, daha düzgün elmi tədqiqatlar üçün şərait yaranır, yaradıcılıq axtarışı total ideologiya ilə məhdudlaşdırılmır.

Cəmiyyətdə davam edən böhranlı hadisələrə baxmayaraq, keçid dövrünün bir xüsusiyyətini - bütün elmi problemlərin hərtərəfli öyrənilməsi üçün "aşkarlıq"ın mövcud olmasını qeyd etmək lazımdır. Belə şərait yeni metodologiya işlənilməsinə hazırlanması üçün perspektivlər açır. Şübhəsizdir ki, axtarış zamanı müxtəlif dünyagörüşləri (marksizm, pozitivizm və postpozitivizm, sosiomedəni təhlil və i.a.) əsasında işlənməmiş bütün metodoloji yanaşmaların pozitiv və neqativ cəhətlərini xüsusi diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır. Müasir idrak nəzəriyyələrinin ətraflı təhlili daha münasib metodologiyanın seçilməsi üçün zəruridir. Bundan başqa belə bir yanaşma metodologiyasının düzgün tarixinin də bərpası üçün son dərəcə vacibdir.

Müstəqil Azərbaycan XXI əsrə yeni ideologiya, metodologiya və mənəvi orientasiya axtarışı kontekstində daxil olur. Belə bir şəraitdə fəlsəfi irsin öyrənilməsi sahəsində düzgün metodoloji istiqamətin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şöbə əməkdaşlarının son illərdəki elmi-tədqiqat fəaliyyətini məhz bu istiqamətə yönəlmişdir.

Şöbədə 12 nəfər işçi çalışır. Elmi işçilərin hamısı "Müasir idrak nəzəriyyəsi: metodoloji təhlil" mövzusu üzrə tədqiqat işini davam etdirirlər.

Fəlsəfə elmləri doktorları Həsən Quliyev linqvistik fəlsəfə və postpozitivizm, Əli Abasov

təbiətşünaslıq və fəlsəfədə məkan-zaman problemi mövzularında işləmişlər.

Fəlsəfə elmləri namizədi Tağı Bəşirov fenomenologiya, həyatın fəlsəfəsi və tənqidi rasionalizm; f.e.n. Rəhilə Yusifzadə pozitivizm, praqmatizm və neorasionalizm; f.e.n. Gündüz Sarıyev bilinçvizm problemləri; Səidə Məmmədova elmi idrakda ideallaşdırma metodunun rolu; f.e.n. İlham İsmayılov neorealizm; elmi işçilərdən Fəxrəddin Hacıyev psixoanaliz, personalizm, intuitivizm, Novruz İmanov neokantçılıq və ekzistensializm mövzuları üzrə tədqiqatlar aparmışdır.

Bununla yanaşı şöbə əməkdaşları müasir elmin metodologiyasının aktual problemlərinin tədqiqini də davam etdirirlər.

ƏBÜLHƏSƏN ABBASOV

SOSIAL FƏLSƏFƏ VƏ SOSIOLOGIYA ŞÖBƏSİ

Sosial fəlsəfə şöbəsi tədqiqat obyektinə müvafiq olaraq müxtəlif adlarda fəaliyyət göstərmişdir. Şöbəyə vaxtilə akademik F.Q.Köçərli, Akademiyanın müxbir üzvü M.M.Səttarov başçılıq etmişlər. Həmin dövrdə onlarca monoqrafiya, toplu, kitab və kitabça, xeyli elmi məqalə nəşr olunmuş,

çoxlu doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə edilmişdir. Bununla belə, dövrün tələblərinə uyğun olaraq, 1996-cı ildən etibarən sosial fəlsəfə və sosiologiya şöbəsinin fəaliyyətində ciddi dönüş yaranmışdır.

Əmək intizamı, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, şöbədaxili mühit, aspirant və dissertantlarla işin təşkili xeyli dərəcədə müsbət istiqamətdə dəyişmişdir.

Azərbaycan cəmiyyətinin müasir dövrün tələbləri baxımından bir sıra mühüm problemləri diqqət mərkəzinə çəkilmiş, yeni aktual mövzular tədqiqat istiqamətləri kimi müəyyənlanmış və bu mövzular üzrə işlər davam etməkdədir.

Keçmiş illərə xas olan problemlərə marksist-leninçi yanaşma tərzinin zamanın tələblərinə uyğun şəkildə öz yerini səmərəli yanaşmalar, tədqiqat meyillərinə vermiş; fəlsəfi araşdırmalarda elmi plyuralizm prinsipləri özünü göstərməkdədir.

"Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafının sosial-fəlsəfi problemləri" mövzusu 1996-2000-ci illər üçün şöbənin ümumi tədqiqat istiqaməti kimi müəyyənlanmış, problemin ayrı-ayrı aspektləri əməkdaşlar tərəfindən fərdi tədqiqat mövzuları səviyyəsində (müqavilələr əsasında) araşdırılmışdır. Tədqiqatlarda sosial fəlsəfənin idrakı, proqnostik, akseoloji, dünyagörüşü funksiyalarının həyata keçməsi məsələsi, sosial-siyasi həyata təsir qüvvəsinin artması zərurəti diqqət mərkəzinə çəkilmiş, həyat və fəlsəfə, gerçəklik və təfəkkür arasında uçurumun götürülməsinə səylər göstərilmişdir. Belə bir həqiqətdən çıxış edilir ki, gerçəkliyin kəsərli idraki silahı rolunu daşımayan, uydurma, sxolastik mülahizələrin, yersiz, köhnəlmiş stereotiplərin şərhi ilə əlləşən "fəlsəfə" bu gün yeniləşən cəmiyyətin həyat fəlsəfəsi ola bilməz. Elə bu həqiqəti rəhbər tutaraq çalışırıq ki, fəlsəfi təfəkkür tərzində və üslubunda müasir tələblərə uyğun yeniləşmə qərarlaşsın. Bu məqsədlə şöbə müdiri Ə.F.Abbasov tərəfindən tənqidi-sinergetik təfəkkür konsepsiyası işlənmiş, həmçinin şöbənin aspirantları Z.Şabanov və A.Veysəlova bilavasitə yeni təfəkkür tərzinin formalaşması ilə bağlı mövzular üzərində elmi iş aparırlar.

Yeni təfəkkür tipinə keçidlə bağlı iki mühüm məsələ qarşımızda durur:

1. Cəmiyyətin inkişafında ciddi maneəyə çevrilmiş bürokratik-avtoritar, totalitar, doqmatik təfəkkür tiplərinin qnoseoloji, sosial-siyasi və iqtisadi köklərinin

açıqlanması, bu təfəkkür növlərinin müasir tələblər üçün yararsızlığını göstərmək.

2. Müasir elmi tələblərə cavab verən və yeni elmi istiqamətlərin (mürəkkəb sistemlər nəzəriyyəsi, qeyri-səlist çoxluqlar nəzəriyyəsi və s.) mahiyyətindən doğan tənqidi-sinergetik

təfəkkür tipinin üstünlüyünü nümayiş etdirmək, xüsusən də cəmiyyətin təşkili və idarə olunmasında, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda bu təfəkkür tipinin yerini və rolunu açıqlamaq.

Son 5 ildə sosial idarəetmənin fəlsəfi problemlərinin öyrənilməsinə xüsusi fikir verilmişdir. İlk növbədə yeni idarəetmə metodologiyasının işlənilməsinə diqqət yönəlmişdir ki, nəticədə əhəmiyyətli elmi məhsul əldə edilmişdir. Şöbənin nəşr etdiyi məqalələr toplularında (artıq 3 buraxılışı çap edilib) və "Yeniləşən cəmiyyət. Müasir elmi paradigma və idarəetmə" (Ə.F.Abbasov) kitabında bu nəticələr ictimaiyyətə təqdim olunub. Bir çox elmi məqalələrdə də problem müxtəlif aspektlərdən işıqlandırılıb.

Aparılmış tədqiqatların nəticəsi olaraq, cəmiyyətin idarə olunmasında yeni metodologiyanın mahiyyəti, yeri və rolu haqqında oxuculara yığcam məlumat verməyi vacib hesab edirik.

Yaşadığımız mürəkkəb, ziddiyyətli keçid dövrünün, cəmiyyətimizin ümumi inkişaf mənzərəsinin acı təəssüf doğuran başlıca qəribəliklərindən biri də ondan ibarətdir ki, yeni cəmiyyət quruculuğundan və yeni iqtisadi münasibətlərə keçiddən çox danışılıb yazılsa da, yeni cəmiyyətin və yeni iqtisadiyyatın təminatçısı olan müasir idarəetmə metodologiyasının qərarlaşması üçün nəzəri və əməli iş qanəedici surətdə və ümumdövləti səviyyədə aparılmır.

Bəs yeni idarəetmə metodologiyasının mahiyyəti nədən ibarətdir və onun zəruriliyi nə ilə diqtə olunur?

Əvvəla, onu qeyd etmək ki, əsl idarəçilik həmişə öz dövrü üçün müasir olur. Onun səmərəliliyi məhz zamana, tarixi dövrə uyğun olub-olmaması ilə bağlıdır. Müəyyən tarixi dövrlərdə az-çox gözə çarpan, inkişaf əldə etmiş ölkələrdə məhz belə olub. Tarixi tələblərə cavab verən idarəetmə metodologiyası, digər amillərlə yanaşı, bu cəmiyyətlərin sosial-iqtisadi dayanıqlığını, iqtisadi inkişafını təmin edib. Sosial-siyasi prosesləri, iqtisadiyyatı, dövlətin özünü dövrünü yaşamış köhnə üsullarla, təfəkkür üslubu ilə tənzimləmək və idarə etmək heç vaxt fayda verməyib. Köhnə idarəçilik düşüncəsi ilə cəmiyyəti

ağır vəziyyətdən çıxartmaq, onun mövcudluğunu və gələcək inkişafını təmin etmək qətiyyətlə mümkün deyil. Cəmiyyəti yüksək, kamil struktur-funksional səviyyəyə çıxartmaq üçün müasir idarəçilik dünyagörüşünə, özünü doğruldan idarəetmə metodologiyasına əsaslanmaq gərəkdir.

Qərbdə və Şərqdə, bütün inkişaf etmiş ölkələrdə vüsət tapmış müasir idarəetmə dünyagörüşünün əsasında özünü təşkilatlandırma və sinergizm fəlsəfəsi dayanır. Onun mahiyyətini qeyri-xəttilik, ünsürlərin əvvəlcədən bir "nöqtədə" təsbit olunmaması, sistemin və altsistemlərin müəyyən olmuş meyarlar daxilində açıqlığı, təfəkkürdə və praktikada müxtəlifliyin (alternativliyin) mümkünlüyü, qeyri-dizyunktivlik, özünü təşkilatlandırma və özünü tənzimləmə təşkil edir. Burada başlıca ideya isə özünü təşkilatlandırma və sinergizm ideyalarıdır ki, onlar da pozitiv liberal demokratizmin və eyni zamanda müasir funksional elmi paradigmanın məğzini ifadə edirlər. Bəzən yeni idarəetmə fəlsəfəsinə "sinergizm fəlsəfəsi" də deyirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, mürəkkəb sistemlərin təşkilindən, inkişafından və idarə olunmasından bəhs edən sinergetikanın kökləri Şərq fəlsəfəsinə gedib çıxır, xüsusən də, Uzaq Şərq fəlsəfəsinə.

Özünü təşkil və sinergizm fəlsəfəsində Təbiət-İnsan - Cəmiyyət üçlüyü ən optimal qarşılıqlı əlaqəsini tapır; hissə ilə tam, fərdlə cəmiyyət münasibətlərində, qapalıqla açıqlıq, azadlıqla zəruri məhdudiyətlər arasında dinamik, çevik dayanıqlığa malik harmoniya və təbii nizam durur. Bu fəlsəfi metodologiyaya söykənən idarəetmə bürokratizmlə demokratizmin yaxşı mənada sintezi, qarşılıqlı fayda verən sinergizmi deməkdir. Fəaliyyəti, idarəetmə mexanizmləri, strukturları, üsul və formaları özünü təşkilatlandırma fəlsəfəsinə əsaslanan sosial-mənəvi, iqtisadi-siyasi sistemlər ətraf mühitlə əlverişli informasiya və enerji mübadiləsinə, az "əmək" sərf etməklə yüksək güc toplamaq xüsusiyyətlərinə malikdirlər.

Belə sistemlərdə ünsürlərin və parametrlərin fəaliyyəti sərt determinasiya, amirlik-inzibati formalar çərçivəsində yox, sosial özünütəşkilatlandırma və özünütənzimləmə proseslərinin sərbəst həyata keçməsində, şəxsi təşəbbüslərin, maraqların və zövqlərin, bütün rəngarənkliyinə baxmayaraq, fərdi fəallıqların ahəngdarlığında, üfüqi əlaqələrin optimallaşmasında həyata keçir. Nizam və dayanıqlıq üçün bütün cəmiyyət üzərində total nəzarətə artıq ehtiyac olmur. Bütövlükdə cəmiyyətin bir sistem kimi, onun ayrı-ayrı altsistemlərinin idarə olunması əlavə enerjinin, resursların, maliyyənin, insani ehtiyatların xərclənməsini, sərf olunmasını tələb etmir, israfçılığa yer qalmır, yəni sistemin fəaliyyəti "qlobal optimum" deyilən məfhumu uyğun reallaşır. Parametrlərin, təşkilədiçi elementlərin sinergetik fəaliyyəti daxili ehtiyatların optimal tərzdə səfərbər olunmasına, sistemin ətraf muhitlə, onu əhatə edən digər sistemlərlə qarşılıqlı fayda verən mübadilə əlaqələrinə girməsinə imkan yaradır. Və sistemin belə səmərəli açıqlığı nəticəsində əlavə inkişaf və qida mənbələri formalaşır, staqnasiya və durğunluq təhlükəsi aradan qalxır, sistemin özünü ifadə etmək qabiliyyəti yüksəlir.

Başlıca cəhətlərdən biri odur ki, cəmiyyətin bir sistem kimi idarə olunma ağırlığı yalnız subordinasiya (şaquli) əlaqələrinin üzərinə düşür, ağırlığın müəyyən miqdarı koordinasiya (üfüqi) əlaqələrinin üzərinə düşür. Bu "miqdar" nə qədər çox olarsa, bir o qədər ictimai sistemin "vətəndaş cəmiyyəti" kimi fəaliyyət göstərərək özünü ifadə etmək imkanı artar. Vətəndaş cəmiyyətinin də məğzi, məhz, üfüqi əlaqələrin cəmiyyətin idarə olunmasında üstünlük (prioritet) təşkil etməsindədir. Daha dəqiq desək, cəmiyyətin fəaliyyət göstərərək inkişaf etməsi şaquli və üfüqi əlaqələrin optimal nisbətindədir, yəni müəyyən konkret şərtlərə cavab verən ölçünün saxlanmasıdır. Bu ölçü total surətdə şaquli əlaqələrin xeyrinə pozulursa cəmiyyət totalitarizmə yuvarlanır, üfüqi əlaqələrin xeyrinə pozulursa cəmiyyət özbaşınalığa, anarxiyaya yuvarlanır. Ona görə də arzu olunan demokratik cəmiyyət forması yalnız və yalnız müvafiq ölçü nisbətələrinin ödənilməsi daxilində mümkündür ki, bu da zəruri qadağa (məhdudiyət) prinsiplərinin gözlənilməsini tələb edir. Bu prinsipləri cəmiyyətin "saxlanma qanunları" da adlandırmaq olar. Saxlanma qayda-qanunları müəyyən dərəcədə əxlaqi-irsi, milli-tarixi ənənələre, vərdislərə arxalansa da, əsasən hüquqi normalar və qanunverici aktlar sisteminin özünü müəyyənləşdirən "hüquqi dövlət" konsepsiyasına əsaslanmalıdır.

Özünütəşkil və sinergizm fəlsəfəsinə arxalanan idarəetmə metodologiyasının digər başlıca tərəflərindən biri odur ki, enerji və güc mənbəyi kimi maddi olan yox, ideal olan (ruh, şüur, təfəkkür) götürülür və bu mənbə cəmiyyətin əsas məhsuldar qüvvəsi hesab edilir. Beləliklə, maddi nemətlərin azlığından və yaxud tükənməsindən irəli gələn məhdudiyətlər dəf edilir, insan təfəkkürü qarşısında onlar sanki öz hökmranlığından əl çəkib təslim olurlar. Məhz bu baxımdan müasir dövrün görkəmli alimləri indiki və gələcək iqtisadiyyatı "təfəkkür iqtisadiyyatı" adlandırırlar.

Müasir idarəetmənin əsasında dayanan yeni metodologiyayı, yeni təfəkkür üslubunu mənimsəmədən ictimai həyatımızda hər an müşahidə olunan illyuziyaçıılıqdan, formal-məntiqi təsəvvürlərdən xilas olmaq, zəruri islahatlar həyata keçirib azad iqtisadi sistem yaratmaq, totalitar vərdiş və ənənələrdən yaxa qurtarıb demokratik dövlət qurmaq mümkün deyil. Elə ona görə də bu məsələdə müxtəlif alim və mütəxəssislərin kompleks səylərinin artırılmasına böyük ehtiyac var.

Son illər şöbənin elmi fəaliyyətində yeni bir istiqamət- qender problematikası da xüsusi yer tutmuşdur. Bildiyimiz kimi, bu sahə müasir dünya elmində çox aktual sahələrdəndir. Qender- cəmiyyətdə cinslərin qarşılıqlı münasibətlərinin və ifadə formalarının sosial, siyasi, etik, psixoloji, mədəni və s. sahələrdə xüsusiyyətlərini öyrənən bir nəzəriyyədir. Qender problematikası Qərb elmində artıq 30 ilə yaxın bir müddətdir ki, tədqiq və təbliğ olunur. Azərbaycan Respublikasında isə bu problematika son beş ildə diqqət dairəsinə daxil edilib.

Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun da bu mövzuya ciddi maraq göstərməsi təqdirəlayiq haldır. 12 fevral 1998-ci ildə İnstitut BMT İP-nin "Qender İnkişafda" qurumu ilə birgə "Qender: qadın probleminin yeni mərhələsi" mövzusunda elmi-praktiki konfrans keçirmişdir. Konfransın materialları üzrə "Qender: qadın probleminin yeni mərhələsi" adlı məcmuə nəşr edilmişdir. Konfrans ərəfəsində institutun sosial fəlsəfə şöbəsində xüsusi "Qender tədqiqatları" qrupu yaradılmışdır. Şöbənin böyük elmi işçisi, fəlsəfə elmləri namizədi Rəna Mirzəyeva qrupun rəhbəri kimi çox səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Əməkdaşlardan Z.Şabanov, N.Babayeva, A.Veysəlova qrupun işində yaxından iştirak etmişlər. Qrup üzvləri 1998-ci il ərzində ardıcıl olaraq bir sıra konfrans və seminarlarda təşkilatçılıq, aparıcılıq fəaliyyəti həyata keçirmiş, məruzələrlə çıxış etmiş, konkret sosioloji sorğular keçirmişlər. Aparılan sorğular respublikanın müxtəlif bölgələrində yüzlərcə respondentə əhatə etmişdir. Qrupun üzvləri həmçinin institut rəhbərliyi ilə birgə "Qızların mənəvi problemləri və onların həlli yolları" adlı respublika konfransı keçirmişlər. 1999-cu ildən qrup müstəqil bölmə kimi fəaliyyət göstərir. İnstitutun direktoru, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Əli Abasov ictimai əsaslarla bölməyə rəhbərlik edir. Yeni bölmənin səmərəli və təşəbbüskar fəaliyyəti onun gələcəyinə böyük ümidlər yaradır. Ümumiyyətlə qeyd etmək ədalətli olardı ki, qender problematikasının hərtərəfli öyrənilməsində Ə.Abasovun və R.Mirzəyevanın xidmətləri böyükdür.

Son illərdə şöbənin mühüm elmi-tədqiqat istiqamətlərindən biri də Azərbaycanda demokratikləşmə və bu kontekstdə meydana çıxan problemlərin tədqiqi ilə bağlı olmuşdur. Bu sahədə şöbənin əməkdaşlarından f.e.d. Ə.Abbasov, f.e.d. Ə.Tağıyev, f.e.d. K.Əzimov, f.e.n. İ.Əliyev, f.e.n. Ə.Şəkərli, f.e.n. F.Mustafayev, f.e.n. D.İsmayılov, f.e.n. Ə.Hüseynov, f.e.n. M.Mahmudov fəaliyyət göstərmişlər.

Demokratikləşmə prosesi özündə milli müstəqilliyi, dövlət suverenliyini, milli şüurun və tarixi yaddaşın oyanışını, insan hüquqlarının üstünlüyünü, azadlığı, fərdlərin siyasi davranışının formalaşmasını, liberal qərarların formalaşmasını və s. ehtiva edir. Demokratiya həm nəzəri, həm də praktik aspektdə sonsuz davam edən prosesdir. Azərbaycan gənc müstəqil dövlət kimi demokratiyanın özünəməxsus və ziddiyyətli yolunu keçir. İ.Əliyevin və Ə.Şəkərlinin irəli sürdükləri mühüm müddəə məhz bundan ibarətdir.

Demokratiya milli çəllərləri ilə də müəyyən olunur. Onun ümumi qəbul olunmuş prinsipləri ilə yanaşı, milli xüsusiyyətlərlə seçilən cəhətləri də vardır. Etnopolitologiya və etnososiologiya elmləri Azərbaycanda özünə geniş yer tapdıqca, demokratik proseslərin axarını da dolğun təhlil etməyə və praktik tövsiyələr verməyə imkan çoxalacaqdır. Ə.Tağıyevin gəldiyi nəticə bundan ibarətdir. Onun fikrincə demokratiya milli ideyasız keçinə bilməz. Milli ideya isə millətin universal dəyərlər sistemidir.

Milli-dövlət müstəqilliyinin təmin olunması, eyni zamanda milli şüurun struktur cəhətdən yeniləşməsindən də asılıdır. Milli şüurda müstəqilliyin bütün atributları ilə birlikdə dərk edilməsi isə dövlətin sosial-siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin etibarlı təminatıdır. Totalitarizmdən demokratiyaya keçid hər şeydən əvvəl milli şüurda baş verməlidir. Postsovet dövründə dövlət və hüququn xarakteri dəyişir, bütövlükdə hüququn fəlsəfi mahiyyəti yeniləşir, insan hüquqları tanınır və dərk olunur. Bütün bunlar isə demokratiyanın inkişafını müəyyən edən amillərə çevrilir. Ə.Hüseynovun milli şüurda demokratiya və totalitarizmin qarşılıqlı nisbəti, tarixi yaddaş, postsovet hüququnun və dövlətinin fəlsəfəsinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərindən çıxan nəticə budur.

M.Mahmudovun elmi işləri əsasən demokratiya prosesində fərdin siyasi davranışına həsr edilib. Azərbaycanda özünəməxsus etno-regional siyasi davranış formalaşmışdır. Keçid dövründə siyasi proseslər demokratikləşməkdədir. Bunun metodoloji aspektləri indi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fərdlərin siyasi davranışı demokratiyanın inkişafı ilə qarşılıqlı şərtlənmişdir. Bu və digər məsələlər M.Mahmudovun elmi əsərlərinin əsas, mühüm

məzmununu təşkil edir.

Müasir sosial və ictimai elmlərin ən aktual sahələrindən və istiqamətlərindən biri nəzəri və praktiki konfliktologiyadır. Soyuq müharibədən sonra dünyada lokal və qlobal miqyasda yeni konflikt ocaqları yaranmaqda və çoxalmaqdadır. Sosial-fəlsəfə şöbəsi mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq konflikt problemini, şöbə əməkdaşlarının tədqiqat maraqlarından çıxış etməklə, bir sıra mühüm istiqamətlərdə tədqiq etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Nəzəri əhəmiyyətindən savayı bu problemin müstəqil Azərbaycan üçün praktik əhəmiyyəti danılmazdır: Dağlıq Qarabağ konflikti beynəlxalq konfliktologiyanın daim mövzusunə çevrilmişdir.

Elə bu səbəbdən:

(1) beynəlxalq konfliktologiyanın təcrübəsini ümumiləşdirmək sosial fəlsəfə şöbəsinin prioritetli sahələrindən biridir.

(2) Konfliktologiya elmlərarası tədqiqat sferasıdır: antropologiya, etnoqrafiya, psixologiya, tarix, sosiologiya və s. bilavasitə konfliktləri öyrənir. Sosial fəlsəfə konflikti və konfliktlə bağlı mövzuları "fərd-cəmiyyət" münasibətləri yönündən ardıcıl tədqiq etməklə, yuxarıda göstərilən elmlərdən fərqli metodologiyaya əsaslanır.

(3) Bu baxımdan konfliktlərin təbiəti, səbəbləri, elmi təsnifatı və konfliktlərin inkişaf dinamikasına qlobal yanaşma sosial fəlsəfə şöbəsinin tədqiqat istiqamətlərindən biridir.

(4) Prioritet istiqamətlərdən biri də etnik konfliktlər, etnik-siyasi konfliktlərin inkişaf dinamikasının qlobal və müqayisəli aspektlərdən tədqiq edib öyrənməkdən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd edilmiş istiqamətlər şöbə əməkdaşları tərəfindən qismən araşdırılmış və hazırda intensiv tədqiq edilməkdədir.

Sosial fəlsəfə şöbəsinin aparıcı elmi əməkdaşı f.e.d., prof. Kazım Əzimov konfliktlərin sosial fəlsəfi təhlili istiqamətində tədqiqatlarını davam etdirir və artıq bir sıra əhəmiyyətli nəticələr əldə etmişdir. Bu nəticələrə əsasən "konflikt üçün optimal model" , "sosial konfliktin universallığı", "etnik konfliktlərin tipologiyası və qlobal praktikada tənzimlənmə mexanizmi" və s. aiddir.

Şöbənin əməkdaşları tərəfindən konfliktologiyanın bir sıra xüsusi problemləri tədqiq edilir. Məsələn, sosial münaqişə və sosial nəzarət, preventiv konfliktologiya, danışıqlar və konsensus prosesi, münaqişələr sahəsində beynəlxalq təcrübə, Dağlıq Qarabağ konflikti və s. göstərmək olar. Bütövlükdə qeyd edək ki, sosial fəlsəfə şöbəsi bu sahədə aspirantların və elmi əməkdaşların nəzəri cəhətdən hazırlanması işində ciddi addımlar atmış və perspektivdə, mühüm tədqiqat işlərini aparmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu problemin sistemik tədqiqi və təşkili məsələləri sosial fəlsəfə şöbəsinin müdiri, f.e.d. prof. Ə.Abbasovun bilavasitə rəhbərliyi altında aparılır.

Ümumiyyətlə, aparılan tədqiqatların nəticəsi olaraq yeniləşən cəmiyyətin tələblərinə cavab verən yeni metodoloji - dünyagörüşü əsasları hazırlanıb ictimaiyyətin istifadəsinə verilmişdir. Belə ki, sosial varlığın özünəməxsus mürəkkəbliyi kimi təkamül xüsusiyyətləri, fəaliyyət və inkişaf dinamikası, keçid mərhələsində fluktuasiya-bifurkasiya mexanizmləri öyrənilmiş, nəzəri və praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən prinsiplər aşkarlanmışdır. "Mürəkkəbliyi fəlsəfi və tənqidi-sinergetik təfəkkür" konsepsiyası əsasında sosial-siyasi idrakda optimum axtarışları məsələsinə baxılmış, bu məsələyə münasibətdə ayrı-ayrı yanaşmaların müsbət və mənfi cəhətləri göstərilmiş, tarixin mütərəqqi təkamülünə xidmət edən yollar müəyyənləşdirilmişdir.

1996-cı ildən başlayaraq şöbədə aspirantura və dissertantura üzrə elmi-tədqiqat işlərinin səmərəli təşkili nəticəsində xeyli müvəffəqiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu illər ərzində şöbədə 6 namizədlik və 2 doktorluq dissertasiyası müzakirə edilərək müdafiəyə təqdim olunmuşdur. Dissertasiyaların müzakirəsində institutun direktoru, f.e.d. Əli Abbasov, direktor müavini f.e.n. İrşad Əliyev və elmi katib Səidə Məmmədova yaxından iştirak etmişlər.

Ümumiyyətlə, institutun rəhbərliyi şöbənin inkişafında daim maraqlı olmuş, mümkün olan köməklik göstərmişlər.

Təqdirəlayiq haldır ki, son illərin ağır şəraitinə baxmayaraq, şöbə əməkdaşları elmi fəaliyyətlərində təşəbbüskar, əzmkar olmuş, elmi yeniliklərin əldə edilməsində səylər göstərmişlər. Onlar bir çox elmi seminarlarda, konfranslarda fəal iştirak etmiş, maraqlı və faydalı fikirlər irəli sürmüşlər. Yaxşı olardı ki, gələcəkdə elmi işçilərin əməyi dəyərinə qiymətləndirilsin, onların sosial-iqtisadi vəziyyətinə dövlət tərəfindən lazımi qayğı göstərsin, elmi-tədqiqat nəticələrinin ictimaiyyətə çatdırılmasında alimlərə maddi-texniki, maliyyə yardımları edilsin.

Şöbənin böyük elmi işçisi, filosof yazıçı Firuz Mustafayev müasir cəmiyyətimizin yeniləşməsində bədii ədəbiyyatın roluna dair xeyli araşdırmalar aparmış, bir sıra maraqlı və səmərəli təkliflər irəli sürmüşdür. Onun "Sərhədsiz dünya" əsəri bir fəlsəfi traktat kimi ictimaiyyətin xüsusi diqqətini cəlb etmiş və geniş müzakirələrə səbəb olmuşdur. Bədii yaradıcılığın sosial-fəlsəfi problemləri də son illər tədqiqatçının elmi maraq dairəsindədir ki, bu mövzunun da araşdırılması ictimai inkişafın tələbləri baxımından çox aktualdır.

AĞAYAR ŞÜKÜROV

GLOBAL VƏ SOSIAL EKOLOGİYANIN FƏLSƏFİ

PROBLEMLƏRİ ŞÖBƏSİ

Şöbə 1990-cı ilin oktyabr ayının 3-də keçmiş SSRİ məkanında ilk dəfə olaraq AEA Fəlsəfə və hüquq İnstitutunda kiçik qrup şəklində «Ekologiyanın fəlsəfi problemləri» adı ilə yaradılmışdır. Həmin vaxtdan indiyədək şöbəyə f.e.d., prof. A.Şükürov rəhbərlik edir.

Yarandığı vaxt 4 nəfərdən ibarət qrup şəklində olan şöbə artıq 13 nəfər alim və gənc tədqiqatçını birləşdirir.

Onlardan 2 nəfər: A.Şükürov və A.Əsədov - elmlər doktoru; 5 nəfəri: U.Fayradova, Z.Ağayeva, R.Əsədova, T.Allahyarova, A.Gözəlov - elmlər namizədi, 2 nəfər elmi işçi, 3 nəfər laborantdır. Şöbənin 2 əyani aspirantı, 10 nəfər dissertantı vardır.

1991-ci ildən başlayaraq şöbədə dəfələrlə elmi-praktiki konfranslar keçirilmiş, elmi məruzələr toplusu çap edilmişdir. Birinci məcmuə «Ekologiyanın fəlsəfi problemləri» adı ilə, sonrakı buraxılışlar isə «Ekologiya. Fəlsəfə. Mədəniyyət» başlığı ilə çapdan çıxmışdır. 1991-1999-cu illərdə həmin məcmuənin 23 buraxılışı işıq üzü görmüşdür.

Məcmuədə təkcə ekoloji problemlər deyil, tarixi, fəlsəfi və dini cərəyanlara, musiqi və incəsənətə, eləcə də mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə dair elmi məqalə, tezis və məlumatlar çap olunmuşdur. Şöbədə indiyə qədər ondan çox elmlər namizədi, 3 elmlər doktoru yetişdirilmişdir. Müzakirə edilən dissertasiya, monoqrafiya və elmi-konseptual məqalələrin sayı da kifayət qədərdir.

Şöbənin konkret fəaliyyətini nəzərdən keçirsək, görürük ki, indiyə qədər burada çap olunan əsərlər və məcmuələr şöbənin elmi-tədqiqat istiqamətinə uyğun olmuşdur. Ayrı-ayrı əməkdaşların fəaliyyətinə gəldikdə isə aşağıdakıları deyə bilərik:

Şöbə müdiri f.e.d., prof. A.Şükürov şöbədə işlədiyi dövr ərzində təkcə ekologiyanın fəlsəfi problemlərinə aid deyil, elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən çoxsaylı əsərlər çap etdirmişdir. O, orta və ali məktəblərdə tədris olunan 4 dərsləyin müəllifidir. Professor onlarla doktorluq və namizədlik işlərinə opponetlik etmiş, rəhbərliyi altında 9 nəfər elmlər namizədi yetişdirmişdir. O, beynəlxalq və respublika konfranslarında iştirak və çıxış etmişdir.

Hal-hazırda «Ekoloji cəmiyyət anlayışı, ekolojiləşmiş insanın perspektiv inkişaf problemləri» adlı plan işi üzərində işləyir. 1990-1999-cu illərdə konkret olaraq A.Şükürovun aşağıdakı əsərləri nəşr olunmuşdur (100-dən çox məqaləsi bura daxil deyildir):

Monoqrafiyalar:

1. Təbiət və cəmiyyət fəlakətin astanasında. «Azərnəşr». 1992. 9,2 m.v.
2. Mifologiya . Nəzəri-fəlsəfi təhlil. «Elm». 1995.12.5 m.v.
3. Mifologiya . Qədim Şərq mifologiyası. «Elm». 1995. 13,2 m.v.
4. Mifologiya. İran xalqlarının mifologiyası. «Elm». 1995. 10m.v.
5. Fəlsəfə - cəmiyyətdə onun yeri və rolu. «Təbib». 1996. 5 m.v.
6. Mifologiya. Hind mifologiyası. «Elm». 1996. 10,2 m.v.
7. Mifologiya. Çin mifologiyası. «Elm». 1996. 10,5 m.v.
8. Mifologiya. Türk mifologiyası. «Elm». 1997. 14,7 m.v.
9. Fəlsəfə və zaman. «Elm». 1998. 11,6 m.v.
10. Mifologiya VII kitab. Yunan mifologiyası. «Qartal». 1999. 11m.v.
11. Dədə-Qorqud mifologiyası. «Elm». 1999. 6,25 m.v.

Dərslilər və dərslər vəsəiti:

12. Azərbaycan fəlsəfəsi. Qədim dövr. «Azərnəşr». 1993. 6,5 m.v. G.Abdullazadə
13. İnsan və cəmiyyət. (orta məktəblər üçün dərslərlik). «Maarif». 1994. Müəlliflər kollektivi
14. Fəlsəfə (Ali məktəblər üçün) «Elm». 1997. 24 m.v.
15. Kulturologiya . (Ali məktəblər üçün). «Elm». 1998. 17,8 m.v.
16. Sosial ekologiya (Ali məktəblər üçün dərslərlik). «Elm». 1999. 15,4 m.v.

Şöbənin baş elmi işçisi, f.e.d. Adil Əsədov 1991-ci ildən «Sosial və global ekologiyanın fəlsəfi problemləri» şöbəsinin əsasının qoyulduğu gündən burada çalışır. Həmin müddət ərzində Adil Əsədov tərəfindən iki monoqrafiya, bir elmi-kütləvi kitab, onlarla dəyərli məqalələr çap etdirilmişdir. Onun «Təfəkkürün fəlsəfəsi: epoxal təfəkkür cəmiyyətin və təbiətin qarşılıqlı münasibətləri kontekstində» adlı monoqrafiyası Elmlər Akademiyasının Rəyasət heyəti tərəfindən ilin ən mühüm nailiyyəti kimi dəyərləndirilmişdir.

Platonun, Aristotelin, Polibinin, N.Berdyayevin, B.Vahabzadənin, Şeydabəy Məmmədovun, Murad Axundovun, Nizami Məmmədovun və Rafiq Qurbanovun Adil Əsədov tərəfindən yaradılmış fəlsəfi portretləri də öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Adil Əsədovun elmi yaradıcılığı ilə tanışlıq onun yüksək intellektual qabiliyyəti, düşüncə mədəniyyəti və dərin elmi erudisiyası barədə nəticə çıxarmağa imkan verir. Çap olunmuş monoqrafiyalar aşağıdakılardır:

1. İnsan təfəkkürü: qaynaqları, tarixi tipləri, perspektivləri. B., «Elm», 1992, 9,5 m.v.
2. Təfəkkürün fəlsəfəsi: epoxal təfəkkür cəmiyyətin və təbiətin qarşılıqlı münasibətləri kontekstində. B., «Qanun», 1997, 10,8 m.v.
3. Kosmosentriзм qədim dünyagörüşün başlıca prinsipi kimi, tədris-metodik vəsait. B., «Futuroloq», 1998, 2,1 m.v.

Aşağıdakı monoqrafiyalar çapa məsləhət görülmüşdür.

1. Təfəkkür və texnika: Təfəkkürün tarixi prinsiplərinin dinamikasında mühəndis fəaliyyətinin rolu.

2. «Təfəkkür tiplərinin tarixi dinamikası».

Adil Əsədovun rəhbərlik etdiyi tədqiqatçılardan artıq elmlər namizədi diplomu alanlar vardır. O, bir sıra müdafiə şuralarının üzvüdür. Çoxsaylı elmi konfranslarda iştirak və çıxış etmişdir.

Hal-hazırda «Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı münasibətləri kontekstində dövlət və hakimiyyətin təşəkkülü», adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin baş elmi işçisi, hüquq elmləri namizədi Urqiyyə Fayradova bir monoqrafiya, çoxsaylı elmi məqalələr və şər kitabının müəllifidir. O, bir sıra respublika və beynəlxalq konfranslarında iştirak və çıxış etmişdir. Konkret olaraq onun aşağıdakı monoqrafiyası çapdan çıxmışdır:

1. Təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin pozulması üçün inzibati məsuliyyət (rus dilində). B., «Elm», 1989, 11,18 m.v.

«İnzibati ekoloji qanun pozuntusunun mahiyyəti (sosial-hüquqi aspekt)» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri namizədi Raziyyə Əsədova bir monoqrafiya və onlarla məqalənin müəllifidir. Kimya və ekologiyanın qarşılıqlı əlaqəsi onun tədqiqat işlərinin mövzudur. R.Əsədova çap olunmaq üçün yeni bir monoqrafiya və beş məqalə hazırlamışdır.

Çap olunmuş işi:

Elmin kimyəvi aspekti. B., 1989, 9,5 m.v. hazırda «Ekoloji problemlərin həllində kimyanın imkanları» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin elmi işçisi, fəlsəfə elmləri namizədi Tahirə Allahyarova şöbənin dissertantı kimi həm müdafiəyə qədər, həm də müdafiədən sonra şöbə ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Artıq bir ildir ki, şöbənin elmi işçisidir. Bu müddət ərzində o, bir monoqrafiya və onlarla məqalə çap etdirmişdir. T.Allahyarova namizədlik dissertasiyalarına opponentlik etmiş, çoxsaylı əsərlərə rəy vermiş, redkollegiyaların üzvü olmuşdur. Konkret olaraq bu il onun aşağıdakı əsəri çap olunmuşdur:

1. Ekoloji mədəniyyət və ictimai tərəqqi. B., «Elm», 1999, 6,2 m.v.

«Sosial-ekoloji sistemlərdə idarə olunan sabit inkişafa keçid. Metodologiya. Praktika. Yaxın perspektiv» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin elmi işçisi, fəlsəfə elmləri namizədi Ariz Gözəlov bir monoqrafiya, onlarla məqalə yazmışdır. Ariz Gözəlov şöbənin nəşr etdiyi «Ekologiya. Fəlsəfə. Mədəniyyət» məcmuəsinin məsul redaktorlarından biridir. Konkret olaraq o, aşağıdakı monoqrafiyanı çap etdirmişdir:

1. Sosial və qlobal ekoloji sistemlərdə proqnozlaşdırma metodu». B., «Elm», 1999, 7 m.v.

Hazırda «Ekoloji proqnozlaşdırma və riyazi modelləşdirmə» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin kiçik elmi işçisi, fəlsəfə elmləri namizədi Ziba Ağayeva 1998-ci ildə «Ekoloji siyasət və onun sosial- fəlsəfi aspektləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. İndiyə qədər onun 11 elmi məqaləsi çap olunmuşdur. O, bir monoqrafiyasını çap üçün hazırlamışdır.

«Qaçqınlar problemi və dövlətin ekoloji siyasəti» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin kiçik elmi işçisi Səbirə İsgəndərova namizədlik dissertasiyasını müdafiə üçün hazırlamışdır. Onun 10-dan çox məqaləsi çap olunmuşdur.

Hazırda «Azərbaycanda müasir urbanistik və ekoloji problemlərin qarşılıqlı əlaqəsi» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin kiçik elmi işçisi Yalçın Abdullayev insan problematikasına həsr olunmuş dissertasiyanı müdafiə üçün hazırlamışdır. Onun 10-dan çox elmi məqaləsi çap edilmişdir. Hazırda «İnsan və ekoloji problemlər: tədqiqatın sosial-mədəni aspekti» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin elmi işçisi Pənah Hüseynov bir sıra məqalələrin müəllifidir. Hazırda «İnsan ekologiyası probleminin dini- əxlaqi aspekti» adlı plan işi üzərində işləyir.

Şöbənin digər əməkdaşları Anar Hüseynov, Yeganə Bağırova və Aypara İbrahimova həm də dissertant kimi götürdükleri elmi mövzular üzərində tədqiqat işləri aparırlar. Onların hər birinin bir neçə məqaləsi çap olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, şöbənin son illərdə tədqiq etdiyi mövzu «İnsan və cəmiyyətin ekologiyası» olduqca aktual bir problemdir. Həm də problemin öyrənilməsi yeni ekoloji konsepsiyanın yaradılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

Azərbaycan respublikası üçün yeni ekoloji konsepsiyanın yaradılması olduqca zəruridir. 70 il müddətində Respublikanın təbiəti elə bir vəziyyətə salınmışdır ki, onun bərpası üçün uzun illər çalışmaq lazım gələcəkdir. Hər şeydən əvvəl, konsepsiyanın nə olduğunu aydınlaşdırmaq. Konsepsiya (latınca konseptis- anlama)- müəyyən anlam sistemi, hər hansı

hadisənin şərhı, əsas nöqteyi- nəzər, prinsiplərin aydınlaşdırılması üçün rəhbər ideya, müxtəlif fəaliyyət növlərinin konstruktiv prinsipi kimi başa düşülür. Azərbaycanın ekoloji konsepsiyasının yaradılması, yeni onun noosfer inkişaf yolunun göstərilməsi zərurəti bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Aşağıda onların bəzilərini göstərməyə çalışacağıq. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vəziyyət keçmiş SSRİ respublikalarının əksəriyyəti üçün xarakterik olsa belə spesifik cəhətlər də mövcuddur.

1. 70 il müddətində bütövlükdə SSRİ-də, o cümlədən Azərbaycanda ekologiya sahəsində hər hansı dövlət siyasəti olmamışdır. Nəticədə İttifaq miqyasında Aral qurumuş, Baykal, Xəzər pis günə qalmış, dəhşətli «Çernobil» faciəsi baş vermişdir. Yeni bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə, ekoloji və iqtisadi maraqlar olduqca kəskin ziddiyyətlərə girir, ona görə də vəziyyəti düzəltməyin vaxtı kəlib çatmışdır.

2. Bəşəriyyət yaşamaq uğrunda deyil, mövcud olmaq uğrunda mübarizə aparır. Onun inkişafın noosfer yoluna- insanın, cəmiyyətin və təbiətin ağılla idarə olunan yoluna keçmək vaxtı artıq yetişmişdir. Noosfer inkişafının özülünü təşkil edən odur ki, insan təbiətin bir hissəsinə çevrilir və onun qanunlarına tabe olmağı öhdəsinə götürür. Əslində noosfer inkişafa keçid-müasir sivilizasiyanı məhv olmaqdan xilas edə bilən yeganə yoldur.

3. Hazırda respublikamızın qəbul etdiyi ekoloji normaları dünyanın aparıcı dövlətlərinin ekoloji normaları ilə uyğunlaşdırmaq lazım gələcəkdir. Burada ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq konsepsiya və ideyaların nəzərə alınması mühüm yer tutmalıdır.

4. Azərbaycan respublikasının yeni ekoloji konsepsiyasının əsas müddəaları dövlət orqanlarına, onun subyektləri olan yerli idarə orqanlarına konstruktiv təsir etməli və onlar öz işlərini həmin müddəalara müvafiq qurmalıdırlar. Bu da dövlətin uzunmüddətli ekoloji siyasətinin əsasında durmalıdır.

3-cü minilliyə irəliləyən müstəqil respublikamız getdikcə daha çox tələbatın ödənilməsində kəmiyyətə yox, keyfiyyətə fikir verməlidir. Tələbat mallarının keyfiyyəti eyni səviyyəyə çatdırılmalıdır ki, insanın praktiki və yaradıcılıq tələbatını ödəməyə qadir olsun.

Getdikcə daha çox resursların qorunmasına, təbiətin bir sıra obyekt və predmetlərinin bərpa edilməsinə xidmət edən texnologiyanın tətbiqinə geniş yer verilməlidir. Bu məsələnin ümumplanetar miqyasında nəzarəti işinə qoşulmaq vaxtı gəlib çatmışdır.

Qlobal, regional, təsərrüfat-informasiya, sosial, demoqrafik inkişaf probleminin həlli məsələlərində iştirak etmək, bu sahədəki elmi nailiyyətlərə yiyələnmək lazımdır.

İdarəçilik sistemində ekoloji proqnozlaşdırma və modelləşdirilmə üsullarına üstünlük verilməlidir.

Müxtəlif milli mədəniyyət və ənənələrin qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı zənginləşmə proseslərini inkişaf etdirmək lazımdır.

Sivilizasiyanın noosfer inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamaqla mövcud ümumbəşəri və ölkə tarixindəki təcrübədən geniş surətdə istifadə edilməlidir.

ƏLİ ABASOV

FƏLSƏFƏNİN YENİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ GENDER TƏDQIQATLARI BÖLMƏSİ

Bölmə Azərbaycan EA ictimai elmlər bölməsinin təqdimatı və Akademiyanın Rəyasət Heyətinin sərəncamı əsasında 1998-ci ilin dekabrında təşkil olunmuşdur.

Adından göründüyü kimi, bölmə öz elmi-tədqiqat fəaliyyətini əsasən iki istiqamətdə aparmağı planlaşdırmışdır.

Birinci istiqamətdə bölmənin məqsədi: yeni dünyagörüşü baxımından fəlsəfənin bir sıra aktual problemlərinin; keçid dövrünü səciyyələndirən sosial-siyasi proseslərin təhlili

əsasında XXI əsrin astanasında qender və qadın probleminə dünya siyasəti və elmində xüsusi marağın artması səbəblərinin; problemin müasir Azərbaycanda özünəməxsusluğunun, onun əməli həlli istiqamətləri və təbliği yollarının müəyyənləşdirilməsindən; ikinci istiqamət isə Qərbdə və Şərqdəki yeni fəlsəfi istiqamətlərin tədqiqindən ibarətdir.

Müasir dövrdə qender fəlsəfəsi və tədqiqatının elmi, sosial-siyasi aktuallığını, Azərbaycan Respublikası üçün onun əhəmiyyətini nəzərə alaraq bölmə problemin tədqiqi, tədrisi və təbliği məsələlərini də qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın konkret metodikası və konsepsiyası hazırlanmış, araşdırılan mövzuların nəzəri əsasları və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Bölmə əməkdaşları hələ 1998-ci ilin əvvəllərindən "Qender tədqiqatları" təşəbbüs qrupu adı ilə fəaliyyət göstərmişlər. Onlar BMT İP-nin "Qender inkişafda" qrupu ilə birlikdə "Qender: qadın probleminin yeni mərhələsi" mövzusunda respublikada ilk dəfə 12.02.1998-ci ildə elmi-praktik konfrans keçirmişlər.

Konfransın məqsədi müasir dünya siyasəti və elmində mühüm aktualıq kəsb etmiş qender probleminin, xüsusən qadın hüquqları məsələsinin respublika reallığına əsaslanaraq elmi-nəzəri tədqiqatın nəticələri ilə bağlı əməli təkliflərin hazırlanmasına yönəltmək olmuşdur.

Azərbaycan EA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu BMT İP-nin "Qender: qadın probleminin yeni mərhələsi" adlı respublika elmi-praktik konfransının materiallarını məcmuə şəklində nəşr etmişdir.

Bölmə əməkdaşları BMT-nin İnkişaf proqramının "Qender inkişafda" qurumu ilə birlikdə seminarlar, sosioloji tədqiqatlar təşkil etmişlər.

Bölmə 1999-cu ildən başlayaraq problemlə əlaqədar əmək müqavilələri əsasında elmi-tədqiqat fəaliyyətinə başlamışdır.

Bununla əlaqədar bölmə rəhbərliyi Z.A.Xodkinanın rəhbərlik etdiyi qender tədqiqatları üzrə Moskva yay məktəbi və O.A.Voroninin başçılığı ilə fəaliyyət göstərən Moskva "Qender tədqiqatları mərkəzi" ilə elmi əlaqələr yaratmış, bölmənin aparacağı tədqiqat istiqamətlərini və əsas mövzuları müəyyənləşdirmişdir. Bölmə artıq elmi qurumlarla məqalələr mübadiləsi aparılmasına nail olmuşdur.

Bir neçə kəlmə "Qender" anlayışına münasibət haqqında. Məlumdur ki, ingilisdilli ölkələrin elmi və fəlsəfi ədəbiyyatına uyğun olaraq Azərbaycanda "qender" yazı forması qəbul olunmuşdur. Bununla belə, latın sözü olan "gen" Azərbaycan dilində bir neçə elm sahələrində "qen" formasında işlədilir. Məsələn, "gen", "genetika", "genologiya", "genezis" və s. sözlər bu qəbildəndir. Bütün bunları nəzərə alaraq bölmə belə hesab edir ki, "qender" formasını işlətmək daha uyğundur.

Əməkdaşların konkret elmi-tədqiqat fəaliyyəti haqqında. Bölmədə 7 əməkdaş çalışır. Onlar f.e.d. Əli Abasov /ictimai əsaslarla bölmə rəhbəri /, f.e.d. Z.Quluzadə /ictimai əsaslarla elmi məsləhətçi/, f.e.namizədləri - böyük elmi işçi Rəna Mirzəyeva, elmi işçi Mətləb Mahmudov, böyük elmi işçi Lalə Mövsümova, psixologiya e.n., elmi işçi Cavad Əfəndiyev, kiçik elmi işçi Nəzakət Babayevadan ibarətdir.

Əli Abasov "Azərbaycanda qender inkişafının sosial-fəlsəfi aspektləri" mövzusunda tədqiqat aparır. Ə.Abasov bölmə əməkdaşı Rəna Mirzəyeva ilə birlikdə "Qender tədqiqatları" adlı dərslik çap etdirmişdir. Bununla yanaşı, 4 hissədən ibarət dərs proqramı da hazırlanmışdır. I hissə orta məktəb, II hissə ali məktəb /magistratura/, III hissə ali məktəb /bakalavr/, IV hissə qeyri-dövlət təşkilatları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ə.Abasovun elmi rəhbərliyi və redaksiyası ilə "Qenderşunaslıq" jurnalının nəşri planlaşdırılmış və çapa hazırlanır.

Zümrüd Quluzadə "Azərbaycanda qender münasibətlərinin tədqiqi konsepsiyası və metodikası" adlı plan işi üzərində işləyir. Onun "Qender Azərbaycanda" jurnalında bir

məqaləsi çap olunmuş, "Qender və Azərbaycan" adlı məqaləsi isə "Qenderşünaslıq" jurnalına təqdim edilmişdir. Z.Quluzadə qender problemləri ilə əlaqədar silsilə seminarlar keçirir, mətbuatda, radio və televiziya da çıxışlar edir.

Rəna Mirzəyeva "Qender: qadınların siyasi fəallığının inkişaf dinamikası" mövzusunda tədqiqat aparır. 1999-cu il onun üçün səmərəli olmuşdur. Həmin il onun "Qadın və siyasət", "Qadın və məhbəs", "Qadın hüquqları" adlı kitabları, "Kişi-qadın münasibətləri" adlı azərbaycan-İngilis dilində sosioloji materiallar əsasında kitabı, Ə.Abasovla birlikdə "Qender tədqiqatları" kitabı nəşr olunmuş, EA "Elm" qəzetində Qadın: siyasi fəallığın səbəb və kökləri", "Qadın: siyasi fəallığın səbəb və təzahürləri", "Qadın problemlərinin bəzi xüsusiyyətləri", "Qadın: seçki amili", məqalələri dərc edilmişdir.

R.Mirzəyeva qadın problemlərinə dair respublikada keçirilən elmi seminar və konfranslarda, respublika radiosunda müntəzəm çıxışlar edir. Hazırda o, "Sosial-siyasi proseslərin qender tədqiqi" mövzusunda dair sosioloji sorğu hazırlayır.

Lalə Mövsümova "Müasir Azərbaycanda qadın: dini və mənəvi problemləri" mövzusu üzərində işləyir. 1999-cu ildə "Müasir qadının həyat tərzində dinin yeri və rolu" adlı plan işini yerinə yetirmişdir. L.Mövsümova mövzu ilə əlaqədar konkret sosioloji tədqiqatlar keçirmək üçün sorğu anketi və proqramı hazırlamış, "Qenderşünaslıq" jurnalına məqalə təqdim etmişdir.

Mətləb Mahmudov "İnzibatçılıq və qender münasibətlərinin sosial-fəlsəfi təhlili" adlı elmi tədqiqat işi üzərində çalışır. 1999-cu ildə "İdarəetmədə qender münasibətlərinin spesifikasiyası" adlı bölməni yerinə yetirmişdir. Şöbənin hazırladığı konkret sosioloji tədqiqat proqramı və sorğu anketlərinin tərtibində yaxından iştirak edir.

Cavad Əfəndiyev "Azərbaycan ənənəvi uşaq oyunlarının uşaqlarda cinsi identikliyin /eyniyyətin, oxşarlığın/ formalaşması şəraiti kimi" mövzusu ilə çalışır. Plan işi 1999-2001 -ci illər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu sahədə elmi tədqiqatını uğurla davam etdirən C.Əfəndiyev şöbədə hazırlanan məqalələrin İngilis dilinə tərcüməsində də yaxından köməklik göstərir.

Nəzakət Babayevanın mövzusu "Azərbaycanda nikah və boşanma dinamikası" adlanır. N.Babayeva qender probleminin tədqiqi ilə yanaşı, onun təbliği ilə də fəal məşğul olur. O, respublikada keçirilən elmi-praktiki konfranslarda "Qender gənclərin gözü ilə", Qızların mə'nəvi dünyası", "N.Tusin "Əxlaqi-nasiri" əsərində ailə-məişət məsələləri" və s. mövzularda çıxışlar etmişdir. Onun professor Əbülhəsən Abbasovla birkə hazırladıqları "Qadın-ana problemi" adlı məqaləsi "Qanun" jurnalında dərc edilmişdir.

Qender-öz kökləri ilə bəşəriyyətin ilkin çağlarına bağlı olan nisbətən yeni elmi-tədqiqat istiqamətidir. Qender tədqiqatları Azərbaycanda demək olar ki, naməlum mövzudur. Bu mövzu həmçinin MDB ölkələrində son 5-7 ildə dəbə minmişdir, lakin bu tədqiqatların dünya praktikasında mövcudluğu qədim tarixə malikdir. Qender tədqiqatlarının yaranmasında qadınların xüsusi rolu olduğu

uçun bəziləri səhvən, bəziləri isə bilərəkdən qender problematikasını cəmiyyətin sırf qadın problemi ilə əlaqələndirirlər. Qenderi isə cinslərin fəlsəfəsi, yaxud cəmiyyətdə (sosiumda) cinslərin qarşılıqlı münasibətlərinin fəlsəfəsi adlandırmaq daha yaxşı olardı. Bu halda cinslərin iki fərqi göstərmək olar:

1. Qadın və kişi arasında olan təbii-fizioloji fərqlər; 2. Qadın və kişi arasında praktiki olaraq cəmiyyətin bütün həyat fəaliyyətində öz əksini tapan sosio-mədəni fərqlər. Bu fərqlər ilkin olaraq İngilisdilli ədəbiyyatda iki məfhumla müəyyənləşdirilir: "sex" ("cins"-azərb.dilində, "pol"-rus dilində) və "qender" ("soy"-azərb. dilində, "rod"-rus dilində). Cinslərin fərqli soy əlamətləri (təbii, sün"i kimi aldadıcı adlardan fərqli olaraq) demək olar ki, həmşə cinslərin differensiallığını yox, konkret cəmiyyətin mürəkkəb mənəvi-maddi dəyərlərini və ideallarını əks etdirdiyi üçün cəmiyyətin dünyagörüşü və mədəniyyəti ilə birbaşa əlaqədardır. Buna

görə də cəmiyyətin bütün sosio-mədəni spektrində biz hər bir halda kişi və qadınlar arasında süni yaradılmış fərqlərin olmasını müşahidə edirik. Hətta müxtəlif dillərdə də cinslərin qrammatik fərqi həmişə təbiilikdən çox süni xarakter daşıyır. Məsələn, ingilis dilində he-she-it (rus dilində on-ona-ono, ingilis dilində he-kişi cinsi, she-qadın cinsi, it-orta cins) türk dillərində, xüsusilə Azərbaycan dilində ümumi "o" əvəzliyi ilə qeyd olunaraq cinslərarası fərq yaratmır.

Cəmiyyətin əsasən bir-birindən fərqlənən iki cinsin nümayəndələrindən təşkil olunması müxtəlif suallar doğurur ki, bunların da bəziləri hələ də mübahisə obyektinə olaraq qalır. Əgər cinslərin bioloji fərqləri və onların funksiyaları bizdə heç bir şübhə yaratmırsa, psixiki, emosional, intuitiv, kişilərə və qadınlara məxsus əqli, idraki-məntiqi fərqlərin və problemlərin təhlilinə böyük ehtiyac vardır. İnsanların cinsi fərqlərinin sosial fərqləri yaratmasına səbəb olması, yaxud bu səbəbin tarixin təsadüfi seçimi və ya başqa amillərdən asılılığı məsələləri diqqətdən kənar qala bilməz.

Cinslərin assimetriyası müxtəlif cəmiyyətlərdə müxtəlif cür təzahür edir. Buna görə də kişilərin və qadınların cəmiyyətdəki səciyyəvi cəhətləri ilə bağlı olan məsələlərin araşdırılması yolu ilə həmin cəmiyyət haqqında, onun mədəniyyət və ənənələri, dini və mənəvi dəyərlərin xüsusiyyətləri, xalqların dünyagörüşü və özünüdərk haqqında çoxlu maraqlı tədqiqat materiallarına malik olmaq mümkündür.

Cəmiyyətdə cinslərin münasibəti öz-özlüyündə bu cəmiyyətdə yaşayan insanlar üçün heç də həmişə problem yaratmamışdır. Həm kişilər, həm də qadınların bəziləri demək olar ki, bu məsələlər haqqında ümumiyyətlə düşünmür, bəziləri isə yaranmış davranış qaydalarında hüquq pozuntularını görmək istəməzlər. Cəmiyyətdə cinslərin mövcud köklərini əcdadlarından götürmüş, adət ənənələrlə, dinlə və ya əxlaq normaları ilə tarixi baxımdan ədalətli və müqəddəs bir hal kimi təsəvvür edirlər. Ənənəvi cəmiyyətlərdə (yəni ciddi və dəyişməz norma və dəyərlərin əsasında fəaliyyət göstərən cəmiyyətlərdə) kişilərin və qadınların rolları ümumiyyətlə reqlamentləşdirilərək, hətta elə kiçik detallara qədər qeyd olunur ki, gələcəkdə cəmiyyətdə kişilərin "xüsusi taleyi" və ondan fərqli qadın taleyi haqqında heç kəsdə bir şübhə qalmasın.

İndiki zamanda çətin ki, kimsə qenderin nə olduğunu birmənalı formada izah edə bilsin: bu elmdirmi, dünya-görüşdürmü, fəlsəfədirmi, mədəniyyət amilidirmi, siyasətdirmi və ya ideologiyadırmı?- hətta şüurun digər sahələri və insan fəaliyyəti də burada zəruridir, bununla belə göstərilənlər qender tədqiqatlarının mahiyyətinin və predmetinin açılması üçün kifayət deyildir. Bu səbəbdən qender tədqiqatlarını XX əsrin ortalarında yaranmış, özündə geniş spektrli elmi və elmdən kənar insan təsəvvürlərini birləşdirən və sintez edən cərəyan kimi qəbul edirlər. Qender tədqiqatlarının predmetinin müəyyən edilməsi bu cür nəticəyə ziddir: bu tədqiqatlara cəmiyyətdə kişilər və qadınlar arasında qarşılıqlı təsir və mexanizmlərin müəyyən edilməsi, müxtəlif dəyərlərdən və mədəniyyətlərdən asılı olaraq cinslərin sosial rollarının təyini kimi bəşəriyyətin tarixi inkişafına sambalı təsir göstərmiş amilləri aid etmək olar. Bununla belə, problemin kişilərlə qadınlar arasında olan tək cə real, təbii, bioloji fərqlərin olmasını başa düşdükdən sonra, bütün cəmiyyətdə qadın (feminist, matriarxat) və ya kişi (maskuli-nist, patriarxat) dəyər və ideyaların ümumbəşər təfəkkür və fəaliyyət normaları kimi qəbul olunması naminə arasıkəsilməyən cinslərarası mübarizə qlobal xarakter aldığı üçün, onda qenderin bəşər tarixinin sirlərinə və suallarına işıq salan "cinslərin fəlsəfəsi" dünyagörüşü olması qənaətinə gəlmək olar. Görəsən, bir neçə minilliklər əvvəl döyüşdə matriarxat patriarxata uduzmasaydı, bəşər tarixi necə inkişaf edərdi? Bu cür qarşıdurmada tərəflərdən birinin qələbəsi fəlsəfə, incəsənət, elm və hətta din kimi sahələrin "birtərəfli" dəyərlərinin əsirinə çevrildilərmidi? Hər hansı bir tərəfin tam qələbəsi hansı nəticələrə səbəb ola bilər və ya patriarxatın şərəf zəfəri sivilizasiyaya nə vermişdir? Gələcəkdə feminist və maskulinist dəyərlərin bəşəriyyətin

cəmiyyətdən "qovub" itirdiyi qadınlarla mümkündürmü, biz matriarxatın yeni hücumuna məruz qalacağıq mı və ya bu gün cinslərin hər hansı bir harmoniyasına nail olmaq üçün "qadın intuisiyasının" "kişi rasionalizmi" ilə inteqrasiyası problemi üzərində düşünməyə başlamalıyıq mı? Düşüncəsi olan hər hansı bir kəs sonsuz olaraq bu cür suallar verə bilər. Lakin məsələ yeni dünyagörüşünün təlqin olunmasındadır. Dünyaya bəşəriyyət ancaq indiyə kimi "bir gözlə" bir tərəfdən baxırdı. Bu baxış ancaq "bir gözlü" bəşəriyyətə məxsus idi. İndi isə dünyada baş verənləri bütövlükdə görmək üçün, bu gün hökm sürən xətti, səthi, mexanistik, ifrat pragmatik və rasionallıqdan, cansız və ruhsuz figurlərdən əl çəkərək dünyaya "iki gözlə" baxmaq vaxtıdır. Məhz zor, mübarizə, güc və kütləvi məğlubiyyətə, çoxsaylı böhranlara, qlobal mənəvi, sosial və təbii, bioloji qezalara səbəb olan fasiləsiz növbəti qələbələrə canatma kimi anlayışları özündə ehtiva edən şüurdan əl çəkmək lazımdır.

Bizim gözumüz önündə ikinci minilliyin sonunda yaranmış ziddiyyətləri həll etmək üçün "zor siyasətini" əsas tutan sivilizasiyaların dağılması prosesləri baş verir. Qender tədqiqatları baş verən bu prosesləri öncədən təsvir edərək əsas paradigma kimi müasir insan təfəkkürünün elmi və qeyri-elmi istiqamətlərində əhəmiyyətli rol oynayır. Qender yeni yaranan dünyagörüşü üçün metodoloji əsas yaradan istiqamətlərdən biri kimi cəmiyyətdə kişi və qadınların rolunu, yerini və əhəmiyyətini yenidən nəzərdən keçirən və yerdəyişmələr edən yeni fəlsəfənin təməlidir. Özünəməxsus imkanlarına görə qender tədqiqatları informasiya nəzəriyyəsi, sinergetika, ekologiya və s. kimi sistem tədqiqatları ilə yanaşı artıq bu gün tərbiyə və təhsil praktikasında da geniş tətbiq olunmalıdır.

Bir neçə il bundan əvvəl Qərbdə şübhə və ehtiyatla yanaşılan "qadın" tədqiqatları bu gün təbiətşünaslıq, humanitar və tətbiqi fənlər kimi müxtəlif təhsil müəssisələrində tədris olunan geniş kontekstli onlarla kurslara qədər inkişaf etmişdir. Bu prosesin əvvəlində, total patriarxata qarşı belə, hətta qadınlarla kişilərin tam bərabərliyinə nail olmaq kişilərin dünyaya uşaq gətirmək funksiyasının da «sınaq şüşələrinə» verilməsi kimi çəfənk fikirlər söyləyən feminist praktikası olmuşdur. Qender, həmçinin radikal feminizmin patriarxal praktikaya, feminist "zor siyasətinin" işlənməsinə qarşı çıxdığı üçün, onların təzyiqinə məruz qaldığına görə yaranmışdır. Qender tədqiqatları tək "qadın problematika"sı ilə məşğul olmasından əlavə, ən çox bəşəriyyətin bir-birinə qarşı dayanan iki (qadın və kişi) vahid potensialının tam aşkara çıxarılması üçün şəraitin yaranmasına görə cinslərin vəhdətliyinin axtarışı praktikasını əhatə edir. İki "antaqonistin" ailədə birləşərək, bir yerdə "üçüncü sinfi"- uşaqları əsarətdə saxlaması faktını diqqətdən kənar qoymaq olmaz. Bundan əlavə, qender tədqiqatları müasir dünyada mövcud olan və özünü dünya xalqlarının inkişafının müxtəlif modellərində təzahür etdirən irqi, etnik, konfessional, siyasi və istənilən digər zorakılıq əlamətlərindən də yan keçə bilməz; və, nəhayət, dünyada blokların dağılmasından sonra qarşıdurmanın zəifləmədiyi, əksinə güc və təzyiq göstərmə hallarının intensivləşdirilməsini qeyd edir. Müasir müstəqil Azərbaycanın siyasi reallığı qender tədqiqatlarına xüsusi fikir verilməsini və onun cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə təhsil sistemində geniş yayılmasını tələb edir.

Beləliklə, cinslərin münasibətləri tarixi "yeni redaktə" olunmuş bəşəriyyət tarixi, əgər desək ki, bizim keçmiş haqqında olan təsəvvürlərimizi köklü surətdə dəyişdirir, cəmiyyətin inkişafının müasir problemlərinin və gələcək perspektivlərinin korreksiya edilməsində çox əhəmiyyətlidir, bu isə bizim dünyagörüşlərimizin əsaslarına və onları sistem halında ifadə edən fəlsəfəyə təsir etməmiş deyildir.

Psixoloq Roda Unger "Cinslərin və qenderin müəyyən edilməsi" məqaləsində (1979) "qender" anlayışının istifadə olunması cəmiyyət üçün zəruri olan xüsusiyyətlər, normalar, stereotiplər və rolların kişi və qadınlara aid olmasını müəyyənləşdirərək sosial, mədəni və psixoloji aspektlərin müzakirəsi zamanı mümkünliyünü zəruri saymışdır. ("Fəlsəfə" M.,

1996 s 406-407. rus dilində).

Qadınlar həqiqətən də daha çox intuitiv və emosional təfəkkürə malikdirlər və bu məhz rasional, məntiqi təfəkkürə malik olan kişilərdə çatışmayan keyfiyyətlərdir?! Bəlkə bu müasir reallığın bütün müxtəlifliyini əhatə etmək qabiliyyətinə malik olmayan, ancaq yarıtmaz rasional təfəkkür tərzinin ekoloji, militarist, qəddar və müxtəlif azlıqlara qarşı yönələn zorakılığın, elmi, siyasi, iqtisadi, əxlaqi və ideoloji konsepsiyalarındakı böhranların yaratdığı müasir problemlərlə əlaqədardır?!

Beləliklə, həqiqi qənder tədqiqatları mahiyyətə ancaq qadınların kişilərin əsarətindən azad olmasına yönəlməyən, dünyagörüşünün "demokratizmi" kimi insan cəmiyyətinin bütün üzvlərinin, o cümlədən azlıqların hüquqlarının nəzərə alınmasına, onları öz hüquqlarının müdafiəsinə qalxmağa çağırır. Bu halda qənder tədqiqatlarının siyasi aspektləri ön plana keçir və "təhkimçi qadın" rolunda ayrı-ayrı xalqlar, dövlətlər və hətta başqa mənəviyyətə, dünyagörüşünə, din və s. malik olan dövlətlər qrupu ola bilər. Qənder tədqiqatları naəq yerdən milli, irqi, kulturoloji və konfessional səviyyələrdə geniş ümumiləşdirilmiş xarakter almamışdır.

Bu, malik olduğu geosiyasi vəziyyət və təbii sərvətlərinə görə tarix boyu dəfələrlə "dünyanın ataları" tərəfindən təzyiqa və zorakılığa məruz qalmış Azərbaycan üçün lazımdır. Onillik Qarabağ epopeyası və onun ətrafında baş verən hadisələr hələ də dünyada gedən patriarxal siyasətin birbaşa nəticəsidir.

Bu gün Azərbaycanda yaranan qənder tədqiqatları bu sahədə inkişaf etmiş dünya təcrübəsini hökmən nəzərə almalıdır. Bu, qadın hüquqlarının müdafiəsi uğrunda gedən adi siyasi mübarizə deyil, özündə milli və ümumbəşəri dəyərləri birləşdirən harmonik, bütöv cəmiyyətin yaradılması, ikili standart siyasətindən yan keçən, əsl demokratiya uğrunda qəder mübarizədir.

Aşağıda qənder tədqiqatları ilə bağlı respublikada dərc olunan ədəbiyyatın qeyd olunmuş icmal təhlili bu istiqamətin yaranmasının əsas mərhələlərinin bərpası və inkişafına kömək etmək, tədqiqatın əsas ideyalarını müəyyənləşdirmək, Azərbaycan şəraitində qənder təhlilinin özünəməxsusluğunu və respublikada onun inkişaf perspektivlərini göstərmək məqsədi daşıyır. Resenziyalaşdırılmış ədəbiyyatlar ilə Azərbaycan EA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Qənder tədqiqatları" bölməsində tanış olmaq olar.

Qənder tədqiqatları ilə tanışlığa tədqiqatın tarixini, nəzəriyyəsini, predmet və obyektini, əsas ideyalar və kateqoriyalar aparatını işıqlandıran ümumi işlərdən başlamaq məqsədəuyğundur; buraya müxtəlif dövrlərdə yaranan feminist ideyalarının mənbələrini təhlil edən, onların XX əsrdə Qərbi mədəniyyətinin sisteməlik tənqidinə qədər inkişaf etdirən, kişilər və qadınların cinslərarası və qənderoloji differensasiyaları arasında olan fərqləri müəyyənləşdirən, qənderi humanitar biliklər sırasında yeni bir bilik sahəsi kimi ayıran ədəbiyyatları da aid etmək olar.

Yuxarıda qeyd olunan suallar hələki Azərbaycan dilində olan yeganə dərslikdə qismən işıqlandırılmışdır: Əli Seyidabas oğlu, Rəna Seyidrza qızı, "Qənder tədqiqatları"(cəmiyyətdə cinslərin sosial rolları və qarşılıqlı münasibətlərinin bəzi fəlsəfi problemləri: Bakı, "Ağrıdağ", 1999); Məcmuədə Azərbaycanda qənder problematikası ilə bağlı olan son statistik rəqəmlər öz əksini tapmışdır.

Qənder tədqiqatları haqqında ümumi məlumatı "40-cı paralel" jurnalında dərc olunan "Edip kompleksləri ləğv olunur" məqaləsindən almaq olar. (Bakı, 1998, N 2, s 35-38., Ə.Abasovun BMT "Qənder İnkişaf proqramının milli koordinatoru R.İbrahimbəyova ilə müsahibəsi).

Azərbaycanda bu yeni istiqamətin genişləndirilməsində İP "Qənder inkişafda" şöbəsinin (rəhbəri R.İbrahimbəyova) böyük rolu olmuşdur. EA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun bu təşkilatla 12 fevral 1998-ci ildə respublikada ilk dəfə olaraq birgə keçirdiyi "Qənder: qadın

probleminin yeni mərhələsi" adlı Konfransın işində geniş ictimaiyyətin, çoxsaylı qadın təşkilatlarının nümayəndələri, qadın millət vəkilləri iştirak etmişdir. Konfransın materialları "Qender: qadın probleminin yeni mərhələsi". (I Buraxılış B., 1998) məcmuəsində dərc olunmuşdur. Məcmuədə məqalələr və çıxışlar azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim olunmuşdur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, konfrans rus dilində olan "qender" termininin azərbaycan dilində "Qender" kimi yazılması haqqında qərar qəbul etsə də, yaxşı olardı ki, azərbaycan dilində "bu" termin "qender" kimi səslənsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan islamın yayıldığı ölkə olduğu üçün qadınların cəmiyyətdəki yeri və rolu həmişə diqqət mərkəzində olsa da, burada vəziyyət digər müsəlman dövlətlərindəki qədər acınacaqlı olmamışdır.

Azərbaycan qadınlarının tarixi taleləri haqqında Z.İbrahimovun "Azərbaycan qadınlarının qəhrəman keçmişindən" (Azərnəşr, B., 1943); Sabir Gəncəlinin "Azadlıq yollarında" (Azərnəşr, B.,1980) və "Hər sətirdə bir tarix" ("Şur" B., 1994) kitablarından, "Azərbaycan qadını" jurnalından geniş məlumatlar almaq olar. "Qanun" jurnalının xüsusi buraxılışı tamamilə Azərbaycanın qadın problemlərinə həsr olunaraq tarixi anlayışlar, statistik rəqəmlər və qadın təşkilatları haqqında məlumatlarla zəngindir. (bax: "Qanun" jurnalı, "Qadınlar" xüsusi buraxılışı, B., 1997., N 3.)

Çağdaş problemlər L.C.Mövsümovanın "Azərbaycanın mənəvi mədəniyyətində qadınların problemi" kitabında (Elm., 1996); və "Qender İnkişafda" qurumunun təsis etdiyi "Qender Azərbaycanda" jurnalının 1998, II,III, IV sayılı bülletenlərinə (BMT İP "Qender İnkişafda" şöbəsində hazırlanmışdır) tədqiq olunmuşdur.

Ümumrespublika konfransından sonra qısa müddət ərzində qenderlə bağlı çoxlu sayda nəşrlər olmuşdur ki, bunlardan "Qender: qadın və hüquq". (Respublika elmi-praktik konfransın materialları, 10 iyul 1998, Bakı); "Qadınlar və zorakılıq". (B., 1998); Rəna Seyidrza qızı. Qadın və məhbəs".(B.,1999) " Qadın və siyasət" (B.,1999); "Qadın hüquqları" (B.,1999); Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinin Qender ekspertizası kimi əsərlər (B., 1999) mühüm əhəmiyyətə malikdirlər.

Bütün bunlar və dövrü mətbuatda digər dərc olunanlar sübut edir ki, Azərbaycanın etnokonfessional və başqa xüsusiyyətlərini nəzərə alan, özünəməxsus ənənələrə malik olan qender tədqiqatları formalaşmağa başlamışdır. Bu yaxınlarda Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən azərbaycan və ingilis dillərində statistik göstəricilər məcmuəsi çap olunmuşdur: Azərbaycan Qadınlar və Kişilər. (B., 1999) adlı bu məcmuə respublikada qender siyasəti və praktikasını haqqında ümumi təsəvvür yaradır.

L.C.Mövsümovanın müəllifi olduğu kitabı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Quranda qadın obrazlarının fəlsəfi təhlili" (Azərb.Ensikl.nəşr. B., 1997) əsəri maraqlı materiallarla zəngindir.

Qender dəyərində dair əsas beynəlxalq sənəd kimi qadınların vəziyyəti barədə mühüm sənədlər qəbul etmiş olan, "qender" termininin tədqiqi haqqında məlumatlar verən IV Ümumdünya Konfransının materialları əvəzsizdir: Qadınların vəziyyəti haqqında IV Ümumdünya Konfransı. (Pekin. Çin. 4-15 sentyabr 1995). Bundan əlavə, BMT-nin regionlarda keçirdiyi beynəlxalq və milli konfransları haqqında "Subregional Bülleten" (Redaktoru Şəhrəbanu Təcbəxt. 2-ci buraxılış, Daşkənd, 1998) Orta Asiyada, Qafqaz regionu dövlətlərdə və Türkiyədə qenderin inkişafına kömək olmuşdur.

Son dövrlərdə qender tədqiqatları ilə əlaqədar onun metodoloji, dünyagörüşü və fəlsəfi aspektləri istiqamətində çoxlu sayda işlər dərc olunmuşdur. Buna səbəb Rusiyada və MDB-nin başqa ölkələrində yaranmış olan elmi mərkəzlərin Qərb ölkələrinin fondları və qadın təşkilatlarının köməkliyi ilə bu sahədə keçirilən nəzəri və sosioloji tədqiqatları olmuşdur. Bunların içərisindən aşağıdakıları qeyd etmət olar: Voronina O.A. tərəfindən rəhbərlik edilən Moskva Qender tədqiqatları Mərkəzi, Moskva Qender tədqiqatlarının yay məktəbi

(rəhbəri Xodkina Z.A.), Xarkov Qender tədqiqatları Mərkəzi (rəhbəri H.S.Jerebkin), Qazaxıstan Respublikası Prezidenti yanında Strateji Tədqiqatlar İnstitutunun Qazaxıstan Gender Tədqiqatları Mərkəzi (rəhbəri Şakirova S). Bu siyahıya həmçinin 1997-ci ilin dekabrında Azərbaycan Fəlsəfə Cəmiyyətinin nəzdində yaradılmış "Qender problemləri" Mərkəzini də əlavə etmək olar.

Beləliklə, Qender tədqiqatları bu gün müstəqil humanitar bilik sahəsinə çevrilərək əldə etdiyi nailiyyətləri ilə müxtəlif bilik sahələri və ayrı-ayrı fənlərdə geniş istifadə oluna bilər. Bu fikri təsdiq etmək üçün bizim tərəfimizdən hazırlanmış qender tədqiqatları kursunun proqramını (Moskva və Qazaxıstan mütəxəssislərinin proqramlarını nəzərə alaraq) təqdim edirik.

"Qender tədqiqatları: tarix, nəzəriyyə, praktika" kursunun

PROQRAMI

1. Qender anlayışı. Qender tədqiqatlarının predmeti. Əsas anlayışları və paradıqmaları [cins (sex) və qender (soy), qender tədqiqatları, qender dəyərləri, qender münasibətləri, qenderşünaslıq, feminizm, maskulinizm, patriarxat, matriarxat və s.]

2. İctimai, siyasi, fəlsəfi fikir tarixində, ədəbiyyat və incəsənətdə cinslərarası münasibətlərin problemləri.

3. Cəmiyyətin və müxtəlif mədəniyyətlərin tarixi inkişafında qender münasibətlərinin tipologiyalaşdırılması (ünsürləşdirilməsi).

4. Feminist hərəkatı tarixi: ideyalar, konsepsiyalar, nəzəriyyələr, fəlsəfi yanaşmalar, cəmiyyətin, fəlsəfənin, psixonalizin feminist tənqidi.

5. Qender və mədəniyyət. Qadın və kişi mədəniyyətin obyektı və subyektı kimi. Qadınların dünya mədəniyyətinə baxışı. Qadın: "Şərqi-Qərbi" problemi, qadın-islam-mədəniyyət. Qadın və kişi yaradıcılığının özünəməxsusluğu. Dil və təsvir tərzı. Mədəniyyətdə fikir və idrak tərzı.

6. Qender və din. Qadın və kişi: mif, dastan və din. Dünya dinlərində qadın və kişi statusu.

7. Qender və ekologiya. Qeyri-zorakılıq və əməkdaşlıq fəlsəfəsi. Ekofeminizm, global və sosial ekologiya problemləri.

8. Qender-Təhsil-Elm.

9. Qender-Siyasət-Hüquq. Qadın sosial dinamikanın faktoru kimi. Qadın və siyasət. Qadın hərəkatı siyasi proseslərin amili kimi, sosial dəyişikliklərin strategiyası və taktikası. Qanunvericilik və bərabərlik: nəzəriyyə və praktika. İnsan hüquqları və azadlıqları sistemində qadın hüquqları. Beynəlxalq təşkilatlar: qender siyasəti və praktikası. Azərbaycanda qender münasibətləri. BMT-nin İnkişaf Proqramının cinslərin inkişafı haqqında hesabatları.

10. Qender: sağlamlıq və tibbi xidmət sistemi.

11. Qender və iqtisadiyyat. Qadının hüquqi bərabərsizliyinin iqtisadi aspektləri. Müasir cəmiyyətdə qadın və kişinin iqtisadi statusu. Ailə-iqtisadi təhlilin obyektı kimi. Ailədə iqtisadi rolların bölüşdürülməsi. İqtisadi diskriminasiya modelləri. Nəzərə alınmayan qadın əməyi. Əmək bazarında, təhsildə və investisiyada diskriminasiya. Qadın və müasir əmək bazarı. XXI əsr perspektivləri.

12. Azərbaycanda qadın və kişi münasibətlərinin tarixinə dair. Qender: respublikanın etnokonfessional özünəməxsusluğu. Azərbaycanda qadın hərəkatı tarixi. Azərbaycanda feminizm hərəkatı olmuşdurmu? Azərbaycan üçün qender proqnozu: demografiya, əhali, siyasət.

13. Cinsi fərqlərin təsnifatı: bioloji, psixoloji, sosial aspektlər. Qadın və kişinin sosial rolları. Uşaq psixologiyasında qender assimetriyası. Uşaq tərbiyəsi və sosiallaşmasının qender dəyərləri. Dil və qender. Şəxsiyyətin özünüidentikliyinə qender problemləri. Qender fərqləri

və idrak prosesi.

14. Qenderin sosiologiyası. Tədqiqatın obyekt və predmeti: əsas anlayışlar. Qender cinslərin sosial konstrukt kimi. Qender sosial institut kimi. Qender stratifikasiyasının sosioloji nəzəriyyələri. Cəmiyyətin müxtəlif sahələrində sosial rolların və statusların təzahürlərinin qender aspektləri.

15. Seksuallıq, məhəbbət, nigah, ailə problemlərinə qender yanaşma tərzii. Şəxsiyyətin seksuallıq identikliyinə formalaşması və cinsi dəyişiklik problemləri. Qadın reproduktivliyinin rolu: tənqid və nəzəriyyə.

16. Müasir Azərbaycanda qender problemləri və onların sosioloji tədqiqi. Qender tərbiyəsi və təhsili proqramı.

Fəlsəfədə yeni dünyagörüşü kimi qenderşünaslıq tədricən özünə böyük bir diqqəti çəkməklə yanaşı, həm də Azərbaycan reallığı ilə bağlı onun dərinə acılmasını da tələb edir. Yeni yaranan bölmə məhz bu istiqamətdə öz işini davam etdirir və müəyyən uğurlara nail olmuşdur.

İLHAM MƏMMƏDZADƏ ETİKA VƏ ESTETİKA ŞÖBƏSİ

Etika və estetikə şöbəsi elmi işçilərinin sayı, elmi potensialı və tədqiq etdiyi mövzu dairəsinin genişliyi baxımından Azərbaycan AE Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun ən böyük şöbələrindəndir. Şöbədə 23 əməkdaş, o cümlədən 16 nəfər elmi işçi çalışır. Onlardan 4 nəfəri -İ.Məmmədzađe, A.Mustafayev, E.Zamanova, R.Bədəlov - elmlər doktoru, 9 nəfəri - V.Ömərov, D.Müslümləzađe, S.Həsənova, M.Səfərova, G.Əfəndiyeva, H.Əlirzayev, X.Quliyeva, F.Abbasov, M.İbrahimova - elmlər namizədidir.

Müxtəlif illərdə şöbəyə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Z.Göyüşov, fəlsəfə elmləri doktoru Ş.Mirzəyeva, fəlsəfə elmləri doktoru B.Qurbanov rəhbərlik etmişlər. Fəlsəfə elmləri doktorları R.Bədəlov, N.Nəcəfov, R.Əzimova, E.Zamanova, N.Səferov şöbənin əməkdaşları olmuş, dissertasiyalarını burada müdafiə etmişlər.

Onların bəziləri bu gün də şöbədə işlərini davam etdirir, aktual mövzularda tədqiqatlar aparırlar.

Şöbənin özünəməxsus taleyi və inkişaf yolu olmuşdur. Gah şöbənin ayrılması və iki avtonom etika və estetikə şöbələrini yaradılması haqqında sərəncam verilmiş, gah da onlar yenidən birləşdirilmişdir. 1998-ci ildə şöbələr yenidən bir oldu. Lakin bu günkü birləşmə, bizim fikrimizcə, şöbədə qəbul olunan metodoloji prinsiplər əsasında baş vermişdir. Etika və estetikə fəlsəfənin insanın dəyərlər dünyasına bilavasitə çıxışı olan yeganə qoludur, bu istiqamət mənşəcə sosioetaldır. Müdriklərin təbirincə bu sahənin dairəsi praktiki fəlsəfə, insan fəlsəfəsidir. Əlbəttə, sovet dövründə elmlərin həddindən artıq siyasiləşməsi etika və estetikaya da toxunmaya bilməzdi. Azərbaycanda da etika və estetikə sahəsində aparılan tədqiqatlar bu prinsipdən kənar qala bilməzdi.

Etikada şəxsiyyətin fərdi əxlaqına aid tədqiqatlar nadir hallarda aparılırdı. Əsasən işlər ictimai əxlaq mövzusunda nəşr olunurdu. Bu istiqamətdə, adı çəkilmiş işlərdən yalnız R.Əzimovanın, N.Səferovun və məqalə müəlliflərinin elmi işlərini yada salmaq olar. Seçim, azadlıq, mənəvi axtarışlar, xüsusi etik mövzuların spesifikliyi mənəvi tərbiyə haqqında çoxsaylı prinsiplərin kölgəsində qalmışdı. Həmin prinsipə əsasən etika ilə bağlı tədqiqatlar ifrat dərəcədə utilitarizmdən əziyyət çəkirdi, bu isə etikanın mənəvi əsaslarının itirilməsinə gətirib çıxarırdı. Buna baxmayaraq, 1992-ci ildə şöbə mənəvi axtarışlar haqqında kifayət qədər ciddi iş hazırlayıb çapdan buraxdıra bilmışdi. Faktiki olaraq, bu kitab, bəzi qüsurların olmasına baxmayaraq, Azərbaycan etikasına qiymətli bir töhfə idi. İctimai əxlaq, ictimai

rifah və məqsədlər, şəxsiyyətin mənəvi axtarışları, onun fikir və problemlərinin törəmələridir. Bundan əlavə, əvvəllər azərbaycan əxlaqı, eyniyyət, özünüdərk kimi problemlər, demək olar ki, tədqiq olunmurdu. Əvvəllər, şöbənin estetik bölməsində kateqorial aparatla bağlı əsərlər, musiqi estetikasına aid olan işlər üstünlük təşkil edirdi, lakin bu mövzuların dəyərlərlə, həyatla, ünsiyyət və mədəniyyətlə bağlı olan problemləri unudulmuşdu, yeni estetika öz qıvına qapanmışdı.

Lakin, bütün çətinliklərə baxmayaraq, 90-cı illərdən başlayaraq, bu sahədə bəzi əsaslı müsbət dəyişikliklər baş verməyə başladı. Eyni zamanda bu yeniliklər əsasən etika şöbəsinə toxunmuş, estetika şöbəsi isə, bir növ, bu dəyişikliklərdən kənar qalmışdı. Dəyişikliklərin əsasən, həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət cəhətdən pozitiv olması, Azərbaycanda siyasi etikanın yaranmasına, humanist etikanın əsasının qurulmasına gətirib çıxarmışdı.

Respublikanın filosofları yaxşı bilirlər ki, Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun etika şöbəsi siyasi etikanın problemləri, vətəndaş cəmiyyətinin etikası, fərdi əxlaqi şüur məsələləri ilə məşğuldur. Estetika şöbəsində bəzi əməkdaşların tədqiqatlarında estetik gerçəkliyin və proseslərin dəyər qavrayışına yönəlmiş meyli özünü biruzə verir. Bunun üçün R.Bədəlov, H.Əlirzayev və bəzi başqa əməkdaşların tədqiqatlarını göstərmək kifayət edər. Eyni zamanda XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlində Azərbaycan estetik fikrinin spesifikliyi və xüsusiyyətlərini açıq şəkildə öyrənmək meyli özünü təzahür etdirir. Məsələyə tam ciddi yanaşaraq etiraf etmək lazımdır ki, bu təşəbbüslərdə sovet fəlsəfə məktəbinin "çatışmayan cəhətləri", təntənəlik, "kəskin məsələlərin hamarlanması", konfliktlərin inkarı, kontekstlərə və dərin mənalara qarşı etinasızlıq və s. hələ də hiss olunur. Lakin, bütövlükdə ümumi inkişaf meyli pozitividir, çünki estetika ictimai-mədəni proseslə, onun dinamikası ilə əlaqəsiz məhv olmağa məhkumdur.

İlk baxışdan, mənfi hallara onu da aid etmək olar ki, bu işlərdə Rusiya Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutu, Rusiya kitabxanaları ilə əlaqələr zəifləyib. Eyni zamanda Rusiya elmi ilə əlaqələrin zəifliyi əks təsir, yəni Azərbaycanda, o cümlədən etika şöbəsi tərəfindən azərbaycan mentallığının mənəvi şüurun və azərbaycan siyasi gerçəkliyinin, siyasi adətlərin daha fəal işlənilməsinə gətirib çıxarıb. Əlbəttə ki, İnstitut əməkdaşlarından çoxunun Moskvada, etika sektorunda namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsi, yaxud özlərinin estetik şöbəsi ilə elmi kontaktları, "Voprosı filosofii" və "Filosofskie nauki" jurnallarında çıxan məqalələri onların yaxşı yadındadır. Lakin, onu da görməmək olmaz ki, bizim şöbələr artıq müstəqil elmi yoldadırlar. Əməkdaşların elmi işləri, məqalələri az-az olsa da Rusiyada, Almaniyada, Kanadada çap edilir. Bəzi əməkdaşlar xaricdə olan nüfuzlu Mərkəz və Fondların qrantlarını alır, İtaliyada (Syen şəhərinin universitetində) təkmilləşmə kursunu keçir, tez-tez beynəlxalq konfranslarda çıxış edirlər. Son 5 il ərzində fəlsəfə elmləri doktorları R.Bədəlov, E.Zamanova, İ.Məmmədzadə, A.Mustafayev, fəlsəfə elmləri namizədləri D.Müslümzadə, V.Ömərov respublikada və Rusiyada, İspaniyada, İsveçdə keçirilmiş konfranslarda öz məruzələri ilə çıxış etmişlər. Eyni zamanda şöbənin gənc əməkdaşlarından S.Həsənova, M.İbrahimova, M.Səfərova və G.Əfəndiyeva namizədlik dissertasiyalarını uğurla müdafiə etmişlər. Onu da qeyd etməmək olmaz ki, son 5 ildə şöbə hər il öz oxucusu olan məcmuələr çap etdirir. Bu kitablara Azərbaycan filosofları tez-tez istinad edirlər, ən başlıcası odur ki, bu məcmuələrdə etika və estetikanın dəyər elmlərinə çevrilməsinin metodoloji əsasları xülasə edilmişdir. Bunlardan yalnız axırınçılarını göstərək: "Etika və estetikanın aktual problemləri", Bakı, 1996, "Keçid dövrünün etik problemləri" Bakı, 1997; "Siyasi etika və keçid dövrünün bəzi problemləri" Bakı, 1998.

Əlbəttə ki, etika və estetika problemlərinə münasibətdə dəyər nöqtəyi-nəzərindən yanaşılmasının əhəmiyyətinin dərk edilməsinə baxmayaraq, məcmuələrdə çap olunan şöbə əməkdaşlarının işlərində bir sıra çatışmamazlıqlar hiss olunur. Çoxları hələ də

məqalələri dissertasiyaların müdafiəsi naminə, yaxud uzun illər yaranmış "yazmamaq" verdiyi ilə dərc edirlər. Lakin, dəyər etikası və estetikasına diqqət şöbənin gənc mütəxəssislərini, ilk növbədə Y.Hüseynovu, İ.Məmmədovu və A.Bağirovu cəlb edir. Misal üçün, Y.Hüseynov son illərdə əxlaqi seçim problemini, seçim ontologiyası və fenomenologiyasını işləyib hazırlayır. Onun yazıları nadir hallarda nəşr olunursa da, özünün ayrı-ayrı məqalə və çıxışlarında tədqiqatının fərdi-metodoloji prinsiplərini dürüst ifadə edir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, tədqiqatçı sovet vaxtlarında olan bəzi marksistlər kimi, metodologiyayı kənardan almır, onu özü əldə edir və fəlsəfi ünsiyyətin müstəqil iştirakçısı olur. Onun alim kimi formalaşması "müəllim-tələbə" münasibətləri çərçivəsinə qapanmır, bu onun elmi rəhbəri və digər alimlərlə daimi dialoqun aparılması və özünün fərdi tədqiqatları zəminində baş verir. Öz işinə ciddi münasibətlə A.Bağirov da seçilir. Onun tərəfindən hakimiyyətin təbiətini tədqiq etmək cəhdləri diqqətə layiqdir və ilk məqalələri əsas verir ki, şöbə tez bir zamanda bacarıqlı tədqiqatçını əldə edəcəkdir. Bu isə o deməkdir ki, bu günkü intensiyalar hədəf yerə sərf olunmayıb. Təəssüflər olsun ki, şöbənin estetika hissəsinin gənc alimlərinin yaradıcılığında vəziyyət bir o qədər də qənaətbəxş deyil. Namizədlik dissertasiyasının müdafiəsindən sonra M.İbrahimova, demək olar ki, nəşr olunmur. X.Quliyeva isə, əksinə, tez-tez nəşr olunur, amma onun işlərində, sözün həqiqi mənasında, fəlsəfi təfəkkür, düşüncə və estetik əsaslanma çatışmır. Buna baxmayaraq, şöbə ümid edir ki, bu nöqsanlar əməkdaşlar tərəfindən gələcək işlərində aradan götürüləcəkdir.

Bu deyilənlərdən sonra, şöbə işçilərinin fərdi elmi işləri, onların elmi axtarışlarının istiqamətləri, elmi-tədqiqat işlərinin planları üzərində bir az konkret dayanmaq istərdik.

Şöbə "Postsovet Azərbaycanda mənəvi şüurun strukturu və tiplərinin etik aksioloji aspektlərinin tədqiqi" və "XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda estetik fikrin inkişafı" adlı iki istiqamətdə iş aparır.

Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin perspektivləri problemi aşağıdakı mühüm suallara cavabların axtarılmasını nəzərdə tutur:

1. Vətəndaş cəmiyyəti Qərbdə necə formalaşmış; vətəndaş cəmiyyəti ideyası ideal tip kimi.
2. Göstərilən ideyanın Qərbdə təşəkkül tapmasında liberalizmin rolu.
3. Siyasi etikanın iqtisadi tərkibi.
4. Azərbaycanda keçid dövrü monolit şüurdan differensiyalaşmağa və şüurun müxtəlif tiplərinin ayrılmasına doğru hərəkət kimi. Hakim və marginal şüurların rolları.
5. Siyasi adətlər, siyasi elita və siyasi etika şüurun müxtəlif tipləri arasında olan sazişin nəticəsi kimi. Bu prosesin təşəbbüsündə intellektual və siyasi elitanın rolu. Keçid dövrünün ideologiyası və əxlaqı. Postsovet məkanın və zamanın spesifikliyi.

Bu sualların tədqiqi üçün metodoloji əsaslar kimi M.Veyberin, əxlaqın fərddən mənəvi şüurun tipləri haqqında ümumiləşdirilmələrə keçməyə imkan yaradan, "ideal tip" ideyasını; Deqanın və Pelossinin müxtəlif cəmiyyətləri, əxlaqi-siyasi sistemləri tutuşdurmağa şərait yaradan müqaisəli metodologiyalarını;

Amerika filosofları S.Almon və S.Verbin, fransız L.Poyin və polşalı E.Vyatrın vətəndaş cəmiyyəti və şüurun müxtəlif tiplərinin qarşılıqlı münasibətləri haqqında fikirlərini göstərmək olar.

Metodologiyanın problemləri ilə ötən illər İ.Məmmədzadə məşğul olmuşdur. Metodoloji məsələlərlə yanaşı, onun tərəfindən əsaslandırılmış, etnik və milli şüurun xususyyətləri ilə bağlı Azərbaycanda keçid dövrünün iki mərhələsi haqqındakı ideyası çox vacibdir. Siyasi mənəviyyətin özünəməxsusluğunun təhlili, şüurun müxtəlif tiplərinin genezisi və təkamülü haqqında düşüncələr də böyük maraq kəsb edir.

Vətəndaş cəmiyyəti bir ideal kimi bu cür açıqlanır:

Qərb fəlsəfəsində və etikasında cəmiyyət və dövlət; ideyasının bölünməsi; Əxlaqi-siyasi və

mənəvi mexanizmlərinin tənzimlənməsi axtarırları. Şöbə daxilində bu məsələlərlə sistemli şəkildə D.Müslümzadə məşğul olur. Bu sualların kontekstində "ideal insan" ideyasının təhlili (A.Mustafayev), hakimiyyət və siyasət, siyasi publika və əxlaq aralarında qarşılıqlı münasibətlərin formalaşması (İ.Məmmədzadə, D.Müslümzadə, N.Səfərov) durur. Onların düşüncələrində, xüsusilə vacib olan nəticə kimi, siyasi etika siyasi prosesi müxtəlif qrupların maraqlarının toqquşması kimi nəzərdən keçirilir. Belə olan hallarda, konseptual və kompromis, maraqların barış yoluna çevrilir. Azərbaycan şüurundakı bəzi proseslər Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin perspektivlərinin olması haqqında xəbər verir. (A.Mustafayev, D.Müslümzadə, G.Əfəndiyeva).

Siyasi etikanın ideya fundamentini fərdçilik, fərdi əxlaqın və məqsədlərin üstünlüyü təşkil edir. Bu ideyalar S.Həsənova və V.Ömərrov tərəfindən təhlil edilmişdir. Qərbdə liberalizm siyasi etikanın, fərdin iqtisadi müstəqilliyi, şəxsin əxlaq müxtəlifliyi, şəxsin əxlaq muxtariyyatından keçən formalaşma yolları keçib. Məhz bu cür şəxslərin ictimai və siyasi fəaliyyətləri nəticəsində, hüquqi "müqaviləli" dövlət ideyasının ifadə olunması mümkün olub. Problemin bu aspekti D.Müslümzadə tərəfindən işlənilib. Vətəndaş cəmiyyəti ideyasının ideal tip kimi qəbul edilməsi müasir Azərbaycanı gələcəyə aparan yollarının dərk edilməsi və modelləşdirilməsi tələbatları yaradır. Bu məsələləri "postsovet" və "şüurun keçid tipi" məfhumlarının dialektikası aspektində tənqidi təhlili saxlamaqla, A.Mustafayev tədqiq edir.

Keçid dövrü ilk növbədə, cəmiyyətin "hansı şüurdan" "hənsinə" keçməsinin dərk edilməsidir. Şöbənin alimləri, ümumiyyətlə, şüurun dörd növünü ayırırlar. Bu; ideya İ.Məmmədzadə tərəfindən əsaslandırılıb və öz

əksini G.Əfəndiyevanın, S.Həsənovanın işlərində tapıb. Keçid dövrü həmişə şüur tiplərinin rekombinasiyası və cəmiyyətin inkişafının paradixmasını törətmək iqtidarında olan tipin ayırd edilməsidir. Bu paradixma şüurun diferensiyalaşması və saziş münasibətlərində açılır. Azərbaycanda şüurun diferensiyalaşması müşahidə olunan faktdır. İndi problem razılaşıdırılmış münasibətlərin parçalanmadan birliyə doğru aparan yeganə yolu kimi demokratiya olmasının dərk edilməsidir. Bununla əlaqədar tədqiqatçılar Azərbaycanda ziddiyyətlərin olmasını qeyd edirlər və onların həll olunmasının modellərini qurmağa cəhd göstərirlər. (İ.Məmmədzadə, A.Mustafayev, V.Ömərrov, D.Müslümzadə). Bu ziddiyyətlərdən biri kimi, individualizmin mənəvi əsaslarına və cəmiyyətin əxlaqi seçim etmək iqtidarında olan əxlaqın insan konsepsiyasına tələbatlar qalır.(Y.Hüseynov).

Şöbənin estetik hissəsində son illərdə M.Hadinin, Sadiqin yaradıcılıqlarına müraciət edərək Azərbaycan romantizminin spesifikasını E.Zamanova tədqiq edir. Eyni zamanda onun müasir türk estetikasının problemlərinin, S.K.Etkinin, İ.X.Baltaçı oğlunun və bəzi başqa estetiklərin ideyalarının təhlili ciddi maraq doğurur.

H.Cavidin romantizmi M.İbrahimovanın tədqiqat mərkəzindədir. Lakin şöbənin estetiklərində hələ ki, gözə çarpacaq dərəcədə estetik reallığa yanaşılmasının metodologiyası və mədəniyyətin təhlilinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Yalnız R.Bədəlov bu problemlərlə müəyyən dərəcədə məşğul olur. Məhz o, öz işlərində Azərbaycan estetikasının daxili qapanmasını qırmaq labüdlüyünü, onun mədəniyyətlə bağlılığında axtarılması haqqında nəticəyə gəlir. Söhbət estetikanın kulturologiyaya çevrilməsindən yox, estetik təhlilin obyekt kimi canlı mədəniyyətin olduğundan və estetik kateqoriyalarının tədqiqatçılarla gerçəklik arasında ünsiyyətdə vasitəçi funksiyasını icra etdiyindən gedir. R.Bədəlovu maraqlandıran problemlərlə F.Abbasovun məşğul olduğu sosio-mədəni prosesin estetik məsələləri arasında müəyyən həmahənklik var. R.Bədəlovun modernizm və postmodernizmə həsr olunmuş işləri müəyyən maraq kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər ərzində Azərbaycan fəlsəfi fikrində modernizmə olan marağın artması müşahidə olunmaqla yanaşı, Bodriyarın, Genonun və başqalarının modernizmlərinin fəlsəfi əsasları

gözə çarpmır. Buna görə R.Bədəlovun araşdırmaları daha çox azərbaycan fəlsəfi fikri üçün aktual və vacibdir.

H.Əlirzayev son illərdə gözəllik problemini, gözəlliyin fəlsəfəsini tədqiq etmişdir. Bu baxımdan onun qeyd edilən problemdən insan, həyatın mənası kimi humanist mövzularına keçməsi daha əhəmiyyətli təsəvvür bağışlayır. Bizim fikrimizcə, bu, keçid azərbaycan estetikasında dəyərlər əsasının qıtlığı ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, H.Əlirzayev tərəfindən gələcəkdə aksiologiya ilə estetika arasında sintezin yaradılması arzuolunan bir hal olardı. X.Quliyeva son illərdə Ü.Hacıbəyovun, C.Məmmədquluzadənin, Ə.Haqqverdiyevin estetik və kulturoloji baxışlarının təhlil problemləri ilə məşğul olur. Azərbaycan sovet estetikasının xüsusiyyətləri S.Bağirovanın tədqiqat axtarışlarının mərkəzindədir. Hal-hazırda bir qədər narahatçılıq doğuran odur ki, şöbənin bəzi əməkdaşları namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsindən sonra elmdə öz vəzifələrini tamamlanmış hesab edirlər. Yeni əsrin ərəfəsində, yeni tədqiqat lahiyyələri qarşısında bizim qeydlərimizi ümumiləşdirərək göstərmək istərdik ki, şöbə gələcəkdə azərbaycan əxlaqi-siyasi və estetik gerçəkliklərini müasir metodologiyaların və metodikaların köməyi ilə öz imkanları daxilində tədqiq etməyə çalışsın, öz elmi əlaqələrini genişləndirib daha da dərinləşdirsin. Şöbə tədqiqat qrantlarının alınması üçün müsabiqələrdə iştirak etməyə, Azərbaycanda və xaricdə dərc olunmağa çalışacaq. Artıq bu sahədə gələcək elmi nəticələr üçün müəyyən əsaslar da qoyulmuşdur.

RƏFİQƏ ƏZİMOVA

MƏNƏVİ PROSESLƏRİN PROQNOZLAŞDIRILMASI QRUPU

1993-cü ildən fəaliyyətə başlayan qrupun yaradılması keçid dövrünün aktual sosial-psixoloji problemlərinin ön plana keçməsi ilə şərtlənir.

Müasir şəraitdə mənəvi proseslərin proqnozlaşdırılması mövcud makro- və mikrosistem səviyyəsində götürülmüş, burada əxlaqi şüur və əxlaqi münasibətlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

F.e.d. Rəfiqə Əzimovanın tədqiqatları keçid mərhələsinin mahiyyətinə, XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində cəmiyyətin həll etməli olduğu sosial-psixoloji problemlərin müəyyən edilməsi və şərhinə həsr olunmuşdur.

Tədqiqatçı keçid dövrünü səciyyələndirən, dövlət quruculuğunda, iqtisadi və sosial-mənəvi sahələrdə baş verən dəyişiklikləri ön plana çəkir. Qrupun elmi-tədqiqat istiqamətinə uyğun olaraq ictimai həyatın demokratikləşdirilməsi və azad şəxsiyyətin formalaşması məsələlərinə geniş yer verilir.

Tədqiqatda keçmişin mənəvi irsinə münasibətdən, keçid dövrünün mənəvi-psixoloji dəyişiklikləri ilə şəxsiyyət azadlığı probleminin qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirindən, ölkədə aparılan islahatlarla onların əlaqəsindən ətraflı danışılır və ilkin elmi proqnozlar söylənilir.

F.e.n. Yevgeniya Metelyova cəmiyyətin müasir inkişaf səviyyəsində kütləvi şüur probleminin bir sıra metodoloji və sosioloji aspektlərinin təhlilini plan işi kimi araşdırmışdır. Yaxın gələcək üçün qrupun tədqiq edəcəyi elmi araşdırmalar bir sıra yeni problemlərin öyrənilməsi ilə bağlı olacaqdır.

Sosial psixologiyanın metodoloji problemləri, cəmiyyətin makro- və mikromühiti ilə şəxsiyyətin formalaşmasının qarşılıqlı əlaqəsi və başqa sosial problemlər aparıcı sahələr olacaqdır.

Bütün bunlarla yanaşı, tədqiqatın uğurla və hərtərəfli aparılması üçün qrupun filosoflarla, eləcə də psixoloqlar və sosioloqlarla gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Qrup fəaliyyət göstərdiyi müddətdə tədqiq etdiyi problemlə bağlı xeyli konkret sosioloji sorğular aparmış, həmin sorğuların nəticələri ilə bağlı elmi seminar və konfranslar keçirmiş,

elmi işlər nəşr etdirmiş və çapa hazırlamışdır.

ZAKİR QASIMOV HÜQUQİ TƏDQIQATLAR ŞÖBƏSİ

1945-ci ildə Azərbaycan EA Fəlsəfə İnstitutu yaradılarkən onun tərkibində dövlət və hüquq şöbəsi də fəaliyyətə başlamışdı. Burada görkəmli hüquqşü naslardan Qasım Cəfərov, Vahid Qəhrəmanov, Bilqeyis Həşimzadə və başqaları çalışırdılar. 1950-ci ildə Fəlsəfə İnstitutu Tarix İnstitutu ilə birləşdirildikdən sonra həmin hüquqşünas alimlər ali məktəblərdə işləməyə keçdilər. Akademiyanın Rəyəsət Heyəti nəzdində fəaliyyət göstərən Fəlsəfə Bölməsinin tərkibində artıq 1960-cı ildə hüquqi tədqiqatlar şöbəsi yaradıldı. Kiçik bir qrupdan ibarət olan şöbəyə Məmməd Xələfov başçılıq edirdi.

Fəlsəfə Bölməsi əsasında Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu yarandıqdan sonra burada üç hüquq şöbəsi fəaliyyətə başladı. Bunlar dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi; dövlət hüququ və Sovet quruculuğu; cinayət və mülki hüquq şöbələri idi.

Müxtəlif illərdə hüquq şöbələrində Azərbaycan EA müxbir üzvü Qəhrəmanov V.P., Hüquq elmləri doktorları Xələfov M.S., Qafarov T.M., Mövsümov C.Q., eləcə də 20 nəfərdən artıq hüquq elmləri namizədləri çalışmışlar. Onların bir çoxu Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda, digərləri isə Moskva və Leninqradın aparıcı elmi müəssisələrində hazırlıq keçmişlər.

İnstitutda təcrübəli Hüquqşünas alimlərin elmi potensialının artması Azərbaycan dövlət və hüquq tarixi, dövlət hüququ və sovet quruculuğu, demokratiyanın inkişafı, qanunçuluq və hüquq qaydalarının möhkəmlənməsi, təbiətin hüquqi mühafizəsi sahələrində tədqiqatların genişləndirilməsinə imkan yaratdı. Bu problemlər üzrə bir sıra dissertasiyalar müdafiə edildi.

Hüquq şöbələri varlığının ilk illərində əməkdaşlar tərəfindən "Hüquq terminləri lüğəti", "Azərbaycan SSR hüquq və dövlət tarixi"nin 2 cildliyi, sonrakı illərdə isə hüquq elmlərinin müxtəlif sahələrinə dair 25 monoqrafiya, 150-dən artıq elmi məqalə dərc olunmuşdur.

Ali təhsil müəssisələrinin, həmçinin respublikada hüquqi mühafizə orqanlarının yüksək səviyyəli hüquqşünaslara ehtiyacının artması ilə əlaqədar İnstitutdan təcrübəli hüquqşünaslarının axını başlandı. Bütün bunların nəticəsidir ki, hazırda İnstitutda hüquqi tədqiqatlar adlı bir şöbə fəaliyyət göstərir.

Şöbədə 8 əməkdaş çalışır. Onlardan 2 nəfəri - şöbə müdiri Zakir Qasimov və böyük elmi işçi Əli Rzayev, hüquq elmləri namizədi Bəhrüz Kərimov və Vüqar Eyvazov kiçik elmi işçidir. Şöbənin 4 laborantı vardır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranması və onun Konstitusiyasının qəbul edilməsi Azərbaycan xalqının tarixində yeni mərhələnin - müstəqil dövlətçiliyin dirçəlməsi mərhələsinin başlanğıcını qoydu. Konstitusiyanın qəbulunu Azərbaycan xalqının böyük tarixi nailiyyəti kimi qeyd edən Konstitusiya Komissiyasının sədri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyev bütün keçmiş konstitusiyalardan onun fərqlərini göstərərək -"Bu Konstitusiya suveren Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır"- demişdir.

Konstitusiyanın qəbul edilməsi cəmiyyətimizdə, onun iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər prosesindən irəli gələn ciddi ictimai tələbatın ifadəsi olmuşdur. Azərbaycan Dövlətinin Əsas Qanunu olmaq etibarilə, Konstitusiya vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, demokratik hüquqi dövlətin qurulması, ədalətli iqtisadi və sosial qaydaların və digər ümumbəşəri dəyərlərin təmin edilməsi məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün mühüm hüquqi bazaya çevrilmişdir.

Konstitusiyanın, onun prinsip və normalarının effektiv həyata keçirilməsi respublikanın

hüquq elmi qarşısında dövlət və hüquq quruculuğunun bir çox nəzəri və praktiki problemlərinə yeni mövqedən yanaşmaq vəzifəsini qoymuşdur. Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun hüquqşünas əməkdaşlarından ibarət kiçik bir şöbənin kollektivi məhz bu mövqedən çıxış edərək, öz söylərini "Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlət quruculuğu" elmi istiqamətində cəmləşdirməyi məqsədəuyğun hesab etmişdir.

Həmin istiqamət aktual problemlərin geniş dairəsinin, xüsusən hüquqi dövlət haqqında təlimin yaranması və inkişafı, siyasi hakimiyyətin təşkil edilməsinin və həyata keçirilməsinin bu formasına xas olan əsas prinsiplər də daxil olmaqla hüquqi dövlət konsepsiyalarını əhatə edir. Buraya, həmçinin, SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin təşəkkülü və inkişafı problemləri- postsovet dövlətindən hüquqi dövlətə keçid mərhələsində respublikada dövlət və hüquq quruculuğu, hüququn bütün sahələrinin, respublikanın hüquq sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün əsas hüquqi baza kimi Konstitusiyaya islahatları və s. məsələlər də daxildir.

Əlbəttə, bütün bunlar qeyd edilən elmi istiqamət üzrə böyük bir elmi kollektivin söylərini tələb edən aktual problemlərin tam siyahısı deyildir. Ona görə də həmin problemlərin yalnız bir qismi son illərdə İnstitutda hüquqa dair araşdırmalarla məşğul olan yeganə şöbənin tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Şöbənin özünün kadr potensialının zəif olması nəzərə alınaraq, 1996-1997-ci illərdə bir neçə alim - Azərbaycan EA müxbir üzvü Məlikova M.F., hüquq elmləri doktorları Rzayev A.Q. , Səməndərov F.Y. əvəzçilik qaydası əsasında bu şöbənin işinə cəlb edilmişdir.

Son illərdə şöbənin əməkdaşları tərəfindən bir sıra işlər görülmüş və dərc edilmişdir. Şöbə müdiri, f.e.n. Z.M.Qasimov tərəfindən hazırlanmış "Hüquqi dövlət ideyasının yaranması və inkişafı" adlı işdə antik dövrdən başlayaraq burjua demokratik inqilabları mərhələsində hüquqi dövlət haqqında ideyaların meydana gəlməsi və inkişafı məsələləri tədqiq olunur. Bəşəriyyətin pozitiv təcrübəsi ilə canlanan bu ideyalar hüquqi dövlət nəzəriyyəsinin formalaşmasına, onun siyasi həyata, müasir ölkələrin konstitusiyaya qanunvericiliyinə tətbiq edilmişdir.

Z.M.Qasimovun birgə müəllif olduğu "Hakimiyyətin bölgüsü prinsipi və konstitusiyaya mexanizmində onun həyata keçirilməsi" adlı kitabda hakimiyyət bölgüsü haqqında ideyaların mənbələri, onların bütöv siyasi-hüquqi konsepsiyaya, dövlət hakimiyyətinin təşkili və fəaliyyəti prinsipinə çevrilməsi məsələləri yığcam şəkildə tədqiq edilir. Daha sonra bu prinsipin mahiyyəti, onun dövlət hakimiyyətinin bir qolunda, bir orqanın və yaxud bir şəxsin əlində cəmləşməsinin qarşısının alınmasına istiqamətlənməsi məsələləri araşdırılır. Bu məqsədlə hakimiyyət üç hakimiyyət qolu-qanunverici, idarəedici və məhkəmə hakimiyyəti arasında bölünməlidir. Onlardan hər biri sərbəst, müstəqil olmalı, bir-birini çəkindirməli və bir-birinə nəzarət etməli, eyni zamanda ümumi məqsədlər naminə əməkdaşlıq etməlidir. Bu prinsipin Konstitusiyada təsbit olunması və onun dövlət mexanizminə real tətbiqi, bir tərəfdən, avtoritarizmdən və totalitarizmdən qorunmaq üçün mühüm təminat, digər tərəfdən demokratik, hüquqi dövlətin formalaşması üçün zəruri şərtidir. Kitabda bir sıra dünya dövlətlərinin praktikasında bu prinsipin necə həyata keçirilməsi açıqlanır və qeyd edilir ki, respublikamızda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu üçün həmin dövlətlərin müsbət təcrübəsindən bəhrələnmək faydalı olardı.

Z.M.Qasimovun hazırda nəşrdə olan "Hakimiyyətin bölgüsü prinsipi və Azərbaycan Respublikasında qanunverici və icraedici hakimiyyətin səlahiyyətlərinin ayrılması" işi həmin problemin tədqiqinin davamıdır. Burada hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin respublika Konstitusiyasında həyata keçirilməsi məsələsi araşdırılır. Hakimiyyətin iki qolunun səlahiyyətlərinin təsbit olunduğu konstitusiyaya normalarının analizi əsasında müəllif bu qənaətə gəlir ki, əgər postsovet respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da Prezidentin şəxsi icra hakimiyyətinin üstünlüyü ilə xarakterizə edilən prezident

idarəetmə forması mövcuddur.

Belə vəziyyət bir sıra obyektiv amillərlə - keçid dövrünün mürəkkəblikləri, ölkədəki ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi şəraitin gərginləşməsi, respublikamıza qarşı erməni təcavüzü və onun nəticələri ilə şərtlənmişdir. Bu şəraitdə respublikanın müstəqilliyini qorumağa və məhkəmləndirməyə, ölkəni siyasi böhrandan çıxarmağa qadir olan güclü prezident hakimiyyəti tələb olunurdu. Bu, xalqın görkəmli dövlət və siyasi xadim H.Ə.Əliyevi ölkənin rəhbərliyinə çağırması və onu respublikanın Prezidenti seçməsindən sonra mümkün oldu. Bununla yanaşı qeyd olunur ki, Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi gücləndikcə, hakimiyyətin bölgüsü mexanizmindən Milli Məclisin simasında qanunverici hakimiyyətin rolu artırılmalı, xalq hakimiyyətinin nümayəndəli orqanı kimi onun səlahiyyətləri genişləndirilməli, qəbul edilən qanunların icrasına onun nəzarəti gücləndirilməlidir.

Z.M.Qasımovun yuxarıda adları çəkilən tədqiqat işlərinin məntiqi davamı olan "Totalitar dövlətdən hüquqi dövlətə doğru" mövzusunda dərc edilən məqalələri birpartiyalı inzibati-amirlik metodları ilə cəmiyyətin fəvqündə dayanan totalitar dövlət olmuş sovet dövlətinin xarakteristikası ilə başlayır. Postsovet dövlətindən hüquqi dövlətə doğru aparılan yol mövcud olan sistemin dəyişdirilməsi, hüquqi dövlətin iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi əsaslarının yaradılması və möhkəmləndirilməsi, demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan keçid dövründən keçir. Bu, ictimai həyatın bütün sferalarında hüququn aliliyinin bərqərar ediləcəyi uzun və çox mürəkkəb bir prosesdir. Bir sıra obyektiv və subyektiv amillərdən asılı olaraq hər bir ölkədə keçid dövrü müəyyən çətinliklər və özünəməxsus cəhətlərlə xarakterizə olunur.

Aparıcı elmi işçi h.e.d., prof. A.Q.Rzayevin "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və milli təhlükəsizlik problemləri" mövzusunda tədqiqat işinin nəticələri kitab şəklində dərc edilmişdir. Tədqiqat işində ölkənin sabit və dayanıqlı inkişafının, mürəggək keçid dövründə onun milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönələn konstitusiya normaları təhlil edilir. Milli təhlükəsizliyə ölkənin, cəmiyyətin, dövlətin, həyatın müxtəlif sahələrində həyati əhəmiyyətli maraqların geniş spektrini əhatə edən çoxcəhətli və mürəkkəb problem kimi yanaşan müəllif, respublikamızın müxtəlif sahələr üzrə-siyasi, iqtisadi, hərbi (müdafiə), ekoloji və genetik sferalarda milli təhlükəsizlik problemlərini fərqləndirir və onları tədqiq edir. Ölkə həyatının bütün sahələrini əhatə edən, elmi cəhətdən əsaslandırılmış milli təhlükəsizlik konsepsiyasının işlənilməsinin zəruriliyi bütövlükdə bu tədqiqatın ana xəttidir. Bununla yanaşı, müəllif bir sıra problemlər üzrə özünün müvafiq konsepsiyası olduğunu nümayiş etdirir. Müəllif həmçinin onun fikrincə bu mühüm dövlət sənədinə daxil edilməsi zəruri olan maraqlı təkliflər və müddəalar irəli sürür.

Böyük elmi işçi, h.e.d., prof. F.Y.Səməndərovun tədqiqat işi "Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası və insanın həyatı əleyhinə edilən əməllərlə cinayət-hüquqi mübarizə" mövzusunda həsr edilmişdir.

İşdə Sovet dövlətinin totalitar və inzibati-amirlik sistemində insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının işdə deyil, yalnız sözdə qorunduğu və dövlətin mənafeyinin daha üstün tutulduğu vurğulanır. Müəllif müstəqil Azərbaycan respublikasının yeni Konstitusiyası qəbul ediləndən sonra cinayət qanunvericiliyinin "Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər" fəslinin insanın həyatına qarşı edilən cinayətləri nəzərdə tutan normaların təşilləşdirilməsi üzrə özünün elmi əsaslandırılmış təkliflərini sistemli şəkildə irəli sürür.

Tədqiqat işində ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici hallarda qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət məsələləri hərtərəfli araşdırılır. Müəllif araşdırdığı məsələlərin cinayət qanunvericiliyi, Konstitusiya və insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin üzvi sintezi əsasında təqdim edir.

Şöbənin böyük elmi işçisi, h.e.n. Ə.H.Rzayev "Azərbaycan respublikasında keçid dövründə dövlət qulluqçusunun statusu problemləri haqqında" mövzusunda tədqiqat işi hazırlamışdır.

İşdə dövlət qulluğunun əhatə etdiyi az öyrənilmiş məsələlərə diqqət yetirilir, dövlət qulluğunun hüquqi mexanizmi aşkarlanır, dövlət qulluqçusunun fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına təsir edən amillər geniş təhlil olunur.

Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu mexanizminin tədqiqində bəzi MDB respublikalarının və inkişaf etmiş Qərb dövlətlərinin təcrübəsi öyrənilmiş və respublikamız üçün əhəmiyyətli praktiki tövsiyələr verilmişdir. İşdə dövlət-qulluq münasibətlərinin hazırkı vəziyyəti təhlil edilmiş, bu münasibətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmiş və Azərbaycan Respublikasında "Dövlət qulluğu haqqında" qanunun qəbul edilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir. Tədqiqat işindəki praktiki tövsiyə və müddəalar dövlət aparatı sistemində onlardan istifadə olunmasına imkan verir.

Kiçik elmi işçi B.C.Kərimovun cinayət hüququnun ümumi hissəsi üzrə işlənən tədqiqat işi "Cinayət qanununda blanket dispozişiyalar" mövzusunda. Tədqiqat işində cinayət hüququ normalarının anlayışı verilir, onların əlamətləri və ayrı-ayrı növləri fərqləndirilir. Cinayət hüququ normalarının strukturu və onun elementləri ilə bağlı problem məsələlərə toxunulur. Dispozişiyaların ayrı-ayrı növləri göstərilir və blanket dispozişiyaların elmi əsaslandırılmış təsnifatı təqdim edilir. Müəllif respublikamızın ilk cinayət qanunvericiliyindən başlayaraq son dövrlərə qədər cinayət qanununda blanket dispozişiyaların inkişaf tendensiyası və dinamikası məsələlərini araşdırır. Tədqiqat işində mövcud cinayət qanunvericiliyi üzrə blanket dispozişiyaların təkmilləşdirilməsi yolları göstərilir və qəbul ediləcək cinayət qanununda blanket dispozişiyaların qurulmasına dair təkliflər verilir.

Şöbə tərəfindən işlənən "Respublikada hüquqi dövlətin formalaşması" adlı elmi istiqamət Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Akademiyanın əsas perspektivli istiqamətlərindən biri kimi təsdiq etmişdir. Bu istiqamət üzrə tədqiqatları davam etdirərək şöbədə aşağıdakı işlər aparılır: "Hüquqi dövlətin əsas prinsipləri", "Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət mərkəzi icra hakimiyyət sistemində islahatlar konsepsiyası", "Dövlətin ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı prinsipi və xalqın öz müqəddəratını həll etmək hüququ ilə münasibəti" və s.

Yuxarıda adları çəkidən işlərdən əlavə, şöbənin əməkdaşları son 3-4 ildə "Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xəbərləri" məcmuəsində (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), "Qanun", "Qanunçuluq" jurnallarında və digər nəşrlərdə 25-dən artıq məqalə dərc etdirmişlər. Məsələn, "Konstitusiyanın özünümüdafiəsinin hüquqi mexanizmi", "Hüquq yaradıcılığının strategiyası, proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması", "Beynəlxalq humanitar hüquq və Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi", "Hüquqi şüurun vəziyyəti və əməllərin kriminalizasiyasında onun rolu", "Dövlət qulluğunun hüquqi tənzimlənməsinin bəzi problemləri" məqalələrinin adını çəkmək olar.

Şöbənin kiçik kollektivinin üzvləri Bakıda və xarici ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq, respublika və idarələrarası səviyyəli müxtəlif elmi konfrans və simpoziumlarda məruzə və çıxışlar etmişlər.

Z.M.Qasımov "Qafqaz: tarix, müasir dövr və geosiyasi perspektivlər" mövzusunda həsr edilmiş beynəlxalq konfransda (Bakı, 1998) "Totalitar dövlətdən Hüquqi dövlətə doğru" adlı məruzə ilə, prof. A.Q.Rzayev 1996-cı ildə İranda keçirilmiş beynəlxalq seminarda "Təhlükəsizliyin təmin edilməsində beynəlxalq təşkilatların rolu", Hüseynov L.Q. Avropa Şurası tərəfindən təşkil edilmiş seminarda (İsveçrə, 1996) "Özünüidarə, ərazi bütövlüyü və milli azlıqların müdafiəsi" mövzusunda, müqayisəli hüquqşünaslıq İnstitutunun keçirdiyi "İnsan hüquqlarının pozulmasına görə dövlətlərin məsuliyyəti" mövzusunda konfransda iştirak və çıxış etmişlər. "Azərbaycan XXI əsrin astanasında" mövzusunda həsr edilmiş respublika elmi-praktik konfransında (Bakı, 1997) şöbənin bir qrup əməkdaşı, o cümlədən: Məlikova M.F. "Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin inkişaf problemləri", Rzayev A.Q. "Azərbaycan elminin tarixi problemləri", Qasımov Z.M. "Qanun layihəsi işinin

təkmilləşdirilməsi konsepsiyası haqqında", Səməndərov F.Y. "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və cinayət qanunvericiliyində hüquqi islahatların bəzi problemləri" mövzusunda məruzələr oxumuşlar.

Şöbə öz kadr potensialının imkanları daxilində qanunvericilik praktikasında iştirak edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Haqqında Qanun layihəsinin işçi variantı, Milli Məclisin İş Reqlamenti layihəsini "Qanun layihələrinin və digər məsələlərin hazırlanması, Milli Məclisə təqdim edilməsi və onlara Milli Məclisdə baxılması qaydası haqqında" və başqa sənədlər bu şöbədə işlənilib hazırlanmışdır. Milli Məclis aparatından, Prezident aparatından, Ədliyyə Nazirliyindən, Daxili İşlər Nazirliyindən və respublikanın digər idarələrindən İnstituta göndərilən müxtəlif qanun layihələri şöbədə nəzərdən keçirilir, burada həmin layihələrə təkliflər işlənilib hazırlanır.

MƏQSƏD SƏTTAROV FƏLSƏFƏ KAFEDRASİ

Fəlsəfə kafedrası kafedra müdiri, Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, professor Məqsəd Səttarovdan, 4 nəfər fəlsəfə elmləri namizədi, dosentlər İnessa Rəhimova, Zoya Əzizova, Nazilə Məmmədova və Fizuli Qurbanovdan, və metodkabinənin müdiri Solmaz Sadıqovadan ibarət bir tərkibdə fəaliyyət göstərir.

Yarandığı vaxtdan indiyə kimi kafedranın fəaliyyətinin əsas istiqaməti Akademiyanın qeyri-fəlsəfi profilli aspirant və dissertantlarının fəlsəfi hazırlığını yaxşılaşdırmağa, onların təfəkkürünü köhnə stereotiplərdən, doqmatizm ünsürlərindən xilas etməyə yönəlmişdir.

Kafedra Azərbaycan EA-nın aspiranturasına daxil olanlardan qəbul imtahanlarını götürür, aspirant və dissertantları fəlsəfədən namizədlik minimumu imtahanlarına hazırladır və onlardan imtahanlar götürür. Bu məqsədlə aspirantlar və dissertantlar üçün fəlsəfə kursunun əsas problemləri üzrə çoxsaatlı mühazirələr oxunur, seminar məşğələləri keçirilir. Bundan əlavə kafedrada fakultativ kurslar da təşkil olunur. Burada fəlsəfə klassiklərinin əsərlərinə, Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixinə, dövrümüzün aktual fəlsəfi məsələlərinə dair mühazirələr oxunur.

Kafedra bir sıra mühazirələrin oxunulmasına kənardan mütəxəssis alim-mühazirəçi dəvət edir.

Bakıdan kənardə yaşayan və müxtəlif obyektiv səbəblər üzündən dərslərdə iştirak edə bilməyən aspirant və dissertantlarla elmi-metodiki kömək məqsədi ilə ayda iki dəfə seminar xarakterli görüşlər keçirir.

Bütün bunlarla yanaşı, tədris ili boyu aspirant və dissertantlara elmi məsləhətlər verilir, referat yazanlara elmi-metodiki kömək göstərilir.

Aspirant auditoriyasında oxunan mühazirələrin və seminar məşğələlərinin fəlsəfi-nəzəri səviyyəsinin yüksəldilməsi, müəllimlərin pedaqoji ustalıqının artırılması işi də diqqətdən kənardə qalmır. Bu məqsədlə açıq mühazirə və seminarlar təşkil edilir, onların nəticələri müzakirə edilib qiymətləndirilir.

Kafedra iclaslarında mühazirə mətnləri və tezləri, bir sıra mövzuların tədrisinə dair metodiki məsələlər müntəzəm müzakirə edilir.

1998-1999-cu dərslər ilində kafedranın tədris sahəsindəki fəaliyyətini konkret faktlarla nəzərdən keçirərkən, bu sahədəki iş daha aydın görünür. Həmin illərdə kafedrada fəlsəfə kursunun əsas problemləri üzrə 2 potokda 50 saatlıq həcmində mühazirələr oxunmuş, təşkil olunmuş 9 qrupun hər birində 60 saat həcmində seminar məşğələləri keçirilmişdir. Tədris ilində kafedraya daxil olan 157 referat işi oxunub rəydən keçirilmişdir. Payız və yaz

imtahan sessiyalarında 193 nəfər aspirant və dissertantdan namizədlik minimumu, 84 nəfərdən isə fəlsəfə fənni üzrə aspiranturaya qəbul imtahanları götürülmüşdür. Beləliklə, 1998-1999-cu tədris ilində kafedrada 2450 saat dərs yükü yerinə yetirilmişdir.

Elmi fəaliyyət sahəsində də kafedrada səmərəli işlər görülmüşdür. Aspirant və dissertantlar üçün "Metodiki materiallar"ın hazırlanıb nəşr edilməsi kafedranı uğurlarından sayılmalıdır.

M.Səttarovun "Mədəniyyət sistemində dinin yeri və rolu", "Adi şüur", "N.Nərimanov və din", M.Səttarov və N.Məmmədovanın "Nizami Gəncəvinin bədii-fəlsəfi irsində insan konsepsiyası" adlı elmi işləri, İ.Rəhimovanın "Qədim Yunan komediyası (Estetik fəlsəfi təhlil)", F.Qurbaovun "Sinergetikanın sistemlərə tətbiqi imkanları" adlı elmi işləri və s. deyilənləri təsdiq edir.

Kafedra yüksək ixtisaslı filosof-müəllim kadrlarının yetişdirilməsi sahəsində də xeyli işlər görmüşdür. Xarakterik haldır ki, kafedranın bütün müəllim heyəti Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun yetirmələridir. Müəllimlərin hamısı doktorluq dissertasiyaları üzərində çalışırlar.

Mündəricat

Ön söz.....

«Fəlsəfə və ictimai fikir tarixi» şöbəsi.....

«Şərqi fəlsəfəsi tarixi və dinşünaslıq» şöbəsi.....

«İdrak nəzəriyyəsi və elmin metodologiyası» şöbəsi.

«Sosial fəlsəfə və sosiologiya» şöbəsi.....

«Qlobal və sosial ekologiyanın fəlsəfi problemləri» şöbəsi.....

«Fəlsəfənin yeni istiqamətləri və qəndər tədqiqatları» bölməsi.....

«Etika və estetika» şöbəsi__.....

«Mənəvi proseslərin pronozlaşdırılması» qrupu

«Hüquqi tədqiqatlar» şöbəsi.....

Fəlsəfə kafedrası.....